

Bitlis Eren Üniversitesi

Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl: 2023 - Cilt: 12 - Sayı: 1

Bitlis Eren University

Social Science Journal

Year: 2023 - Volume: 12 - Number: 1

Yazışma Adresi:

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 13000, Merkez,
Bitlis/ TÜRKİYE

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Yıl: 2023 - Cilt: 12 - Sayı: 1

Bitlis Eren University Social Science Journal
Year: 2023 - Volume: 12 - Number: 1

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598

Yazışma Adresi / Correspondence Address:

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 13000, Merkez, Bitlis-TÜRKİYE

Tel: 0 (434) 222 0072 Fax: 0 (434) 222 0101

Mail: lens@beu.edu.tr

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

ISSN	:	2147-5962
e-ISSN	:	2147-5598
Yayın Tarihi / Published Date	:	30 Haziran 2023 / 30 June 2023
Yayın Sezonu / Season	:	Haziran 2023 / June 2023
Cilt / Volume	:	12
Sayı / Number	:	1
İlk Yayın Tarihi / First Publication Date	:	2012
Yayın Türü / Publication Type	:	Yılda iki kez yayınlanan hakemli, uluslararası, akademik elektronik dergidir. / A peer-reviewed, electronic academic journal published twice a year.
Yayın Yeri / Place	:	Bitlis
Yayın Dili / Publication Language	:	Derginin yayım dili Türkçedir. Ancak İngilizce ve Arapça makaleler de yayımlanabilir. / The publication language of the journal is Turkish. However, articles in English and Arabic can also be published.
Adres / Address	:	Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 13000, Merkez, Bitlis - TÜRKİYE
e-posta / mail	:	lens@beu.edu.tr
Web / URL	:	https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos
Tel / Phone	:	0 (434) 222 0072
Fax	:	0 (434) 222 0101
Dergi Sekreteri / Journal Secretary	:	Nihat ÇORAK

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

BEU SBD

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

Yıl/Year: 2023 - Cilt/Volume: 12 - Sayı/Number: 1

KİŞİLER VE KURULLAR / AUTHORITIES AND BOARDS

SAHİBİ / OWNER

Prof. Dr. Necmettin ELMASTAŞ (Rektör, Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

BAŞ EDITÖR / EDITOR IN CHIEF

Doç. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

EDİTÖR(LER) / EDITOR(S)

Doç. Dr. Hasan TAŞKIRAN (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Veysel ERAT (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Kıvanç DEMİRCİ (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Arş. Gör. Dr. Yunus SAVAŞ (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

DİL EDİTÖRLERİ / LANGUAGE EDITORS

Dr. Öğr. Üyesi Samet KALECİK (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)-(İngilizce / English)

Doç. Dr. İsmail EKİNCİ (Mersin Üniversitesi-TÜRKİYE)-(Arapça / Arabic)

ALAN EDİTÖRLERİ / SECTION EDITORS

Doç. Dr. Adnan ALKAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Türkiye), Coğrafya / Geography

Doç. Dr. Celal İNCE (Bitlis Eren Üniversitesi-Türkiye), Sosyoloji / Sociology

Doç. Dr. Emrah DOĞAN (Bitlis Eren Üniversitesi-Türkiye), İletişim Bilimleri / Communication Sciences

Doç. Dr. Hasan TAŞKIRAN (Bitlis Eren Üniversitesi-Türkiye), Tarih / History

Doç. Dr. İsmail EKİNCİ (Mersin Üniversitesi-Türkiye), Arapça / Arabic

Doç. Dr. Ramazan TARİK (Bitlis Eren Üniversitesi-Türkiye), İlahiyat / Theology

Doç. Dr. Veysel ERAT (Bitlis Eren Üniversitesi-Türkiye), Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi / Political Science and Public Administration

Dr. Öğr. Üyesi İrem KAPTANGİL ÇALIŞIR (Bitlis Eren Üniversitesi-Türkiye), İşletme / Business

Dr. Öğr. Üyesi Murat PARLAKPINAR (Bitlis Eren Üniversitesi-Türkiye), Türk Dili ve Edebiyatı / Turkish Language and Literature

Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÇETİNTAŞ (Bitlis Eren Üniversitesi-Türkiye), Güzel Sanatlar / Fine Arts

Dr. Öğr. Üyesi Samet KALECİK (Bitlis Eren Üniversitesi-Türkiye), İngilizce / English

Dr. Öğr. Üyesi Sevinç ÖZTÜRK (Bitlis Eren Üniversitesi-Türkiye), Uluslararası İlişkiler / International Relations

Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre KARASU (Bitlis Eren Üniversitesi-Türkiye), Sanat Tarihi / Art History

Dr. Yunus SAVAŞ (Bitlis Eren Üniversitesi-Türkiye), İktisat / Economics

EDİTÖR (YAYIN) KURULU ÜYELERİ / EDITORIAL BOARD MEMBERS

Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ (Dicle Üniversitesi-TÜRKİYE)

Prof. Dr. Bülent AKOT (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi- TÜRKİYE)

Prof. Dr. Esra KARABACAK (Yakın Doğu Üniversitesi-KKTC)

Prof. Dr. Géza DÁVID (Loránd Eötvös University-MACARİSTAN)

Prof. Dr. Hava SELÇUK (Erciyes Üniversitesi- TÜRKİYE)

Prof. Dr. İftikhar MALİK (Bath Spa University- İNGİLTERE)

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi- TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mehmet TOPLU (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi- TÜRKİYE)

Prof. Dr. Selma BAŞ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi- TÜRKİYE)

Prof. Dr. Ufuk EGE UYGUR (Ankara Üniversitesi- TÜRKİYE)

Doç. Dr. Canser KARDAŞ (Muş Alparslan Üniversitesi- TÜRKİYE)

Doç. Dr. Coşkun ÇILBAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi- TÜRKİYE)

Doç. Dr. Davut OKÇU (Batman Üniversitesi- TÜRKİYE)

Doç. Dr. Deniz AŞKIN (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Eyüp AKTÜRK (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi- TÜRKİYE)

Doç. Dr. Fatih GENCER (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Funda MASDAR (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. İbrahim ARAP (Dokuz Eylül Üniversitesi- TÜRKİYE)

Doç. Dr. Mehibe ŞAHBAZ (Çukurova Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Metin IŞIK (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Ömer Okan FETTAHLIOĞLU (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Yusuf ÇINAR (Batman Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Zülfiye KOÇAK (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Adem ARSLAN (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi- TÜRKİYE)

BEU SBD

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

Yıl/Year: 2023 - Cilt/Volume: 12 - Sayı/Number: 1

Dr. Öğr. Üyesi Ercan GÖRDEGİR	(Batman Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Sebahattin KOÇ	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÇETİNTAŞ	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Anna Irena SZYMAŃSKA	(Krakow University of Economics-POLONYA)
Dr. Dragana AMEDOSKI	(The Institute of History Belgrade-SIRBİSTAN)
Dr. Monika PLAZIAK	(Pedagogical University of Krakow-POLONYA)
Dr. Nistor STELIAN	(University of Oradea-ROMANYA)
Dr. Vasile GRAMA	(University of Oradea-ROMANYA)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. A. Nuri YURDUSEV	(Ortadoğu Teknik Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. A. Emel KEFELİ	(29 Mayıs Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR	(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Adem GÜNEŞ	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ	(İnönü Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT	(Bilgi Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Birol AKGÜN	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ	(Karadeniz Teknik Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Çağlar KEYDER	(Boğaziçi Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Çetin PEKACAR	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	(Fırat Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fatih KARCIOĞLU	(Atatürk Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gülden YÜKSEKKAYA	(Marmara Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK	(Ankara Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. İftikhar MALIK	(Bath Spa University- İNGİLTERE)
Prof. Dr. İbrahim KAVAZ	(Fırat Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kadir ARDIÇ	(Sakarya Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM	(Anadolu Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mahir FİSUNOĞLU	(Çukurova Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet KALPAKLI	(Bilkent Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	(Atatürk Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mesut ŞEN	(Marmara Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Muhammed Beşir AŞAN	(Fırat Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Muhittin ATAMAN	(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Murat ÇEMREK	(Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	(İzmir Demokrasi Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Müzeyyen Aytül KASAPOĞLU	(Başkent Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ	(Maltepe Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Suat GEZGİN	(İstanbul Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Vecdi BİLGİN	(Uludağ Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yusuf Ş. HAKYEMEZ	(Karadeniz Teknik Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zahir KIZMAZ	(Fırat Üniversitesi-TÜRKİYE)

MİZANPAJ EDITÖRÜ / LAYOUT EDITOR

Doç. Dr. Hasan TAŞKIRAN	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Kıvanç DEMİRCİ	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Arş. Gör. Dr. Yunus SAVAŞ	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

REDAKSİYON / REDACTION

Doç. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Hasan TAŞKIRAN	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

SEKRETERYA / SECRETARIAT

Nihat ÇORAK	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
-------------	------------------------------------

BEU SBD

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

Yıl/Year: 2023 - Cilt/Volume: 12 - Sayı/Number: 1

Amaç ve Kapsam

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi alanında güçlü bilimsel bir yaklaşımla hazırlanmış nitelikli çalışmaları yayınlamak üzere altı aylık dönemlerle (Haziran ve Aralık) yayınlanan uluslararası akademik hakemli bir dergidir. Dergimizde, İktisat, İşletme, Siyaset Bilimi, Tarih, Edebiyat, İlahiyat, Güzel Sanatlar ve diğer sosyal bilimler alanına giren özgün araştırma-inceleme makaleleri, çeviri, deneme, kitap tanıtma-eleştiri, kongre-sempozyum haberleri yayımlanır. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilimsellik ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayınlanan makalelerin telif hakkı Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne aittir. Yayınlanan yazılar Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz veya çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Yayın kararı çıksa dahi başka bir yerde yayımlandığı tespit edilen yazılar yayım listesinden çıkarılır. Derginin yayım dili Türkçedir. Ancak İngilizce ve Arapça makaleler de yayımlanabilir. Türkçe makalelerin yazımında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınır. Dergimizde yayınlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

Aim and Scope

Bitlis Eren University Social Science Journal is an international academic refereed journal published semi-annually (June and December) to publish qualified studies prepared with a strong scientific approach. In journal, original research-analysis articles, translations, essays, book reviews, congress-symposium news, which are in the fields of Economics, Business Administration, Political Science, History, Literature, Theology, Fine Arts and other social sciences, are published. All responsibility for language, scientific and legal aspects of the articles published in the of Bitlis Eren University Social Science Journal belongs to the authors. The copyright of the published articles belongs to the Bitlis Eren University Social Science Journal. Published articles cannot be partially or completely printed or reproduced in any way without the written permission of Bitlis Eren University Social Science Journal. The Editorial Board may decide whether to publish the articles submitted to the journal. Even if the publication decision is made, the articles that are determined to be published elsewhere are removed from the publication list. The publication language of the journal is Turkish. However, articles in English and Arabic can also be published. The Turkish Language Institution Spelling Guide is taken as a basis for the writing of Turkish articles. All articles published in our journal are open access and freely available online. All articles published in our journal are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, aşağıdaki indekslerce taranmaktadır.

Bitlis Eren University Social Science Journal Indexed and Abstracted In.

- Acarindex (Akademik Araştırmalar İndeksi)
- ASOS (Academia Social Science Index)
- COSMOS (Cosmos Impact Factor)
- CiteFactor
- Directory of Research Journals Indexing
- ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
- Index Copernicus (ICI World of Journals)
- Infobase Index
- International Innovative Journal Impact Factor
- ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- İdealonline
- JIF (The Journals Impact Factor)
- ResearchBib (Academic Resource Index)
- Rootindexing (Root Society for Indexing and Impact Factor Service)
- SIS (Scientific Indexing Service)
- SOBIAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini)
- Sparc Indexing

BEU SBD
Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Bitlis Eren University Social Science Journal
Yıl/Year: 2023 - Cilt/Volume: 12 - Sayı/Number: 1

Editörden

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin değerli okuyucuları, değerli meslektaşlarım;

Derginin, 2023 yılına ait 12. cildin 1. sayısını zengin bir içerikle sunmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bu sayıda Edebiyat, Sosyoloji, İletişim, İşletme ve Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi gibi farklı alanlarda hazırlanmış bilime ve literatüre önemli katkı sağlayacağına inandığımız yedi araştırma makalesini araştırmacı ve okuyucularla buluşturuyoruz. Dergide yayımlanan makaleler, alanlarına göre tasnif edilmiştir. Aynı alandaki makaleler ise gönderim ve yayına kabul tarihine göre sıralanmıştır.

Birçok indekste taranan Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, alanında güçlü bilimsel bir yaklaşımla hazırlanmış nitelikli çalışmalarını yayımlamayı kendisine temel amaç edinmiştir. Nitelikten ve makalelerin yayına kabul süreçlerinden hiçbir şekilde taviz vermeyeceğimizden şüpheniz olmasın. Sizlerin de katkılarıyla tüm bilimsel ve akademik kriterleri yerine getirmek için çalışmaya devam edeceğiz.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi editör kuruluna, alan editörlerine, çalışmalarını bizlerle paylaşan yazarlara, büyük bir titizlikle makaleleri değerlendiren hakemlere ve dergimizi takip eden tüm araştırmacı ve okurlara teşekkür ederiz.

Sonraki sayılarımızda buluşmak temennisiyle keyifli okumalar dileriz.

Doç. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL

Baş Editör

Editorial

Dear readers of Bitlis Eren University Social Science Journal and dear colleagues;

We are happy to present the 1st issue of the 12th volume of the magazine for the year 2023 with a rich content. In this issue, we bring together seven research articles prepared in different fields such as Literature, Sociology, Communication, Business and Political Science and Public Administration which we believe will contribute significantly to the science and literature, with researchers and readers. The articles published in the journal are classified according to their fields. The articles in the same field are listed according to the date of submission and acceptance for publication.

Bitlis Eren University Social Science Journal, which is cataloged in many indexes, aims to publish qualified studies prepared with a strong scientific approach in its field. Rest assured that we will never compromise on the quality and the acceptance processes of the articles. We will continue to work to fulfill all scientific and academic criteria with your contributions.

We would like to thank the editorial board of Bitlis Eren University Social Science Journal, the field editors, the authors who shared their work with us, the referees who evaluated the articles with great care, and all the researchers and readers who followed our journal.

We wish you a pleasant reading and hope to meet you in our next issues.

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL

Editor in Chief

Araştırma Makaleleri / Research Articles
İçindekiler / Contents

Selçuk ÖZDEMİR

**Ataerkillik ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Aşk-ı Memnu Romanının
Kötücülüğü: Bihter** **1-19**
The Evil of Novel Aşk-ı Memnu in the Context of Patriarchalism and Social Gender Roles: Bihter

Engin KORKMAZ

Kürt Mirleri Üzerinden Söylenen Beyitlerin Hermenötik Analizi **20-38**
Hermeneutic Analysis of Couplets Spoken Through Kurdish Mirs

Cihan ÇAKMAK

**Fatih Kerimî'nin "Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvu" Hikâyesinden
Hareketle Eğitim Meselesi** **39-49**
The Issue of Education Based On Fatih Kerimi's Story "Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvu"

Esra Nur TUNÇ & İrem PAMUK

Hayat Bilgisi Dersinde Çocuk Hakları Eğitimi: Bir İhtiyaç Analizi Çalışması **50-63**
Child Rights Education in Life Studies Course: A Needs Analysis

Aslı KÖSEOĞLU

İntihar Haberlerinin Sunumu: Posta.com.tr Üzerine Bir İnceleme **64-82**
Reporting Suicide News: An Examination on posta.com.tr

Volkan ERYİĞİT & Lütfiye ÖZDEMİR

Covid-19 Pandemi Döneminde Yükseliş Gösteren Sektörler: E-Ticaret **83-99**
Rising Sectors During the Covid-19 Pandemic Period: E-Commerce

Sultan KAVİLİ ARAP

**Yerel Kamusal Hizmetlerin Sunumunda Yeniden Belediyeleştirme: Öze Dönüş Mü,
Yeniden Tasarım Mı?** **100-123**
Re-Municipalisation of Local Public Services: Return to the Original or Re-Design?

Ataerkillik ve Toplumsal Cinsiyet Rollerinde Bağlamında Aşk-ı Memnu Romanının Kötücülüğü: Bihter[†]

The Evil of Novel Aşk-ı Memnu in the Context of Patriarchalism and Social Gender Roles: Bihter

Selçuk ÖZDEMİR*

Öz

Bu çalışmada, kadının konumunun ve kadına dair bakış açısının tarihsel süreç içerisinde göstermiş olduğu değişim ve kadının ataerkil iktidar karşısındaki statü kaybı, kötülükle ilişkilendirilmesi, kötülüğün kaynağı olarak lanse edilmesiyle bunun gerekçeleri genel bir çerçevede ele alınmıştır. Ataerkillik ve toplumsal cinsiyet kavramları ele alınarak bu kavramların tanımı yapılmış, oluşturduğu algı üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda ataerkillik ve toplumsal cinsiyet rollerinin temelindeki kültürel algıya dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede Servet-i Fünun döneminin popüler romanlarından biri olan Aşk-ı Memnu adlı eser örnek seçilerek anlatıcı-yazarın kadın karakterlerine karşı yaklaşım ve tutumu sorgulanmıştır. Çalışmanın odak noktasını; ataerkil algı neticesinde kötülüğün kadınıla ilişkilendirilmesi ve kötülükle imlenen kadın karakterlerin Aşk-ı Memnu romanının kurgu dünyasındaki sunumu oluşturmuştur.

Anahtar Sözcükler: Kötücül Kadın, Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet Rollerinde, Halit Ziya Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu.

Abstract

In this study, the changes in the position of women and the perspectives to women within the historical process, the loss of status of women against patriarchal power, their association with evil, their presentation as the source of evil, and the reasons behind this have been discussed in the general framework. By considering the concepts of patriarchy and gender, the definition of these concepts has been made and the perception it has created has been emphasized. In this respect, it has been tried to draw attention to the cultural perception on the basis of patriarchy and gender roles. In this context, the work called Aşk-ı Memnu, one of the popular novels of the Servet-i Fünun period has been chosen as an example and the approach and attitude of the narrator-author towards female characters was questioned. The pivotal of this study; as a result of patriarchal perception, the association of woman with evil and the presentation of female character simplified with evil in the fictional world of the novel Aşk-ı Memnu.

Keywords: Evil Woman, Patriarchy, Social Gender Roles, Halit Ziya Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu.

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. (Bu makale yazarın 2022'de tamladığı; "Kötünün Estetiği Bağlamında Tanzimat ve Servet-i Fünun Dönemleri Romanlarında Kötücül Kadın" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.)

* Doktora Öğrencisi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, Türkiye, e-posta: selcukozydemir_528@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5535-2092. (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 03.05.2023

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 29.06.2023

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2023

Atıf-Reference: Özdemir, S. (2023). Ataerkillik ve toplumsal cinsiyet rollerinde bağlamında Aşk-ı Memnu romanının kötücülüğü: Bihter. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 1-19.

Giriş

İnsanlığın yaratılışından bu yana varlık gayesi, yaratılış şekli, konumu, görevi gibi sorular ve bunlara bağlı ortaya çıkan yorumlarla kadın, her dönemde üzerinde konuşulan, tartışılan olmuştur. Neolitik Dönem ayrı bir yerde tutulacak olursa yakın bir döneme kadar üzerinde konuşulan, adına kararlar alınan, metalaştırılan kadın, 1800'lü yıllardan bu yana kendini ifade etmeye, kamusal alanda görünür olmaya, özneleşmeye ve edilgen kimliğinden sıyrılmaya başlamıştır. Bu, insanlık tarihi açısından oldukça geç kalınmış ya da geciktirilmiş bir adımdır. Günümüzde hâlâ bu adımın ulaşması gerektiği yere ulaşamadığı, kadın konusunun ve sorununun birçok alanda kapsamlı çalışmalara konu edilmesinden anlaşılmaktadır.

İnsanın; doğayı henüz yeterince kavrayamadığı ve doğa karşısında çaresiz kaldığı avcı-toplayıcı dönemlerde doğa olaylarının tahribatına maruz kalması, kayıplar vermesi, canlar yitirmesine mukabil doğurganlık özelliği vesilesiyle yeni canlılara kaynaklık eden kadının, kutsallık atfedilen bir varlık olduğu iddia edilmektedir. Kadının, bu yönüyle hem yaşamın sürekliliğini sağladığı hem de doğanın yok edici gücüne doğumla karşılık verdiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu özelliğinin kadına toplumsal yaşam içinde saygın bir konum sağladığı ve yaratıcı dişil güçle özdeşleştirilmesinin önünü açtığı ileri sürülmektedir:

Aniden ortaya çıkan ölüm insanı alıp adını bulamadığı bir yerlere götürüyor, insanoğlu cesedinin çürüme evresine şahit olurken bu yok oluşa bir anlam veremiyordu. Oysa kadın doğurganlık özelliği ile bilinmeyenden yaşamı alıp geri getiriyordu. Doğa can alırken kadın can veriyor, bir canlının içinden başka bir canlı çıkarıyordu. Bu durumu doğaüstü bir olay olarak hayretle karşılayan erkek kadını bereketin yaratıcısı ve sürekliliğini sağlayan bir güç olarak algılamaktaydı (Akşit, 2017: 24).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bulunmadığı avcı-toplayıcı dönemde kolektif bir yaşam tarzının hâkim olduğu, kadının da erkekle birlikte yaşamı idame ettirdiği ve üretim sürecinde etkin olduğu tezi, son dönem çalışmalarını besleyen temel bir argümanı oluşturur. Erkeklerle birlikte yaşam mücadelesini sürdüren, toplumsal üretime katılan, yaşamsal zorlukları onunla birlikte omuzlayan kadın, sosyal statü bakımından da erkeğe denk bir konumdadır. Örneğin hayvanları gütmek, avlanmak gibi yaşamsal görevleri yerine getiren erkeğe, kimi zaman bizzat ava katılmakla ya da getirilen yiyeceği hazırlamak, ihtiyaç duyulan yaşamsal bitkileri toplamakla destek olur. Bu yaşayış biçiminde *"kadınlar, özellikle yiyecek toplama işindedirler ama erkeklerle birlikte avlanmaya da katılıyorlardı. Ancak avlanan hayvanlar kadın tarafından pişirilirdi. Tarih öncesinden beliren rol ve iş bölümünün ilk örneklerinden olan bu eylem daha sonra geleneğe dönüştü"* (Tanilli, 2006: 12).

Bununla beraber kadın; soyun devamını sağlamak, çocukların bakımını üstlenmek gibi neslin ve doğanın devamlılığını sürdüren yegâne unsur kabul edilir. Nitekim dönemin sanat eserleri incelendiğinde *"O dönemde erkek figürlerine rastlanılmamasının bir nedeni de soyun devamında erkeğin rolünün bilinmemesidir"* (Sevim, 2005: 9). Eril-dişil eşitliğinin egemen olduğu ve Paleolitik Dönem'le başlayan bu süreç Neolitik Dönem'in sonlarına kadar da devam eder. Toprağın işlenmeye başlandığı bu dönemin başlarında, kadının toprakla/ doğayla hemhâl olması, üretim sürecine aktif olarak katılması, hayvanları besleyerek süt ve süt ürünlerini elde etmesi, ekmeği pişirmesi, topraktan çanak-çömlek üreterek toprağa şekil vermesi, yünden giysiler üretmesi, bitkilerin dilinden anlayarak şifa dağıtıcılığı rolünü üstlenmesi, kadının

saygınlığını artırmakla birlikte ona, kendisinden çekinilen bir vasfı da yüklemiştir. Bu çağda toprağın verimliliği ile kadının doğurganlığı arasında bir benzerlik olduğu kabul edilmiş, doğanın kutsallığı kadına da eklenmiştir. Toprak ve kadının bu üretici formu dolayısıyla "toprak-ana" kültü ortaya çıkmıştır. Kadının ekonomik ve toplumsal yapı içerisindeki bu özellikleriyle doğurganlık vasfı, kutsallaştırılmasının da önünü açmıştır. Toplum içindeki konumu bu gizemle perçinlenen dişil güç etrafında, Ana Tanrıça miti oluşmaya başlamıştır. Ayrıca bu dönemde, Ana-tanrıça inancının da hâkim olması kadına bereket tanrıçası nazarıyla bakılmasını sağlamıştır: "Çoğalmayı garantileyen doğurgan bir varlık, çocuk bakıcısı, doğa bilimcisi, beslenme uzmanı ve hekimliğin tek bir bedende cisimleşmesi, doğaldır ki o bedene toplum içinde önemli bir yer sağlayacak; onu yetenek ve becerilerinden dolayı mistik bir yere oturtacaktır. Kadın, toplum içinde egemen bir role doğru ilerleyişini bu zemin üzerinde gerçekleştirmiştir" (Erbil, 2018: 29-30).

Erkeğe denk hatta kimi zaman ondan üstün bir toplumsal statüye sahip kadının statü kaybı ve toplumsal rolündeki değişimin, eril gücün tarımı kontrol altına alması ve erkek egemen bir tarım anlayışının ortaya çıkmasıyla ilişkili olduğu iddia edilir. Sabanın icadı, tarımsal üretimin artırılması, mal biriktirmenin ve özel mülkiyetin ortaya çıkışı gibi etmenler ataerkil anlayışın güçlenmesinin ve kurumsallaşmasının önünü açar; kadınları da erkeksi kurallara mahkûm eden bir süreci hazırlar. Server Tanilli, bu değişimi "erkeğin sürdüğü sabanın, kadının kullandığı çapanın yerini aldığı bu dönem ana erkilliğin hem ideolojik hem de ekonomik temellerinin yıkıldığı" (2006: 15) dönem olarak ifade eder. Pervin Erbil de ayrıcalıklı bir konum kazanan erkeklerin karşısında kadının değer kaybını şu sözlerle belirtir:

Ama Geç Neolitik dönemde çapı genişlemiş üretim, varlığını, saban vb. aletlere ve onları yapıp kullananlara borçluydu. Dolayısıyla hem bu aletler, hem de ustaları ve kullanıcıları olan erkekler özel bir yere ve değere sahip olacaklar, giderek ayrıcalıklar kazanacaklardı. Çünkü onların emeği ve aletleriyle ürün artışı gerçekleşmiş, topluluk daha fazla doyar olmuştu. Toplum, varlığını erkeğin emeği ve üretip mülkiyetinde bulundurarak kontrolünü de elinde tuttuğu aletler üzerinde gerçekleştirecekti (2018: 57).

Eril otorite, doğayı egemenliği altına alıp ona hükmetmeye başladıktan sonra kadını toplumsal üretimin dışına iter, kadına attığı kutsallığı elinden alarak gücün kendisinde olduğunu ve kadının doğurganlık sürecinde de yalnızca bir aracı konumunda bulunduğunu çünkü dölleyici kudretin de kendisine ait olduğunu iddia eder. Neolitik Dönem'in başlarında kadınlar lehine bir gelişme olan tarımın keşfi, eril gücün dönemin sonlarında tarımı tümüyle devralmasıyla kadının statüsünde değişime, anayerli anlayışın yerini ataerkilliğe bırakmasına neden olur. Fatmagül Berktaş da "erkek egemen çiftçilik ile babasoyluluk arasında çok sıkı bir etnografik bağ" (2019: 43) olduğunu belirtir. Böylelikle atasoylu bir anlayışı benimseyen eril güç, kadının 'özne' olma boyutunu da alacağı ederek onu 'nesne' olmaya doğru evirir. Cinsiyetler arası hiyerarşinin ve cinsiyet eşitsizliğinin önünü açan bu bakış açısı, sonraki süreçlerde mitler ve kültürel ritüeller aracılığıyla ataerkil bir zihniyetin oluşmasının tarihsel zeminini hazırlar. Kendi gücünü ve kendince haklılığını kabul ettirmeye başlayan eril yapı, zamanla kendi iktidarını kurarak ataerkil bir sistem ve otorite oluşturur.

Yerleşik yaşama geçişin, kadının toplumsal statüsünü değiştiren, kadın-erkek eşitsizliğinin önünü açan bir diğer etmen olduğu öne sürülür. Özel mülkiyet anlayışının oluşması ve özel mülkiyeti elinde bulunduran eril sınıfın biriktirdiği malları elinde tutmak

amacıyla erkek egemen kuralları oluşturması yerleşik yaşam içinde kadının pasifleştirilerek ev içine kapatılması sürecini başlatır. Yerleşik yaşam ve bunun bir uzantısı olarak ortaya çıkan kentleşme olgusuyla beraber toplumsal cinsiyet eşitsizliği eril yasalarla koruma altına alınırken diğer yandan mitlerin veya dinsel inanışların içerisine sızdırılan ve ataerkil inanış etrafında şekillenen motifler aracılığıyla kadının denetimi ve edilgen kılınması, dinsel bir referansa dayandırılır, kadınların ikincil bir varlık ve aracı bir nesne olduklarına dair meşru bir zemin hazırlanır. Kadınların edilgen bir meta konumuna indirgenmesini Elif Duran Oto *“Kadının doğurganlığı da cinselliği de yaratılış gibi güçlü bir referansa dayandırılarak baskılanırken bedeni daima bir arzu kaynağı olarak görülmüş etkenliği elinden alınarak nesne karakterine büründürülmüştür”* (2016: 540) sözleriyle ifade eder.

Bu anlayış, daha sonra ataerkil iktidarın elinde bulunan anlatı geleneği içerisindeki edebi eserlere de sirayet ederek kadına yönelik algıların estetik bir form şeklinde ve eril otoriteye hizmet edecek biçimde sunulmasının da zeminini oluşturur. Böylelikle hukuk, din, edebiyat gibi alanları eline geçirerek kurumsallaşan ataerkil iktidar, kadını ve kadın bedenini denetim altına alarak kadınlara yönelik birtakım ön kabullerin ve kalıpların oluşmasının önünü açar. Ana tanrıçalıktan düşüşe geçen dişil güç, kendisini sınırlayan ve kısıtlayan bu anlayış karşısında ikincil bir konuma indirgenerek sosyo-kültürel yaşamın ve toplumsal üretimin dışına itilir. Bu dönemden sonra erilin gölgesinde kalan ve eril için yaşayan, erile göre konumlanan kadın, tarih sahnesinde görünmez kılınarak zorlu yaşam mücadelesini sürdürmek mecburiyetinde kalır.

Özetle; avcı-toplayıcı dönemlerde özel mülkiyet anlayışının bulunmaması, üretim sürecine kadının da erkekle birlikte katılması ve doğurganlık özelliği nedeniyle gizemli ve kutsal bir varlık olarak kabul edilen dişil gücün statüsünün ve otoritesinin tarımsal üretimle üretim artışındaki yöntemlerin değişmesi, toprak-tohum metaforuyla kadının doğurganlık gizeminin çözülmesi, bu süreçte toprağı ve kadını dölleme gücünün erkeğe ait olduğunun düşünülmesi, ardından kentleşmeyle birlikte kadın aleyhine yasaların çıkarılması, bu anlayışın ve kuralların süreç içerisinde dinsel referanslara dayandırılması, edebi eserler aracılığıyla erile göre tanımlanan bir kadın imajının oluşturulması gibi durumlar kadını kısıtlayan, denetim altına alarak edilgen kılan bir sürecin tarihsel boyutunu ve temellerini gözler önüne serer.

Bu süreç göstermektedir ki çağlar değişmiş, insanlık çok büyük gelişmeler kaydetmiş fakat zihinlerdeki putlar kırılmamış, aynı hızda ve ölçüde zihinsel gelişmeler kaydedilememiş, kadın ve kadın sorunu farklı mekânlarda, farklı zamanlarda, farklı ağızlarda ama aynı içerikle ve benzer bakış açısıyla günümüze kadar gelebilmiştir. Bu kısır döngü ve fasit daire içerisinde kadınlar tarihsellikten beslenen ve aleyhlerine olan bakış açılarını kendileri de kanıksamış, bunu kendi yazgıları olarak yakın döneme kadar kabullenmişlerdir. Mitolojiden, dinlere, sözlü kültürden sanatın hemen her alanına kadar kendileri için tanımlanan kimliklere şahitlik etmişler ve çoğu ne zaman ne yapacaklarını bilememenin şaşkınlığıyla kendi tarihlerini veya görevlerini erilin oluşturduğu içerikler ve kodlar aracılığıyla anlamaya, öğrenmeye ve buna uyum sağlamaya çalışmışlardır. Kimi zaman da bu eril anlayışa karşıt söylenceler oluşturarak lehlerine bir anlayışın oluşması yolunda çabalar sarf etmişlerse de karşılarındaki kurumsal güç bu çabayı sindirmeyi başarmış ve kadınlar 19.

yüzyılda feminist dalğanın güçlenmesine kadar kendileri için uygun görülen yazgıyı yaşamak zorunda kalmışlardır.

Ataerkillik ve Toplumsal Cinsiyet Rolü

Erilin; dişile göre öncelendiği, ayrıcalıklı, birincil ve baskın varlık olarak kabul edildiği ataerkillik, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “*Soyda, temel olarak babayı alan ve ailede çocukları baba soyuna mal eden düzen, pedersahilik*” (Türk Dil Kurumu, 2005: 140) olarak tanımlanır. Erilin egemen olduğu toplumsal yapı ya da ‘baba’nın yasası olarak da ifade edilebilecek olan ataerkillik, kadın-erkek arasındaki cinsiyet ve statü eşitsizliğinin sistematığı olarak da kabul edilir.

Yukarıdaki tanım ve açıklamalardan anlaşılacağı üzere bir ‘sistem’i karşılayan ataerkillik, yalnızca bir terim olarak değil bir düşünce ve yaşam tarzı olarak ele alınmalıdır. Çünkü ataerkil sistem içerisinde sırf erkek olduğu için yönetme görev ve sorumluluğunu elinde bulunduran eril ile sırf kadın olduğu için idare edilmesi, yönetilmesi gerektiği düşünülen dişilin rolleri belirlenmekte, cinsiyet farklılığı nedeniyle bir cinsin diğerine tahakkümü/üstünlüğü ifade edilmektedir. Bu anlayış, biyolojik farklılığı cinsel hiyerarşi için yeterli bir delil olarak kabul ederek kadını ikincil bir konuma indirgemektedir. Ayrıca eril otorite, kurumsal bir güç olarak, kamusal ve özel alandaki kuralları belirleyerek erile göre dizayn edilen ve kadını kontrol altında tutan, kısıtlayan erkeğe göre ikincil konumda bulunan bir yaşamı dayatmaktadır:

Ataerkillik, kendisiyle kadınların ikincilliğinin sürdürüldüğü yollardan biri olan sistemdir. Günlük düzeyde bağlı olduğumuz sınıf ne olursa olsun tecrübe ettiğimiz ikincilik, toplumda, çalışma alanlarında, aile bünyesinde, şiddet, baskı, sömürülme, kontrol, hakaret, tanınmamak, ayrımcılık gibi çeşitli şekiller alır. Burada ataerkilliğin özel bakış açısı ve ayrımcılığın özel şeklini ifade etme açısından birkaç örnek gösterilebilir. Erkek çocuğun tercih edilmesi, yemeğin dağıtımında kız çocuklarına karşı ayrımcılık, ev işlerinin kadınlara ve genç kızlara yüklenmesi, kız çocuklarının eğitim fırsatından, özgürlük ve devingenlikten yoksun olmaları, kadına karşı aile içi şiddet, erkeğin kadın ve kız çocukları üzerindeki kontrolü, çalışma alanlarında kadına yönelik taciz, kadınlar için miras ya da mülkiyet hakkının olmayışı, erkeklerin kadın bedeni ve cinsiyeti üzerindeki kontrolü, doğum kontrolünün ve hakların yeniden üretilmesinin olmayışı bu anlamda verilebilecek örneklerdir (Sultana, 2019: 421).

Ataerkillikle yakından ilişkili olan ‘toplumsal cinsiyet’ ise bireylerin cinsiyetlerine uygun görülen tutumları, davranışları, rolleri öğrenmeleri, kabullenmeleri, benimsemeleri ve bu kalıplara uygun eylemlerde bulunmalarına yönelik beklentileri ifade eden bir kavramdır:

Toplumsal cinsiyet kavramı feminist literatüre 1972’de İngiliz sosyolog Ann Oakley tarafından sunulmuştur. Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve Toplum (1972) isimli kitabında kadınların ezilmişliğinde cinsiyetin belirleyici olmadığını iddia ederek kavramı dolaşıma sokmuştur. Toplumsal cinsiyet bir toplumda kadınlar ve erkekler için kültür, gelenekler, eğitim, din ve diğer kurumlar tarafından uygun görülen toplumsal roller ve sorumluluklar, davranışlar, konumlar, beklentiler, güç ve ayrıcalıklar, hak ve fırsatlar olarak tanımlanmıştır. Bunların toplum tarafından kadınlar ve erkeklere yüklenmesine toplumsal inşa denilmiştir. Toplumsal cinsiyet, iki cinsiyet üzerine yüklenen ve dayatılan toplumsallaşma yolu ile öğrenilen cinsiyet kimliğini anlatan bir kavram olarak tanımlanmıştır (Ecevit, 2021: 9).

Orhan Bingöl de toplumsal cinsiyeti, “*biyolojinin kodladığı maddi bedenlere manevi anlamlar yükleyerek onları kültürel olarak tanımlamak ve ayırmak*” (2014: 108) şeklinde tanımlar. Dolayısıyla biyolojik cinsiyetten hareketle toplumsallaşma sürecinde oluşturulan ve cinsler arasındaki ilişkilerin yönünü tayin eden ve şeklini belirleyen toplumsal cinsiyet, toplumsal bir kimlik olarak ifade edilebilir.

Toplumsal yapı, bireylerden cinsiyetlerine uygun davranışları özümseyerek bu davranışlara veya kalıplara uygun hareket etmelerini bekler ve bunun için bireyler üzerinde bir baskı oluşturur. Cinsiyet rolleri, birey toplumsal yapının içine doğduğu andan itibaren kendisine öğretilir ve dayatılır. Birey, topluma dâhil olduktan sonra mensubu olduğu toplum tarafından kendisine öncelikle cinsiyeti öğretilir ve ardından bu cinsiyetin gerektirdiği rolleri öğrenmesi, benimsemesi, bu kabullere göre yaşam tarzını düzenlemesi ve yaşamını buna göre sürdürmesi kendisinden istenir. Daha ilk çocukluk yıllarından itibaren oynadığı oyunlar ve oyuncaklardan, öğrendiği şarkılara, okula başlayınca ders kitaplarında kendileri için uygun görülen görev ve sorumluluklara kadar kendisi için inşa edilen, uygun görülen rolü kabullenmek, yaşam süresi boyunca bu role göre edimlerde bulunmak zorunda kalır:

Cinsiyet rollerine ilişkin değerler, kadın-erkek ilişkilerini tanımlamada ve anlamada temel bir işleve sahiptir. Kadınlığın ve erkekliğin temel unsurları olarak bilinen şeyler erkekler için sert, koruyucu ve himaye edici, soğukkanlı, hükmedici olmak; kadınlar için sıcakkanlı, yumuşak huylu, güler yüzlü, hamarat, düzenli, fedakâr, cazibeli, güzel, alımlı, işveli, ayartıcı, çekingen, hayâli olmak- iki cinse yönelik tutumları ve davranışları belirlemektedir. Kuşaktan kuşağa aktarılan ve öğrenilen cinsiyet rolleri ve bunlara ilişkin değerler kadın-erkek ilişkilerinde ve tutumlarındaki beklentileri de belirlemektedir (Kümbetoğlu, 2010: 40).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği bu noktada cinsiyetler arasındaki eşitsizliğin, hiyerarşinin, cinsiyetçi rol ayrımlarının biyolojik farklılıklardan kaynaklanmadığına, süreç içerisinde öğrenilen/öğretilen ve kültürel kodlarla aktarılan bir algı olduğuna işaret eder. Dolayısıyla farklı kültürel yapılanmaların kendi üyelerinden beledikleri cinsiyet rolleri de farklılık göstermekle beraber, ataerkil sistem; aile, okul, kültür gibi toplumun bütün kilit noktalarını elinde tutarak toplumsal cinsiyet anlayışının kendi lehine olacak şekilde yerleşmesine, erilin iktidar olduğu bir toplumsal güç sisteminin gelişmesine hizmet eder.

Ataerkilliğin yayılmasında ve onaylanmasında toplumsal cinsiyet rolleri asıl belirleyici faktör olarak oldukça mühim bir yer işgal eder. Kadının toplumsal yapı içerisindeki ikincil statüsü, öğrenilen ve dayatılan bu toplumsal cinsiyet rollerinden beslenir dolayısıyla varlığını devam ettirmek isteyen ataerkil yapılanma oluşturulan ve öğretilen bu rolleri kadına dayatarak bağımlı bireyler oluşturmanın meşru zeminini hazırlar. Böylelikle erkek için uygun görülen etkin, özerk, girişimci rol; kadına yakışık görülmez ve kadın edilgenlikle özdeşleştirilerek kamusal alandan izole edilmiş ev içi bir role layık görülür. Sınırları belli bir yaşamı sürdürmek zorunda kalan kadın, yaşamın hemen her alanında ataerkil otorite tarafından negatif ayrımcılığa tabi tutulduğundan sosyal yaşama aktif olarak katılamaz ve bu cinsiyetçi rejim içerisinde erkekle eşit hak ve fırsatlara sahip olamaz.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği neticesinde oluşturulan ve erkeğin keyfiyetçi tahakküm ilişkisine göre şekillenen bu eril yapı içerisinde kadının hareket alanı kısıtlanır, kendisiyle, kendi bedeniyle ilgili karar alma/verme becerisine ket vurulur, cinsiyetler arasındaki

hiyerarşinin doğallığına yönelik bir düşünceye sahip olması beklenerek sistemin gönüllü itaatkârı olması arzulanır. Bu anlayışı benimseyerek ataerkil sistemi onaylayan ve çatışmasızlık ilkesini tercih eden kadın; pedersahi otorite tarafından olumlanan, model olarak sunulan iyi/melek kadın sıfatlarıyla sunulurken; bu düzene karşı gelen, meydan okuyan, başkaldıran kadın ise fattan, yılan, şeytan, mühlik, kötücül, ölümcül, femmefatale olarak tanımlanır ve sistemin dışına atılır.

Kötücül Kadın İmgesi

Eril otorite, tarihsel süreç içerisinde ürettiği, işlediği ataerkil kalıpları topluma ve özellikle kadınlara empoze ederek kendisi için uygun gördüğü bir kadın imajı çizer, bu imaj doğrultusunda oluşan profile göre iyi ve kötü kadının tanımını ortaya koyar. Oluşan bu göreceli iyi ve kötüden hareketle bağımlı, güdümlü, hareket alanı kısıtlanmış ya da özgür olduğunu zannedip eril sisteme görünmez bağlarla bağı olan ve bu bağılılığının farkında dahi olmayan kadın kimlikleri inşa eder. Cinsiyetçi bir yaklaşımla oluşturulan bu kimlikleri de kültürel ve edebi anlatılarla destekleyerek bunların toplumsal kabulünün zeminini oluşturur.

Mitler, söylenceler ve teolojik argümanlarla harmanlanarak sunulan iyi ve kötü kadın temsilleri edebi eserler aracılığıyla estetik bir forma dönüştürülür. Böylece ataerkil anlayış edebiyat alanına da sızar, işlevselliğini sanat kisvesiyle kamufle ederek muhafaza eder. Toplumun bilinçaltına ataerkil sistem tarafından edebi eserler aracılığıyla gönderilen kadına yönelik kodlara bakıldığında birbirine karşıt iki temsilin yer aldığı görülür. Birincisi, pedersahi yapıyı onaylayan, itaatkâr, edilgen, fedakâr ve masum kadın imgesiyken; ikincisi, bu sistemin kendisine dayattığı rolü kabullenmeyen, buna karşı çıkan ve başkaldıran kötücül kadın imgesidir. Dolayısıyla ataerkil otorite tarafından olumlanan ve idealize edilen birinci temsile karşı sistem için bir tedirginlik yaratan ve tehlike olarak addedilen bu nedenle de onaylanmayan bu ikinci temsil kötülükle özdeşleştirilir.

Berna Moran, edebi anlatılarda yer alan bu tipleri 'kurban' ve 'ölümcül' olmak üzere bir tasnife tabi tutar:

Bu iki tipten birincisine 'kurban tipi', ikincisine de 'ölümcül kadın tipi' diyebiliriz. Aynı iki tür romanda buluruz bunları. Kurban tipi aşkın idealize edildiği bir öyküyü anlatan romanlarda, sevgilisine ihanet etmektense ölümü tercih eden romantik bir genç kız olarak çıkar karşımıza. Ölümcül kadın ise, cinsel tutkunun egemen olduğu ve genç bir adamın bir kadın tarafından mahvedilişini anlatan başka bir grup romanın kahramanı olarak görülür. Kurban tipinin değişik bir versiyonu bu ikinci grupta da yer alır, ama ikinci derecede bir karakter, yani ölümcül kadının rakibi olarak (2016: 39-40).

Eril sistem bu sınıflamayı yaparken kendisine yönelebilecek sosyal tepkiyi bertaraf etmek ya da farklı bir yöne kanalizasyon etmek adına kendince makul bir çerçeve çizer ve bu çerçevenin dışında bir role sahip olan kadını "kötücül, ölümcül, meşum, fattan, yılan, şeytan, mühlik, femme fatale" gibi sıfatlarla tanımlar. Bu yaklaşımla okurun dolayısıyla toplumun dikkati bu algıyı yaratan anlayıştan çok çizilmiş bu şemaya uymayan kadına ve onun eylemlerine çekilir. Oluşturulan toplumsal algı nedeniyle 'kötücül' damgasıyla yaftalanan kadın, toplumsal bir tehdit olarak kabul görür. Kadına yönelik bu algı çalışması ve tutum, mitsel ve dinsel söylenceler aracılığıyla süregelen ve işlenen tarihsel bir temaya ve zihniyete işaret eder:

Anaerkillikten ataerkilliğe geçiş daha önce var olmayan cinsiyet ayrımını ön plana çıkarmıştır. Eril güç kadını ötekileştirmekte ve onun karşısında üstünlüğünü ilan etmektedir. Kadının bedeni üzerinden değerlendirilmesi birbirine karşı iki kadın tipinin doğmasına neden olmuştur. Bunlardan ilki bedenini doğurganlık işlevi için kullanarak annelik rolüne bürünen ve eril gücün üstünlüğünü kabul eden masum kadın tipidir. Diğeri ise bedenini annelik işlevinden sıyrarak cinsel güç için kullanan ve kötülüğün temsili olarak görülen ölümcül kadın tipidir (Kelleci, 2019: 2).

Kadının kötücül/ölümcül imgeyle imlenmesini Şahika Karaca, *“ataerkil sistemin sınırlarını muhafaza etmeye çalıştığıının göstergesi”* (2019: 74) olarak değerlendirir. Elif Paličko da bu yaklaşımı *“Sanatın her alanında yer alan ölümcül kadın, toplumsal cinsiyet kalıplarının tekrar üretildiği bir imgedir”* (2021: 2521) şeklinde ifade eder.

Kötücül kadına bütüncül bir bakış açısıyla bakıldığında genel olarak kötülüğün kaynağı ve sembolü şeklinde edebi eserlerde yer aldığı; özelde erkeği; genelde ise toplumu tehdit eden bir unsur olarak kabul edildiği ve sunulduğu görülür. Kötülüğün kadımla ilişkilendirildiği bu bakış açısının, varlığını muhafaza etmeye ve sürdürmeye gereksinim duyan pedersahi yapılanma tarafından üretildiği iddia edilir. Dolayısıyla kötücül kadın kavramının; eril hâkimiyet etrafında oluşturulan kültürden, politik zihniyetten ve toplumsal cinsiyet rollerinden beslendiği ileri sürülür.

Kadının süreç içerisinde ev içi rollerinden sıyrılarak bağımsız bir özne olmaya başlamasının ve kamusal alanda daha fazla görünür olmasının, kadınlara ve kadın haklarına yönelik taleplerin dillendirilmesinin ve bu konuda diretilmesinin eril endişeyi tetiklediği, böylelikle harekete geçen ataerkil otoritenin, kadını eril arzuya ve düzene göre oluşturduğu çerçeveye yerleştirmek istemesinin, bu kalıba sığmayan ya da sığmak istemeyen kadınları ise kötücül yaftasıyla mimleyerek ötekileştirmesinin bir sonucu olarak ortaya atıldığı konunun temel dayanak noktasını oluşturur. Nitekim Murat Arpacı da bu durumu ve tutumu;

Moderniteyle birlikte kadının kültürel yaşamda, kent ortamında ve kamusal alanda daha fazla görünür hale gelmesi, iş yaşamında var olan kadın sayısının artması, kadın haklarına dair gelişmeler, feminist hareketlerin çeşitlenmesi ve güçlenmesi, kadınların kendi yaşamları ve bedenleri üzerindeki haklarını savunma mücadeleleri, kısacası kadınların güçlü özneler olarak var olmalarına yönelik eril endişeler femme fatale'in kötücül bir öteki olarak kurgulanmasını motive etmiştir(2019: 141),

şeklinde değerlendirerek kavramın ardındaki ideolojiye işaret eder.

Yine Murat Arpacı kötülük ve cinsiyet ilişkisinin gerisindeki bağın tarihsel ve ideolojik zihniyetten bağımsız olmadığını şöyle ifade eder: *“Toplumların kötülüğe dair algısı, tarihsel süreçlerden, cinsiyet rejimlerinden, cinselliğe ve bedene dair söylemlerden ve cinsel farkı inşa etmeye yönelik politik stratejilerden bağımsız değildir. Cinsiyet, kötülük ve beden arasında kurulan tarihsel, kültürel ve politik ilişkiyi yansıtan en tipik örneklerden biri kuşkusuz femme fatale imgesidir”* (2019: 140).

Eril sınırlara hapsolmayan, şekillendirilmeyi reddeden, yırtıcı ve direktici tavrıyla ataerkil düzeni delmeye ve yıkmaya çalışan kadınların sembolü olan kötücül kadının bu özerk ve başına buyruk tarzı, ataerkil sistem tarafından onaylanmadığından ve oluşturulan düzen için kaygıya neden olduğundan bu kadınlar; 'hileci, entrikacı, gizemli, uğursuz, iffetsiz, şehvet düşkün, sömüren, fitne çıkarıcı, felakete sürükleyen, erkeği bağımlı kılarak eril iradeyi ve

otoriteyi sarsan' gibi vasıflarla ilişkilendirilir ve onların topluma yönelik bir tehdit olduğu ve dolayısıyla öncelikle dizginlenmeye çalışılması, dizginleme gerçekleştirilemezse biyolojik ya da ontolojik varlığının ortadan kaldırılması gerektiği bir uyarı olarak kamuoyuna sunulur. Bu noktada edebi eserler bir araç olarak kullanılır ve verilmek istenen mesajlar estetik bir forma büründürülerek okuyucuyla buluşturulur:

Femme fatale kötü olarak konumlandırılır ve sıklıkla cezalandırılır veya öldürülür. Metinsel olarak yok edilmesi, tehdit altındaki erkek öznenin umutsuz bir şekilde yeniden kontrol iddiasını içerir. Dolayısıyla onu bir tür modernite kahramanı olarak görmek yanlış olur. O feminizmin öznesi değil, erkeklerin feminizmle ilgili korkularının bir semptomudur (Doane, 2008: 14; Akt. Elif Paličko, 2021: 3).

Görüldüğü üzere kaderi, hareket alanının sınırları ataerkil otorite tarafından şekillendirilen kadının sanata yansımalarında belirleyici olan yine eril korkular ve bu korkuların tetiklediği reaksiyonlardır. Nitekim Kate Millet de kadına dair algıların ve yaratıların temelindeki bu bakış açılarının kaynağı olarak erilin bu kaygılarına ve korkularına şu ifadelerle işaret eder:

Ataerkil düzende, kadını tanımlayan simgeleri, kadın yaratmamıştır. Gerek ilkel ve gerekse uygar dünya erkeklerin dünyası olduğu için, kadına değgin kültürü biçimleyen fikirlerde erkeklerin kafasında gelişen fikirlerdir. Bize öğretilen kadın kavramı, erkeklerin yarattığı ve erkeklerin gereksinmelerine karşılık verebilecek biçimdeki kadındır. Erkeklerin bu gereksinmeleri, kadının 'başkalığı'ndan gelen bir korkunun sonucudur (2011: 83-84).

Edebiyat ve sanat aracılığıyla sınırlandırılan kadının kaderi de eril perspektifin ve otoritenin bakış açısıyla belirlenmiş, kadın bu sanatsal yaratılarda kendisinden söz edilen, yargılanan, suçlanan, hakkında hüküm verilen ve nesne olmaya indirgenen edilgen bir role büründürülmüştür. Kendisi için tayin edilen sınırların dışına çıkmak istediğinde kendisini kültürün koruyucusu ve taşıyıcısı olarak kabul eden pedersahi düzen için kaygı ve korkuya neden olmuş, tehdit olarak algılanmış, fetan ve şeytani olarak yansıtılmıştır:

Dahası, erkekler tarafından kaleme alınmış bir yaratı olmasıyla kadın kapatılmış ya da hapsedilmiştir. Bir çeşit 'cümle' olmasıyla erkek konuşmuş ve kadın da cümleye kapatılmış/hapsedilmiştir: Erkek kadını 'hem kâğıda döktüğü' hem de 'suçladığı' için kaderini belirlemiş ve bir hücreye yerleştirmiştir. Bir düşünce olmasıyla erkek, kadının 'çerçevesini' belirlemiştir. Kadın hem erkeğin metin, kabartma ve resimlerinde çerçevelenmiştir (kuşatılmıştır), hem de erkek kozmojileri tarafından kadına 'çamur atılmıştır', suçlu bulunmuş, talepkâr ilan edilmiştir (Gilbert & Gubar, 2016: 56-57).

Genel olarak eril kaygının ve korkunun bir yaratımı olarak ortaya atılan kötücül kadın kavramı, kamusal alanda görünmeye başlayan, kendisi için oluşturulan sınırlara hapsedilmek istemeyen, kendi bedeniyle ve kimliğiyle varlığını sürdürmeye çalışan, oluşturulan toplumsal cinsiyet rollerinin tamamen suni ve kadını bağımlı kılmaya çalışan prangalar olduğunu iddia eden bu nedenle ataerkil yapılanma için bir tehdit unsuru olarak kabul edilen kadınlar için üretilen baskılayıcı, ötekileştirici ve dizginleyici bir yaftalamadır. Aynı zamanda kadını kontrol altında tutmak için (pedersahi) toplumun olumladığı kadın profiline yönelik beklentiyi yansıtan bir arzunun ifadesidir. Patriyarkal / pedersahi / ataerkil tahakkümün, kontrol altına alamadığı kadını kötülükle bağdaştırarak mitolojik, teolojik ve edebi eserler

aracılığıyla kötücüllüğünün kabulünün ve onaylanmasının meşru zeminini hazırladığı ideolojik bir tanımlamadır.

Edebi eserlerde cazibesi, dişiliği ile ön plana çıkarılan bu temsil, kötülükle özdeşleştirilerek toplumsal bir tehdit kabul edilir, topluma/okura; huzursuzluğun, ahlâksızlığın, karanlığın, felaketin, ahlâk temelli toplumsal krizin kaynağı, müsebbibi olarak sunulur ve toplumsal nefretin odağına yerleşmesi amaçlanır. Felakete sürükleyen rolünde kurgusal dünyada yer alan bu kötücül temsil, kural tanımazlığının, itaatsizliğinin karşılığı olarak metin içerisinde (doğrudan ya da dolaylı olarak) abjekleştirilir (iğrençleştirilir), cezalandırılır, sahnenin/yaşamın dışına atılır. Böylelikle oluşturulan mevcut düzenin ve yapılanmanın korunması, sürdürülmesi, iktidarın erilin tekelinde kalması sağlanır. Edebiyat ve sanat bu bağlamda ataerkil yapının öfkesinin, kontrolü altına alamadığı kadını kötücül diye imleyerek sosyo-kültürel arenadan söküp atma isteğinin aracı unsurları olarak kullanılır.

Aşk-ı Memnu Romanında Eril Kodlar Bağlamında Kötücül Kadının Temsili

Yenileşme döneminin Tanzimat'tan sonra ikinci evresi olan Serveti Fünun Dönemi de Batı'yı örnek alan hatta taklit eden bir anlayışla oluşturulur. Tanzimat'la başlayan Batılılaşma cereyanı büyük bir ivme kazanarak devam eder. Dönemdeki baskı nedeniyle toplumsal konulardan uzak kalan bu dönemin yazarları, aşk, kadın, aile, ev içi gibi konulara ağırlık verir. Kadın hakları konusundaki gelişmeler, kadının kamusal alanda daha fazla görünmesi/yer edinmesi, meta boyutundan sıyrılarak özne olmaya doğru evrilmesi ve birey olarak ön plâna çıkması gibi gelişmeler Tanzimat romanlarında tip olarak çizilen kadınların, Serveti Fünun romanlarında karakter hüviyeti kazanmasının da önünü açar. Kadına yönelik bu anlayışın değişmesinde roman tekniğindeki gelişmelerin kaydedilmesi, sanatsal kabiliyet açısından daha yetenekli yazarların yetişmesi, romantizm akımının yerini realizm ve natüralizme bırakması, Batı'daki gelişmelerin daha yakından takip edilmesi ve Batılı eserlerin orijinal dilinden okunması gibi faktörler etkili olur. Bu faktörler de daha canlı ve gerçekçi kadın karakterlerin oluşturulmasını sağlar. Sanat eserinin toplumsal işlevinden sıyrılması, romanlarda okuyucuya mesaj iletme kaygısının son bulması, psikoloji ve psikiyatri alanındaki gelişmelerin edebiyat alanına aktarımı da bu gelişmeyi sağlayan diğer unsurlar olarak görülür.

Modern Türk romancılığının ilk olgun örneği olarak kabul edilen *Aşk-ı Memnu* (1901), kadın karakterlerin eserdeki varlığı ve ağırlığı nedeniyle çalışmamızda ele aldığımız önemli bir yapıttır. Eser, kadının birey olarak ele alındığı ve derinlemesine incelenerek yansıtıldığı önemli bir işleve sahiptir.

Tanzimat'la birlikte başlayan roman geleneğinde 'görünen' kadınlar, süreç içerisinde pek fazla değişime uğramadan statik bir yapı sergilerler oysa *Aşk-ı Memnu*'da Halit Ziya'nın oluşturduğu karakterler roman boyunca değişir. Dolayısıyla Halit Ziya'nın kadın karakterleri Tanzimat romanlarında görülen kadınlara nazaran daha canlı, daha inandırıcıdır. Ahmet Oktay, kadının Serveti Fünun yazarlarının elinde devingen bir yapı kazandığını ve nesne olmaktan sıyrılarak özneleşmeye başladığını şöyle ifade eder: "*Kadın, öyle sanıyorum ki, Serveti Fünûn'la bir özne olmaya doğru ilk adımlarını atıyor. Toplumsal konumundan ötürü erkeklerce acınan/acınması gereken ya da yerilen/yerilmesi gereken ikincilleştirilmiş kadın, Serveti*

Fünun'labirlikte devinmeye başlar denebilir: Sever, sevmeyi ister. Rastlantısal bir yangınla ölse bile, özneliğini ortaya koyar. Örneğın Bihter gibi"(2008: 250).

Milan Kundera da *"Bir kadını canlı kılmak onun varoluş sorunsalının sonuna kadar gitmektir"* (2009: 48) şeklindeki tespitiyle kadının gerçekçi bir boyutta ele alınması için detaylı bir tahlili şart koşar. Fethi Naci de kadının Serveti Fünun yazarlarınca mercek altına alındığını, Tanzimat romancılarının genel hatlarla tanıtip geçiştirdiğı dişil karakterleri buldukları bütüncül ve derinlemesine bir yaklaşımla ele aldıklarını belirtir:

Romancılarımız romanlarında kadın tiplerini incelemeye pek yanaşmazlar; romanda kadın kahramanlar olsa bile bunlar genel olarak kalın çizgilerle geçiştirilir. Oysa Halit Ziya, Firdevs Hanım'ı olsun Bihter'i olsun, birbirini kovalayan olaylar içinde, çok yakından izlemekte ve onlardaki değişimi günlük gerçeklere, kişiler arası ilişkilere bağlayarak, şaşırtıcı bir ustalıkla anlatmaktadır (2019: 13).

Tanzimat romanlarından beri süregelen kadının yuva yıkıcı imajı, Halit Ziya'nın bu eserinde de benzer bir anlayışla yansıtılmaktadır. Eserin bütününe bakıldığında daha önceki dönemde görüldüğü üzere, kadının hâneye veya erkeğın hayatına dâhil olmasıyla sorunlar da baş göstermektedir. Sakin bir denizde, hayatın rutin akışı içinde salınmakta olan erkek, tanıştığı kadına kendini kaptırmakla yaşamındaki dinginliğı kaybederek alabora olur. Dönemin erkek yazarları, bu kadınları en ağır şekilde cezalandırırken erkek kahramanlarını da kadının rüzgârına kapılıp zaaf göstermesi nedeniyle belli bir süre savurur, onlara bir bedel ödetir fakat eserin sonunda bu kahramanlarını yine güvenli limanlara bırakır. Örneğın Adnan Bey, kendi sorumsuz tercihi ve münasip olmayan evliliğı nedeniyle aldatılmak, yalnızlaşmak, sevmemek ve ailevi huzurunu kaybetmekle bir bedel öder fakat eserin sonunda yalnızın eski dinginliğine kavuşması, savrulan yalı sakinlerinin tekrar bir araya gelmeleri buna karşın Bihter'in kendisini kalbinden vurarak yaşamına son vermesi bu anlayışın somut bir göstergesidir. Dolayısıyla Tanzimat Dönemi yazarlarına nazaran daha modern bir bakış açısına sahip olan Halit Ziya'nın bile geleneksel anlayıştan tam olarak sıyrılmadığını ya da geleneğı karşısına alamadığını söylemek mümkündür.

Aşk-ı Memnu, iki kadının damgasını taşıyan bir roman olarak ele alınabilir. Eserde olumlanan ve olumsuzlanan/onaylanmayan olmak üzere temsil edilen iki kadın karakter, eseri âdeta sürükleyen ve olaylara yön veren bir rol üstlenir. Bunlar birbirlerinin yaşamına temas etmek zorunda kalan Bihter ile Nihal'dir. Eserde Bihter sadakatsizliğın, iffetsizliğın, düşkünlüğün ve tensel aşkın; Nihal ise masumiyetin, iffetin, lekesiz ve saf aşkın sembolü olarak sunulur. Bihter'in aktif ve yıkıcı tavrına karşın Nihal; masum, edilgen ve yapıcıdır.

Kötücül kadın Tanzimat'tan beri eserlerde âdeta otoriteye başkaldıran, hayatına temas ettiği kişilerin mahvına neden olan bir imaj ve rolle sunulurken, karşısında yer alan ve olumlanan kadın ise edilgen ve uysal bir rolle verilir. Bu da eril bakışın ve algının eserlerdeki yansıması olarak yer alır. Kötünün, kötülüğünü pekiştirmek adına iyi de son derece saf, masum ve pasif olarak sunulur. Yazar, bu yolla erilin tahayyül ettiği kadını tasvir eder.

Firdevs Hanım'ın henüz yirmi iki yaşında olan kızı Bihter, eserdeki olaylara yön veren hâkim karakter olarak karşımıza çıkar. Tamamen arzularının tesirinde ve tepkisel bir tavrın temsilcisi olan Bihter, annesi yerine kendisine talip olan Adnan Bey'le evliliğının temellerini tamamen maddi bir temel üzerine inşa eder. Hayalini kurduğu yaşama sahip olacak imkânları

ancak Adnan Bey'in serveti kendisine sunabilecektir. Bihter'i Adnan Bey'le evliliğe sürükleyen başlıca etmen, Adnan Bey'in servetinin çekiciliğidir. Bu bağlamda Halit Ziya, kötücül kadını maddeyle ilişkilendirerek vermek istediği mesajı da böylece güçlendirmek ister:

Bu haberin Bihter üzerinde sihirli bir etkisi olmuştu. Eniştesinin son sözü duygularını uyuşturan bir nağmeyle kulaklarında titreşiyordu. O büyük yalının biricik hakimi olmak!... (...) Lakin Adnan Bey'le evlilik demek, Boğaziçi'nin en büyük yalılarında biri; o önünden geçilirken pencerelerinden avizeleri, ağır perdeleri, oyma XV. Louis ceviz sandalyeleri, iri kalpaklı lambaları, yıldızlı iskemleleriyle masaları, kayıkhanesinde üzerlerine temiz örtüleri çekilmiş beyaz kikle maun sandalı fark edilen yalı demektir. Sonra Bihter'in gözlerinin önünde bu yalı bütün hayalinin tantanasıyla yükselirken üzerine kumaşlar, dantelalar, renkler, mücevherler, inciler serpiliyor; bütün o çılgıncasına sevilip de alınamayan hasret kalınmış şeylerden oluşan bir yağmur yağıyor, gözlerini dolduruyordu (Uşaklıgil, 2019: 20-21).

Kötücül kadın olarak sunulan Bihter'in maddiyatçı yönünün daha iyi vurgulanması adına, Adnan Bey'in iki çocuk sahibi olması bile servetinin gölgesinde kalan, Bihter için aşılabilecek küçük sorunlar olarak lanse edilir:

O yaş ile iki çocuğun varlığı bu isimle şu yirmi iki yaşında kızın tantana ve servet emelleri arasında bir fazla açıklık oluşturacak ölçüde mesafe bırakmıyordu (Uşaklıgil, 2019: 20).

Bihter'in bu evliliği kabul etmesindeki diğer faktörler ise annesi Firdevs Hanım'ın kötü şöhreti nedeniyle iyi bir evlilik yapamayacağı düşüncesi ve babasının ölümünden sorumlu tuttuğu ayrıca aralarında rekabete dayanan bir ilişki bulunan annesi Firdevs'ten intikam alma arzusudur: *"Bihter pek iyi biliyordu ki annesinin unutulamayacak derecede süren eğlence hayatı kendisine parlak ve asil kibar hayatını açacak bir evliliği engelleyen güçlü bir sebeptir"* (Uşaklıgil, 2019: 21). Bihter'i bu kararı almaya yönlendiren asıl saik intikam arzusudur. O, elde edebileceği maddi ayrıcalıklardan onu men etmeye çalışan ya da kötü yaşam tarzı ve ünüyle buna engel olabilecek annesine tepkisi nedeniyle de bu evliliği ister.

Bu saiklerle evliliği kabul eden Bihter, evliliğinin ilk zamanlarında iyi bir üvey anne, iyi bir eş olmayı arzulayan ve bunun için de çabalayan bir kadındır. Nitekim Bihter'in Adnan Bey öncesinde de birlikte olduğu kimse ya da herhangi bir aşk macerası yoktur yani "sürekli kötü"yü temsil etmez ya da var olan bir alışkanlığı sürdürmez. Adnan Bey'le serveti için evlenir fakat amacı bu serveti sömürmek, kocasını aldatmak değildir. Bu yaklaşımı da kendisini "bütüncül bir kötü" olarak değerlendirmeyi olanaksız kılar: *"Birden Peyker'in bir sözünü hatırladı. Ne diyordu? O kocasına ihanet etmek maksadıyla evlenmemiştir. Bunu söylerken gözlerinde ne açık ve ne hain bir mana vardı. Ne demek istiyordu? Başkaları, kendisi, Bihter, kocasına ihanet etmek maksadıyla evlenmişti, öyle mi? Bunu yapmayacaktı, Firdevs Hanım'a benzemeyecekti"* (Uşaklıgil, 2019: 147).

Halit Ziya, Bihter'in yuvasına sadık kalma yönündeki tavrını, bu konudaki ısrarını ilerleyen sayfada yineler. Bihter'in kötücül sıfatını taşımasının sonraki bölümlerde görüleceği üzere salt kendi seçimi olmadığını altını çizmek ister gibidir: *"Asla, evet asla ihanet etmeyecekti, edemezdi, hem niçin ihanet edecek? Bugün bir evlilikte bulunamayan şey bir ihanette mi bulunacak"* (Uşaklıgil, 2019: 154).

Bihter, gelişle beraber yalıda olumsuz bir hava esmesine rağmen ilk etapta bunları göğüslemeye, Nihal'in, hatta hizmetçilerin olumsuz bakışlarına rağmen evdeki sükûneti bozmamaya devam eder. O, iyi bir eş ve iyi bir anne olmak adına geldiği bu yalıda aynı zamanda Firdevs Hanım'ın kızı olmamaya kararlıdır fakat süreç içerisinde arzularına yenik düşmekten kurtulamayacaktır.

Bihter'deki asıl değişim ve eserin kırılma noktası evliliklerinin ilk yıl dönümü dolayısıyla gittikleri Göksu gezisi sonunda gerçekleşir. Bu geziyle iç mekândan dış mekâna açılan Bihter, o güne kadar belki de farkında olmadan sürdürdüğü, üzerine düşünemediği ya da düşünmek istemediği evliliğinin, bu evlikteki boşlukların ve uyumsuzlukların bir anda kendisini kuşattığını fark eder. Bu gezi, Bihter'in güvenli alandan çıkıp bastırđı duygularının ve arzularının bilinç düzeyine yükselmesine vesile olur. Behlül'ün, Peyker'e yaptığı kurlar ondaki cinsel açlığı da tetikler. Gezi dönüşü odasına kapanan ve ayna karşısında vücudunu, gençliğini seyreden Bihter, tensel hazların, yasak aşkın dünyasına geçişin düşünsel olarak ilk adımlarını atar. Bu düşünce daha sonra eylem boyutuna dönüşür ve nihayetinde o da 'Firdevs Hanım'ın kızı' olur: "Yani kötücül anneden kurtulmak için yaptığı evlilikte, haz arayışı yasak aşk etrafında gerçekleşerek yine annesi gibi olmaktan kurtulamamıştır" (Karaca, 2019: 193). Fakat Bihter'in eylemlerine yön veren salt cinsel dürtüleri değildir. O, annesinden tevarüs eden kötücül özelliği nedeniyle de girdiği mücadeleden yenik ayrılarak başarısızlığa uğrar. Robert P. Finn, bu nedenle Bihter'i "yaradılışına kurban giden bir kişi" (2003: 183) olarak tarif eder.

Eserdeki eril kodlara baktığımızda yasak aşkın dünyasına birlikte giren kadın ve erkek için farklı yaklaşımların olduğu görülür. Öncelikle yasak aşkın sorumluluğu ve günahı Bihter ile Behlül'e eşit şekilde yansıtılmaz. Okuyucunun dikkati sürekli Bihter'e yöneltilir. Oysa ensest diye nitelendirilebilecek bu ilişkiye karşı koymayan, bu durumun yaratabileceği insani ve vicdani yükü bir an olsun taşımayan ve düşünce dünyasında kendi eylemini meşrulaştırmaya çalışan Behlül'dür. Buna rağmen Bihter'in taşımak zorunda olduğu düşünölen ahlâki vasıflar, iffet, sadakat gibi duygular ve durumlar Behlül için aynı hassasiyetle belirtilmez. Behlül kusurludur fakat sosyal lince uğraması gereken Bihter'dir. Düzeni bozan, kötü sonu hazırlayan Tanzimat romanlarında olduğu gibi yine kadındır.

Bihter'in bir kadın olarak yasak aşka ve yasak hazlara bulaşması yine kadının cinsellik etrafında değerlendirildiği bir başka anlayışın yansıması olarak eserde sunulur. Kadının cinsellikle ilişkilendirilip cinsel bir tehdit oluşturduğu anlayışı Halit Ziya'nın da kurtulamadığı bir gelenektir. Kadının cinselliğini kullanarak erkeği etkisi altına alması anlayışı süregelen bir eril kabuldür. Dolayısıyla kötücül kadına atfedilen cinsel cazibenin tehlikeli dünyası bu eserde erkek okur için bir uyarı işlevindedir ve önceki dönemden beri yazılğelen eserlerde olduğu gibi burada da yinelenen temalardan biri olarak yer alır.

Diğer taraftan kadın okur için verilen mesaj ise Bihter gibi kötücül bir kadının bıkdıldıktan sonra fırlatılıp atılacağı, Firdevs gibi toplum içinde mülevves bir imaja sahip olacağı ve yine Bihter'in sürüklendiği hazin sondan kurtulamayacağı, toplumdaki gerekirse biyolojik ve fiziksel olarak da koparılacağı, başının ezileceği yönünde bir uyarı niteliğindedir. Nitekim "Zehra"da 'Urani' veya "İntibah"ta 'Mehpeyker' için de uygun görölen son budur. Kontrol edilemeyen, toplumsal normları yıkmaya çalışan, cinselliği baskılanamayan kadın, Bihter gibi yaşamın/sahnenin dışına atılacaktır.

Cinselliğin cazibesine Bihter'le birlikte kapılmasına, Adnan Bey'e ihanette Bihter'le ortak olmasına, ensest günahına birlikte bulaşmalarına rağmen Bihter intiharı düşünüp seçerken Behlül; toplumsal ayıbı, dışlanmayı, sosyal baskıyı ve sosyal linci düşünmez bile. O, hayatına kaldığı yerden devam edebilecek hakkı ve cüreti erilliğine borçludur. Bu ortak günah, eril öznenin özgürlüğünü sınırlamaz ve onun için hayati bir tehdit oluşturmaz çünkü namusla ilişkilendirilen, namusun kirlenmesine asıl neden olan kadındır. Bu da toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir diğer göstergesidir.

Behlül'ün Bihter öncesi yaşamı veya Bihter'i Kette adlı şarkıcı kızla aldatması da Behlül sayfasına kara bir leke olarak yazılmaz. Behlül'ün hovardalık, çok eşlilik gibi eylemleri çapkınlık adı altında normalleştirilen, yalıda herkesin bildiği ve kimi zaman esprisini yaptığı eğlenceli kaçamaklar olarak sunulur, bir problem olarak görülmez fakat aynı durum örneğin Nihal (kadın) için düşünüldüğünde yazarın veya okurun tavrı ve tepkisinin aynı olamayacağı öngörülebilir bir durum olacaktır. Dolayısıyla 'eril için doğal ve mübah olan, dişil için iffetsizlik ve günahdır' anlayışı eserde yer bulan bir diğer sorunlu algının tezahürüdür: *"Bihter'in toplumsal cinsiyet rolleri ile uyumsuz bir biçimde, itaatkâr, fedakâr, sadık bir eş olmaması eleştirilirken Behlül 'ün çok eşliliği, çapkınlığı ve sorumsuzluğu problem olarak görülmez"* (Demir, 2021: 301).

Kadının fethedilecek bir aşk nesnesi olduğu anlayışı eserde karşımıza çıkan ve eril kibri yansıtan bir bakış açısının yansımasıdır. Kadını sahip olunacak, fethedilecek bir mülk olarak kabul eden eril tahakküm için cinsel birliktelik, bir fetih, bir zafer olarak telakki edilir. Bu bağlamda C. G. Jung'a göre erkek *"(...) bir kadının cinselliğine sahip olmuşsa o kadına da sahip olduğunu"* (2015: 48) düşünür. Eserde de Peyker'den umduğunu bulamayan Behlül'ün Bihter'le birlikteliği hem intikamın hem de fethin hazzı olarak sunulur: *"Lakin bu kazandığı zaferi yalnız Peyker'e söylemek yeterli olmayacaktı, bütün dünyaya haber vermek istiyordu ki o bugün İstanbul'un en güzel, en seçkin kadınına sahiptir"* (Uşaklıgil, 2019: 178).

Adnan Bey'in kendisinden yaşça oldukça küçük bir kadınla evlenmesi, eserde yeterince deşilen, vurgulanan ya da vurgulanmak istenen bir kısım değildir. Adnan Bey, kendisinde bu hakkı görür ve bunun doğurabileceği olumsuz sonuçlar üzerinde durmaz hatta Bihter'in 'Melih Bey Takımı'na mensup olması bile Adnan Bey tarafından önemsenmez. Fakat Bihter'in maddeci bir bakış açısıyla bu evliliği kabul etmesi yazar tarafından oldukça detaylı bir şekilde aktarılır. İşin ahlâki sorumluluğu Adnan Bey'e neredeyse hiç yüklenmez.

Adnan Bey'in bu uyumsuz evliliğinin sonuçları, yalıda bir yaprak dökümünü andırırsa da onun pişmanlığı bununla ilgili değildir. Ne Nihal'in günden güne kendisinden uzaklaşarak yalnızlığa itilmesi ne Matmazel Courton'un yalıdan gönderilmesi ne de hane içindeki olumsuz hava kaynaklıdır. Adnan Bey umduğunu bulamamanın, sevilmemenin, tatmin edememenin, tatmin olamamanın ve yetememenin ağırlığı altında ezilir sadece. Bu yaklaşım ve eziklik de bencil ve bireysel eril arzusunun mağlubiyetidir bir anlamda. Fakat eser boyunca mağdur sıfatıyla okurun karşısındaki yerini alır. *"Ne var ki siz de düşünmeli değil miydiniz? Niçin gidip bir Firdevs Hanım'ın kızını almak istediniz"* (Uşaklıgil, 2019: 184).

Berna Moran'ın da ifade ettiği gibi *"Romanın en önemli kişisi Bihter, genellikle yanlış anlaşılmuş ve gereğinden fazla suçlanmış bir kadındır"* (2016: 94). Namuslu kalmayı arzulayan ve bunun için mücadele eden Bihter'i koşulları oluşturmuştur. O, koşullarının kurbanı bir

kadıdır. Bihter tahayyül ettiği, arzuladığı yaşamı evliliğinde bulamadığından ve annesinden gelen genetik özellikleri yönetemediğinden ve bastıramadığından “Firdevs Hanım’ın kızı” olmaktan kurtulamamıştır. Evliliği, beklentilerine cevap vermemiş, düşünüyü kurduğu yaşamı yaşayamamış ve düşmüştür. “Yaşanmamış yaşam, sakın fakat merhametsizce çalışan, yıkıcı ve karşı konulmaz bir güçtür” (Jung, 2015: 46-47). Arzularına ulaşmak için önünde duran engeller hırsını kamçulamış, bu engelleri kaldırmak için çabalarken kapıldığı girdap, sahip olduklarını da alarak onu yaşamın içinden koparıp savurmuştur.

Arzularının, kalıtsal ve çevresel koşullarının kurbanı Bihter için uygun görülen son, Tanzimat Dönemi romanlarındaki kötücül kadınlarda olduğu gibi ölümdür. ‘Kocasına ihanet eden kadın cezalandırılmalıdır’ tezi bu romanda da karşımıza çıkan geleneksel eril algının karşılığıdır:

Diğer romanlarında da kadınların kötücül kadına dönüşümleri, anne eksenli, ebeveyn eksikliği gibi sebepler etrafında aşama aşama gerçekleşmiş ve sonunda genellikle ölerek edebi metni terk etmişlerdir. Halit Ziya’nın romanlarında da kötücül kadınlar için ölüm kaçınılmaz son olarak karşımıza çıkar. Bunun nedeninin muhtemelen devrin yapısı içerisindeki kadınlığın konumu düşünüldüğünde kötücül kadının ya da normu parçalayan kadınların henüz toplumsal alanın sınırları içerisinde dahil edilmemesiyle ilgili olduğu düşünülmektedir (Karaca, 2019: 271).

Eserdeki kötücül kadının karşısında konumlanan ve ‘evdeki melek’i temsil eden karakter Nihal’dir. Tanzimat’tan itibaren yazılan eserlerde görülen ve erilin arzu ettiği kadını temsil eden Nihal, Bihter’in karşısında donuk kalan, suni bir yapıyı temsil eder: “Nihal’de romancının kendini zorladığı, yaşamla pek ilişkisi olmayan bir tipi günlük gerçekler ve ilişkiler dışında yaşatıp geliştirmeye çalıştığı görülür. Bunun için de Nihal okurda yaşamıyor” (Naci, 2019: 13). Eserdeki edilgen varlığı ve çelişkili tavırlarıyla eserin kurban ve mağdur kadını olan Nihal, Bihter’in eril otoriteyi sarsan, eril düzeni dışılığıyla parçalamaya çalışan tutumu karşısında okurun duygularına temas etmeye çalışan ve dişil itaati sembolize eden fakat gölgede kalan bir karakterdir. Bihter, eser boyunca tensel hazla, maddeyle ve maddi aşkla ilişkilendirilir; Nihal ise masum, lekesiz, saf aşkla ve sahip olduğu servetin içerisinde maddiyata değer vermeyen, basit ve mütevazı bir yaşam sürdüren, maneviyatla ilişkilendirilen bir tasvirle sunulur.

Nihal, kötülüğün yayıldığı dünyada zarar gören, örselenen, yıpranan ve yalnızlaşan iyidir yalnızca. Canavarlaşan kötü kadına karşı mağdur ve itaatkâr iyi kadının sembolüdür. İffetsiz ve canavar Bihter’e karşı sunulan bir ideal, bir modeldir. Yazarın eserindeki katmanları artırarak eserini derinleştirmek ve esere farklı bir çeşni katarak okurun duygularına temas etmek için kötücül kadına paralel olarak sunduğu mağdur ve masum Nihal, Firdevs ve Bihter’in tam tersi bir karaktere sahiptir. İdeal, uysal, edilgen saf, masum ve iffetli eşin sembolü olan Nihal; dişil için erilin tasvip ettiği kadın profili olarak sunulur.

Bihter, Nihal’le birbirine temas eden ve gittikçe derinleşen bir fay hattını andıran bir hayatı sürdürmek zorunda kalır fakat aralarındaki hasımlığın sebebi Bihter’in üvey annelik yapmasından veya paylaşılabilen Behlül karakterinden kaynaklı değildir. Nihal’in Bihter’e olan düşmanca tavrı; annenin biyolojik kaybından sonra babanın da duygusal alandaki yitimi, yani bir başka kadınla onu paylaşmak zorunda kalmasının yarattığı kıskançlık duygusu, yalaya hâkim olmaya başlayan Bihter’le evdeki iktidar savaşı, Bihter’in üvey annelik vasfı gibi

etmenlere dayalıdır. Bihter'in arzularına yenik düşerek yasak aşka sürüklenmesi ya da Bihter'in bir rakibe olarak algılanmasıyla da ilgili değildir. Görüldüğü üzere Bihter'in kötücüllüğüyle ilgili bir gerekçe söz konusu değildir. Uşaklıgil'in ifadesiyle suç vakasının kendisindedir: *"Suç kimde? Hiç!. Olayın kendisinde... Üvey ana ile kız! Ama bu insanların yaşamaya başlaması tarihi ile birlikte başlamış bir komedi ya da trajedidir. Bihter'le Nihal arasındaki bu oyun nasıl bitecek? Korkarım ki biri için komedi, öteki için trajedi olmasın"* (Uşaklıgil, 2019: 184).

Halit Ziya, Bihter'in annesi Firdevs'in şuh ve hafifmeşrep yapısı üzerinden olumsuzlanan yardımcı kadın karakter olarak onun da öyküsüne yer verir. Eserde Firdevs'e bu şekilde yer verilmesi; Halit Ziya'nın kullandığı tekniğe dayanak oluşturması, natüralist akımın ilkelerinden olan soyaçekim yasasına göndermede bulunmak istemesindedir. Uşaklıgil, Bihter'in yasak aşka sürüklenmesinde kalıtımı ön plâna çıkarıp Bihter'e tevarüs eden hafif meşrepliğin annesi Firdevs Hanım kaynaklı olduğunu belirtir. Böylece Bihter'e olan tepkileri bir noktada hafifletmek ister gibidir:

Nihayet Firdevs Hanım'ın kızı olmuştu; evet, yalnız onun için gitmiş, bu adamın kollarında kirli bir kadın olmuştu. Başka bir sebep bulmuyordu. Demek onun kanında, kanının zerrelere bir şey vardı ki onu böyle sürüklemiş, sebepsiz, özürsüz Firdevs Hanım'ın kızı yapmıştı. Bütün bu günahın, bu kirin sorumluluğunu annesine yüklüyordu. Bu kadına düşmandı, ondan nefret ediyordu, kendisini bu kadının kızı yapan kadere küsüyordu (Uşaklıgil, 2019: 184).

Firdevs; toplumsal normlara aykırı, bencil, haz odaklı, yaşının kadını olamayan, diğer taraftan kocasının ölümüne neden olan hafifmeşrep bir kadındır. Maddi dünyaya bağımlı, düşkün, cinselliğiyle var olmaya çalışan bir 'femme fatale'dir. Hoppa ve serbest tavırlarıyla eşinin ölümüne neden olan Firdevs için tek hedef *"Her ne sebeple olursa olsun bir koca -giysileriyle arabalarının giderlerini sağlayacak bir kese"* (Uşaklıgil, 2019: 6) bulmaktır. Firdevs, tıpkı Behlül gibi hedonist bir kişiliğe sahiptir ve ikisinin de hayatındaki amaç zevk, eğlence ve tüketimdir. İkisi de sadakate düşman, evlilik dışı ilişkilere açık, fırsat düşkünü ve ahlâk yoksunu karakterlerdir. İkisi de özel hayatlarında çokeşli bir anlayışa sahiptir.

Kızlarıyla daima rekabet halinde, anne olmayı özümseyememiş ve başaramamış, kızlarını daima kendisine bir yük telakki etmiş bir kadın olan Firdevs, ataerkil düzenin de onaylamadığı, anneliğe lâyık görmediği kadını temsil eder. Eril yapı için annelik, kadının en önde gelen vasfı olmakla beraber saflıkla özdeşleştirilerek kutsal bir anlamla bezenmiştir:

İki sene sonra Peyker, üç sene sonra Bihter doğuyordu. Firdevs Hanım için bu iki olay iki önemli felaket darbesi gibiydi. Kendisini böyle birbirini üstüne anne eden bu adamlar artık her gün kıyasıya tartışıyor; ona, çocuklarına, kendisini gençliğinden ayırmak isteyen bu şeylere her şeyi kavga vesilesi sayan bir düşman kesiliyordu. 'Ömrüm sana çocuk yetiştirmekle mi geçecek?' cümlesi en beklenmeyen zamanlarda kocasının yüzüne vurulacak bir kamçıydı (Uşaklıgil, 2019: 8).

Maneviyattan tümüyle soyutlanmış Firdevs, eserdeki bütüncül kötüyü temsil eder ve kendisini zevk, eğlence ve maddi yaşamdan koparacak veya uzaklaştıracak her şeye düşman bir karakter olarak sunulur. Anne olması yetmiyormuş gibi bir de Peyker'in onu 'büyükannelik'e taşıması kendisi için alçalmayla özdeş bir durum kabul edilir: *"Bu olay hayatını kirletecek bir kara leke kadar onu korkutuyor ve artık Peyker'e, onu büyükanne edecek olan bu mahluka, açıkça düşmanlık ediyordu"* (Uşaklıgil, 2019: 4).

Firdevs Hanım'ın, kızı Bihter'in Adnan Bey'le evliliğine karşı çıkmasının nedeni bunun uyumsuz bir evlilik olacağı inancından ziyade bu teklifin kendisine gelmemiş olmasıdır yani temeli haset duygusuna dayanmaktadır. Bu nedenle bu teklifi yok sayar, görmezden gelmeye çalışır ardından denk olmayan bir evlilik olacağı yönünde birtakım inandırıcı olmayan gerekçeler sıralar fakat Bihter'in o dönemin yapısı içinde pek alışık olunmayan tepkisiyle karşılaşır: "İtiraf ediniz ki Adnan Bey'i reddetmek için gösterdiğiniz sebepler belki başka bir kız için düşünülebilir. Fakat kabahat kendisinin olmadığı halde, kim bilir nasıl sebeplerle koca bulmaktan ümidini kesen bir kız..." (Uşaklıgil, 2019: 29).

Kızları Peyker ve Bihter'i gençliğini elinden alan iki düşman rakibe olarak gören Firdevs, aynı zamanda Bihter'e Adnan Bey'i, belki de sahip olabileceği son altın fırsatı, elinden alması nedeniyle düşmandır. Engel olamadığı bu evliliği bozmak adına eserin sonlarına doğru Behlül ve Nihal'in evliliği fikrini ortaya atar ve adeta bu evliliği nedeniyle kızı Bihter'den intikam alır. Çünkü onun hareketlerine yön veren temel dürtü hasettir ve o sahip olabileceği altın keseyi Bihter nedeniyle kaybetmiştir. 'Onda var bende neden yok?' düşüncesi neticesinde ortaya çıkan haset, Firdevs'teki bu eksiklik duygusunu tetikler.

Firdevs Hanım'ı kötücül bir karakter olarak sunan Uşaklıgil, bu yapıdaki kadını yalnızca ahlâken kötü olarak sunmakla yetinmez, giyiminden, genç görünme çabalarına, beyazlayan saçlarını sarıya boyamasına, evdeki hizmetçiler tarafından 'tavuskuşu' olarak adlandırılmasına kadar birçok açıdan bu kötücül kadın kahramanını aşağılar.

Firdevs Hanım'ın 'Firdevs Hanım'ın Beyi' olarak anılması da kadının erkek iktidarını parçalayan ve onun adının, erkeğin otoritesinin önüne geçen dolayısıyla eril dünya için bir tehdit unsuru oluşturan yönünü temsil eder. Diğer taraftan serbest tavırlarıyla eserde dikkat çeken, ataerkil otorite için bir tehdit oluşturan ve ölümcül kadının prototipi olarak sunulan Firdevs; özgürlüğüne düşkün, erkek iktidarını hiçe sayan bu tavrı nedeniyle özgür kadına karşı olumsuz bir algının oluşmasına da dayanak oluşturur. Romanda, "aile sadakatsizliği, ahlaki yozlaşmanın temsili Firdevs Hanım tarafından paylaşılmış, diğer taraftan özgürlükçü kadın imgesinin olumsuz eleştirisi" (Demir, 2021: 301) yapılmıştır. Dolayısıyla ahlâksızlık, iffetsizlik, duygusal ve ekonomik sömürücülük, kamusal alanda görünen, bağımsız kadın etrafında işlenen motifler olarak sunulur.

Sonuç

Cumbanın ve kafesin ardından dünyayı seyretmek zorunda kalan Tanzimat romanındaki kadının aksine Serveti Fünun dönemi, kadınların; edilgen yapılarından sıyrılarak özne olmaya doğru ilerledikleri bir devre olarak kabul edilir. Toplum içerisinde birey olarak var olabilen, erkeklerle entelektüel tartışmalara giren, duygularına, arzularına ve kararlarına saygı gösterilmesini bekleyen, istekleri ve hayalleri için mücadele eden bu kadınlar, ayakları yere basan bir görünüm sergiler, ayrıca kamusal alanda daha rahat yer alır. İncelediğimiz *Aşk-ı Memnu* romanının karakteri Bihter, eserin seyrini değiştiren, ruhsal özellikleriyle ön plânda tutulan ve yazarın özellikle mercek altına aldığı asıl karakter olarak romandaki yerini alır. O, erkeğe göre şekillenen bir kadın değil, kendi yazgısına meydan okuyan, evlilik sürecinde de Tanzimat eserlerindeki kadınların aksine büyüklerin (annesinin) kararına boyun eğmeyen, evleneceği kişi konusunda irade gösteren, kendi kararlarının kabul edilmesi noktasında direnen bir karakterdir.

Aşk Memnu romanında Uşaklıgil'in ataerkillik ve toplumsal cinsiyet rollerinden bütünüyle sıyrılmadığı, erkek karakterlerine daha ılımlı yaklaşırken, dişiliğiyle ön plana çıkan, eril dünyada ve kamusal alanda daha kararlı bir tavır sergileyen kadın karakterlerine karşı ise genel kabulün dışına çıkamayan bir anlayışı sürdürdüğü görülür. Diğer taraftan Tanzimat romanlarında görülen iki karşıt kadın karakter üzerinden eserini şekillendirmesi, kötücül olarak kabul edilen kadın karakterinin kötülüğünün belirgin kılınması adına karşısına ataerkil yapı tarafından olumlanan ve onaylanan uysal kadın karakterini çıkarması da devraldığı geleneği sürdürdüğünü gösterir.

Tanzimat Dönemi yazarları, kötücül kadının kötülüğünü belirgin kılmak adına karşısına olumladığı, onayladığı (kendilerince) ideal bir kadın karakter çıkarır. Çizmiş oldukları bu ideal kadının imajına ataerkil yapının arzuladığı özellikleri yükler. Ayrıca bu erkek anlatıcı yazarlar, romanlarda görüldüğü üzere kendileri için çizilen sınırlara riayet etmeyen, eril otorite için bir kaygı ve tehdit oluşturan bu kadınları eserin kurgu dünyasında cezalandırarak dönemin kadın okuyucularına âdeta dolaylı bir ceza şeklinde alt mesajını verir. Erkek okurlar için de bir uyarı niteliğinde örnekler sunarak, uzak durmaları gereken aksi takdirde kendilerini felakete sürükleyecek kadının portresini çizer. Halit Ziya Uşaklıgil, modern roman tekniğiyle mesajını doğrudan vermez ve roman kahramanını doğrudan yargılamaz fakat eserin satır aralarına bakıldığında erkek kahramanlarından Behlül ve Adnan Bey'e gösterdiği müsamahayı kadın kahramanına göstermediği fark edilir.

Halit Ziya, kötücül kadına yaklaşım noktasında Tanzimat yazarları kadar katı bir tutuma sahip olmasa da kötücül kadın karakterini ölüme sürükleyerek Tanzimat romanlarında görülen benzer bir sona iter. Tanzimat romanlarındaki kadın karakterler (Mehpeyker, Urani gibi) bir intikam neticesinde erkek eliyle daha acımasız bir şekilde romanın dünyasından çıkarılırken; Edebiyat-ı Cedide romanlarındaki kötücül kadınlar öldürülmez, ölümü seçer ya bir kazada can verir ya da sevdiklerinin ölümüyle cezalandırılır. Toplumsal normları parçalayan Bihter gibi kadınların ölümü tercih etmeleri, ölüme itilmeleri ya da bir şekilde cezalandırılmaları Edebiyat-ı Cedide yazarlarından Halit Ziya'nın da benzer kabullerin dışına çıkamadığının göstergesidir.

Kaynaklar

- Akşit, Ö. (2017). *Lilith'den Malala'ya kadının adı var*. Nergiz Yayınları.
- Arpacı, M. (2019). Cinsiyet, kötülük ve beden: Femme fatale imgesinin kültürel inşası. *Fe Dergisi*, 11(1), 140-154.
- Berktaş, F. (2019). *Tek Tanrılı dinler karşısında kadın, Hıristiyanlıkta ve İslamiyette kadının statüsüne karşılaştırmalı bir yaklaşım*. Metis Yayınları.
- Bingöl, O. (2014). Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye'de kadınlık. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(Özel Sayı), 108-114.
- Demir, E. (2021). Halit Ziya'nın *Aşk-ı Memnu* romanında kadın temsillerinin toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi. *Turkish Academic Research Review*, 6(1), 293-307.
- Duran Oto, E. (2016). *İkinci yeni şiirinde tarihi muhteva* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

- Ecevit, Y. (2021). *Toplumsal cinsiyet eşitliğinin temel kavramları materyal kitabı, toplumsal cinsiyet eşitliğinin izlenmesi projesi*. Ceid Yayınları.
- Erbil, P. (2018). *Kibele'den Pandora'ya kadının tarihsel yenilgisi*. Arkadaş Yayınevi.
- Finn, R. P. (2003). *Türk romanı ilk dönem, 1872-1900* (T. Uyar, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Gilbert, S. M. & Gubar, S. (2016). *Tavanarasındaki deli kadın* (N. Sakman, Çev.). Aylak Adam.
- Jung, C. G. (2015). *Feminen dişillğin farklı yüzleri*. Pinhan Yayıncılık.
- Karaca, Ş. (2019). *Kötücül kadın-Türk edebiyatında kötücül kadın imgesi*. Akçağ Yayınları.
- Kelleci, Y. (2019). *1860-1950 Arası Türk romanında ölümcül kadın (femme fatale) imgesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Kundera, M. (2009). *Roman sanatı* (A. Bora, Çev.). Can Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2010). Değersizleştirme: Kadın bedeninin maruz kaldığı şiddet. İnceoğlu, Y. & Kar, A. (Editör), *Kadın ve Bedeni*. (ss. 39-65). Ayrıntı Yayınları.
- Millet, K. (2011). *Cinsel politika*. Payel Yayınevi.
- Moran, B. (2016). *Türk romanına eleştirel bir bakış 1*. İletişim Yayınları.
- Naci, F. (2019). *Yüz yılın 100 Türk romanı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oktay, A. (2008). *Toplumcu gerçekçiliğin kaynakları*. İthaki Yayınları.
- Paliço, E. (2021). Ölümcül kadın imgesi bağlamında Peyami Safa'nın Cânân'ı. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4), 2519-2541.
- Sevim, A. (2005). *Feminizm*. İnsan Yayınları.
- Sultana, A. (2019). Ataerkillik ve kadının ikincilliği; kuramsal bir analiz. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 417-427.
- Tanilli, S. (2006). *Ne olursa olsun savaşıyorlar-kadın sorununun neresindeyiz?*. Alkım Yayınevi.
- Türk Dil Kurumu. (2005). Ataerkillik. *TDK Türkçe Sözlüğünden* (10. Bakı, s. 140).
- Uşaklıgil, H. Z. (2016). *Aşk-ı Memnu*. İnkılap Kitabevi.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muafır.

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkı Oranı: Birinci yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contribution Percentage: First Author: % 100.

Kürt Mirleri Üzerinden Söylenen Beyitlerin Hermenötik Analizi[†]

Hermeneutic Analysis of Couplets Spoken Through Kurdish Mirs

Engin KORKMAZ*

Öz

Bu çalışmanın amacı, Kürt mirleri üzerinde söylenmiş beyit ve söylencelerin anlatılması ve anlamlandırmasını sağlamaktır. Araştırma "Kürt mirlerinin toplum üzerindeki sosyo-politik etkisi nasıl olmuştur?" sorusu üzerinden kurgulanmıştır. Bu soruya beyit, söylence ve anlatılar vasıtası ile cevap aranmıştır. Çalışmanın verileri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yüz yüze ve telefonla yapılan mülakatlar ve literatür okuması ile toplanmıştır. Çalışma verileri hermenötik model ile analiz edilerek söz konusu beyit ve söylencelerin insan algısındaki yeri tespit edilmiştir. Araştırmada Hakkâri, Botan, Bitlis ve Garzan mirleri ağırlıklı olarak incelenmiştir. Bunun temel sebebi, sadece söz konusu mirler üzerinden söylenen beyitlere rastlanmasıdır. Kürt mirleri üzerinde çok sayıda beyit, bent, söylence mevcuttur fakat bunların belirli bir sistematik içinde toplanılıp açıklanmasına yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla araştırma bu yönüyle özgün ve önemli ve önemli bulunmuştur. Bu bakımdan beyit, söylencelerde mirlerin yönetim anlayışı, toplumsal ilişkileri, halkın nazarındaki yerleri belirlenip açıklanmıştır. Sonuç olarak araştırmada Kürt mirleri üzerinden söylenmiş beyitlerde, mirlerin yönetim anlayışlarında yer edinmiş adalet, zorbalık, aşka yönelik bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kürt, Mir, Beyit, Hermenötik.

Abstract

The aim of this study is to explain and make sense of the couplets and myths on Kurdish mirs. Research "How has the socio-political impact of Kurdish mirs on society been?" built on the question. An answer to this question has been sought through couplets, myths and narrations.. The data of the study were collected through face-to-face and telephone interviews and literature reading in Eastern and Southeastern Anatolia. The study data was analyzed with the hermeneutic model and the place of the mentioned couplets and myths in human perception was determined. In the research, Hakkari, Botan, Bitlis and Garzan mirs were mainly examined. There are many couplets, lines and myths on Kurdish mirs, but no study has been found to collect and explain them in a systematic way. Therefore, the research was found to be original and important in this respect. As a result, in the research, findings about justice, tyranny and love, which have a place in the management understanding of the mirs, have been reached in the couplets sung over the Kurdish mirs.

Keywords: Kurd, Mir, Couplet, Hermeneutics.

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Öğr. Gör. Dr., Hakkari Üniversitesi, Hakkari, Türkiye, e-posta: enginkorkmaz@hakkari.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6219-1186. (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 16.05.2023

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 27.06.2023

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2023

Atıf-Reference: Korkmaz, E. (2023). Kürt mirleri üzerinden söylenen beyitlerin hermenötik analizi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 20-38.

Giriş

Kürtler, XIII. yüzyıldan itibaren buldukları bölgelerde kendi mirliklerini¹ kurup kendilerini yönetmeye başlamışlardır. Bu mirlikler, farklı zamanlarda komşuları olan hanedanlıklarla çatışma haline girmekle birlikte varlıklarını sürdürmüşlerdir. Mirler, Kürt toplumunun en aristokrat sınıflarından olmuştur. Mirler aşiret reisi, şeyh vb. figürlerin içinden çıkmakla beraber onları da otoritesi altına alan yerel hükümdarlardır. Kürt siyasi tarihinin en önemli aktörleri olan Mervaniler, Eyubiler, Bitlis Beyleri vb. orta sınıftan aileler içinden çıkıp mir seviyesine yükselmişlerdir (Tan, 2008: 50).

Kürt mirliklerinin temelinde aşiret topluluklarının gücü yatmaktadır. Şerefhan Betlisi'ye göre Kürt aşiretleri Cezîre hükümdarlarının soyundan gelen Buhtewi (Buxt) ve Bejnawi (Becn) adındaki iki kardeşten gelmiştir. Bu iki kardeş yönetim konusunda anlaşamayınca Buxt Cezîre'ye yönetici olurken, Becn Hesenkeyf'e yönetici olmuştur. Bu iki kardeşin soyundan gelen aşiretler iki aşiret konfederasyonu şeklinde teşkilatlanmıştır. Buxti ya da Botan'ın soyundan Zirqî, Millî, Suweydî, Pazûkî, Rojki, Beyikî, Karagêçî, Şikakî, Yezîdî, Xalidî, Masikî, Istorkî, Bebbewî, Şîrewî, Mehmedî, Reşanî, Zaxûrî, Gawanî, Mihelmî, Şêx Bizinî aşiretleri türemiştir. Becn'in soyundan ise Banûkî, Hewêdî, Ziktî, Berazî, Pojî, Zilî, Bisî, Hekkârî, Behadinî, Sindî, Aşitî, Mihranî, Canbegî, Şadî, Soranî, Cofanî, Melik Xelîlî, Mêrdîsî, Şebenkarî, Bejnewanî, Garisî aşiretleri oluşmuştur (Baluken, 2021: 47-48). Aşiret, ya yönetici ailenin kuruluşuna destek vermiştir (örneğin Goranlar ve Baba Erdelan) ya da elit tabakanın çekirdeği bizzat kendisi olmuştur (Bohti ailesi ve Bohti aşireti, Hakkari Hanedanı ve Hekar aşireti vb.). Kürt toplumunun elitini meydana getiren aristokratik klanların ve ailelerin kökeninde hep aşiret ve aşiretli olan aileler vardır (Torî, 2005: 65).

Kürtler, Batıda Bizans İmparatorluğu, doğuda Sasani imparatorluğunun ortasında kendine has dil, gelenek, kültürel unsurları ile yaşamış bir topluluktur. MÖ 637'de Sa'd b. Vakkas'ın orduları Musul'u fethedince Kürtlere ait bazı topraklar Arapların himayesine girmiştir. İslam orduları, MÖ 639'da İyaz b. Ganem komutasında Bitlise kadar Kürt topraklarını ele geçirip Kürtler İslam ile ilişki içine girmişlerdir (Balcı, 2010: 19). Böylece Kürtler eski dinleri olan Zerdüştlüğü bırakıp yavaş yavaş İslam'ı kabul etmeye başlamıştır. Bu dönemden sonra Kürtler Emevi ve Abbasi uygarlıklarının yönetim alanlarına girmişlerdir. Çünkü söz konusu uygarlıkların yönetim alanları geniş olmuştur mesela Kürtler kendi mirleri tarafından yönetilmiş olsa da bölgesel olarak Emevi veya Abbasilere bağlı olmuştur.

Kürt mirliklerinden en önemlilerinden ikisi Hakkari ve Bitlis mirleridir. Hakkari mirleri isimlerini "Hekar" denilen bir aşiretten almaktadır. Muhammed Emin Zeki Beg'e göre Hakkârî ismi, çok kadim bir Kürt aşiretinden gelmektedir (Zeki Beg, 2018: 149). Hakkari ve Bitlis mirliği kuzeyde Doğubayazıt'a, güneyde ise Revanduz'a kadar geniş bir alana yayılmıştır (Soane, 2007:383). Aynı şekilde Ceziret ibni Omar, Colemêrg, Rewanduz, Amediye mirleri Hakkari aşiretinden çıkmışlardır. Fakat bunlar sonraki süreçte bağımsız prenslik (mirlik) olarak örgütlenmişlerdir.

Bitlis mirlerine Rozegi (veya Rojki) denilip bunlar 24 klandan oluşmaktadır (Nikitine, 1976: 281-284). Balcı'nın (2010: 16) Vilademir Minorsky, el- Mesûdi gibi yazarlardan

¹ Mirlik, Kürtlerde mir denilen en üst yöneticinin yönetim alanıdır.

aktardığına göre Kürt mirleri mekânsal olarak Arabistan (Milan, Mirdasi, Çemişkezek, Hakkari ve Cezire mirleri) ve İran (Zilan mirleri) gibi bölgelerden gelmiştir. Bu mirlerden Cezire mirlerinin kökeni Emevilere dayanırken; Hakkari, Çemişkezek, Mirdasi mirlerinin kökeni Abbasilere dayanmaktadır. Kürt mirlerinin Kürt soyundan geldiğine yönelik belirlemeler de mevcuttur. Derviş Yusuf Hirori'nin Şerefname'den (Muhammed Ali Avni tercümesi, 2006:123, Dimaşk/Şam) aktardığına göre “*Hakkari mirlerinin kökeni kesinlikle Abbasilere dayanmamaktadır bunların soyu kadim Kürtlere dayanmıştır*”. Bu mirlerin kökeni Abbasilerin son döneminde yaşamış Kürt Ebu'l Hayca b. Abdullah el-Hakkari'ye (Aşeb ve Amediye kalelerinde 528h/1132m yıllarında hüküm süren Hakkari emiri) ulaşması imkan dahilindedir. Ebu'l Hayca Musul'a gitmeden önce (Musul hâkimi İmadeddin Zengi'ye bağlılığını bildirmek için) oğlu Ali'yi (muhtemelen Hakkâri'nin ilk mirinden sayılan Seyfettin Mengelan'ın babasından söz ediliyor E.K.) Amediye'ye bırakmıştır. İmadeddin Zengi Amediye beyliğini yaktıktan sonra Ali veya çocukları Colemêrg'e (Hakkari) geçip beyliğini kurmuştur (615h/1218m). Buradan çıkan sonuca göre, 1240'lardan önce Hakkâri mirliği varlık göstermiştir. Hakkari mirliği, Moğol saldırılarına rağmen bağımsızlığını kurmuştur (Hirori, 2016: 94-95). Nizar Eyup Guli'ye göre Behdinan bölgesi olarak bilinen Hakkari ve çevresinde hüküm sürmüş mirlerin şeceresi Abbasilere dayandırılrsa da bu konuda ilk yazılmış şecere XVI. yüzyılda Şeceretu'z Zevkiyye'dir. Öte yandan 1795'te Mela Muhammed Balisani adında bir zat tarafından bu şecere tekrar yazılmıştır. XVIII. yüzyılda Hakkâri mirinin Muhammed adındaki katibi beylerin soy kütüğünü “*Muhtasar Ahval'il Umera*” adındaki kitapta yazmıştır. Her iki eser de Hakkâri mirlerinin soyunu Abbasilere dayandırılmıştır. Fakat tarihi delillere dayanarak söyleyebiliriz ki Hakkari mirlerinin soyu Abbasilere dayanmamaktadır. Bu mirlerin orijinal Kürt olduğunu tarihi delillerle söyleyebiliriz (Guli, 2016: 268-273).

Selçukluların Anadolu'ya yerleşmeye başlaması ile Türklerin kurduğu beylikler, Kürtlerin yoğun yaşadığı Doğu Anadolu bölgesine yerleşmiştir. Erzurum ve çevresinde Saltukoğulları, (1071 - 1202) Erzincan ve çevresinde Mengücekoğulları (1071-1300), Bitlis'te Kurulan Dilmaçoğulları (1085 - 1394) Van ve çevresinde kurulan Ahlat Şahları (1100-1207), Mardin ve çevresinde Kurulan Artukoğulları (1091-1409) bunlardan bazılarıdır. Fakat bu bölgeler, Kürt Bey veya mirleri tarafından yurtluk ve ocaklık şeklinde yönetilmiştir (Balcı, 2010:16). Osmanlı Devleti, Kürtlerin yaşadığı bölgeye hakim olmadan önce Kürtler ile Akkoyunlu, Karakoyunlu gibi Türkmenlerin yanında Safevi hükümdarı Şah İsmail arasında devamlı anlaşmazlıklar çıkmıştır. Şah İsmail'in ordusu, Akkoyunlu ve Karakoyunlular gibi Türkmenlere dayanmıştır ve Şah'ın kendisi koyu bir Şii olduğu için Sünni Kürtlere karşı acımasız bir politika gütmüştür. Safevilerin hakimiyeti XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir (Minorsky, 2008: 48). Osmanlı Devleti bölgede hakimiyet kurmadan önce Kürt beyleri Safevilerin etkisinde kalmışlardır. Çaldıran Savaşından (1514) sonra Osmanlı Devleti bölgede hakimiyet kurmuş olsa da Macar Kralı Ferdinand'ın başkaldırısı ile devlet ordularını Rumeli'ye kaydırmak zorunda kalınca Safeviler tekrar Doğu Anadolu'ya yönelmişlerdir. 1548'de Osmanlı nihai olarak bölgedeki hakimiyetini sağlamış ve Kürt mirlerine de bölgelerini özerk yönetme beratı vermiştir (Hakan,2002:15-18). Yavuz Sultan Selim döneminde Kürtlere sağlanan özerk statü, Kanuni Sultan Süleyman tarafından yayınlanan bir fermanla aynen muhafaza edilmiştir (Aslan, 2014: 23).

Kürt mirlerinin uzun tarihsel geçmişini veren en önemli eser Şerefhan Bitlîsî'nin (1543-1603) yazdığı "Şerefnâme"dir. Bu eser, hem Kürt tarihi açısından yazılmış derli toplu önemli bir çalışmadır hem de tıpkı Şerefhan'nın hemşerisi ve selefi sayılan İdris-i Bitlîsî tarafından yazılan "Heşt Behişt" isimli Farsça eser kadar önemlidir. Her iki eser de Kürt-Osmanlı ilişkilerine vurgu yaptığı gibi ayrıca Osmanlı padişahlarına ithafen yazılmıştır. Mesela İdris-i Bitlîsî'nin "Heşt Behişt" adlı eseri Osmanlı padişahlarından II. Bayezid'e ithaf edilirken; Şerefhan Bitlîsî'nin eseri "Şerefnâme" Osmanlı Padişahı III. Mehmed'e ithaf edilmiştir. Şerefhan, Kürtlerin sahip olduğu devlet tecrübesini Osmanlı Devletine aktarmış ve ayrıca Osmanlı-Safevi çatışmalarını da söz konusu eserde kaleme almıştır (Şerefhan Bitlîsî, 2018: 26-27, Yusuf Baluken'in önsözü). Zeki Beg'e göre Osmanlı Devleti Bitlis, İmadiye, Hakkari beyliklerini 1660 yılından itibaren boyunduruğu altına almıştır (Zeki Beg, 2018: 191). Osmanlı ile Safevi çatışmalarında Kürt mirleri Osmanlıdan yana öncü rol oynadıkları için Yavuz Sultan Selim tarafından kendilerine tımar bağlanmıştır (Torî, 2009: 97).

Wadie Jwaideh'e göre I. Selim döneminde Osmanlı Devleti ile Kürt mirleri arasında kurulan dostane ilişkiler sonraki süreçte bozulmuştur. Çünkü devlet artık Perslerin gücünden çekinmediği için 1650-1730 yılları arasında Diyarbakır ile Van arasındaki bazı Kürt mirliklerini ortadan kaldırmıştır (Jwaideh, 2016: 50). Geri kalan mirliklere iç işlerde verilen bu özerk statü XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın başında bir taraftan Mısır'da Mehmet Ali Paşa isyanı ile uğraşırken öte taraftan Revanduz'da Kör Mehmet Paşanın Êzdilere karşı yaptığı baskıları bertaraf etmeye çalışmıştır. Bu girişimler karşısında, 1830'lu yıllarda Sultan II. Mahmut Kürt mirlerinin yarı otonom rejimine son vermeye ve Osmanlı Devletinin bölgedeki tam hâkimiyetini sağlama çalışmıştır (Jwaideh, 2016: 118; Aslan, 2014). Nihayetinde XVI. yüzyıldan beri Osmanlı hâkimiyetinde buldukları bölgeleri yarı özerk şekilde yöneten Kürt mirlerinin hakimiyetine 1847 yılında son verilmiştir. Sonraki süreçte bölgede oluşan tepkilerin sonucu olacak ki dönemin padişahı Abdülmecit Diyarbakır, Muş, Van ve Hakkâri sancakları ile Cizre, Mardin ve Botan kazalarını içine alan "Kürdistan Eyaletini" kurmuştur. Sultan Abdülaziz döneminde çıkarılan Vilayet Nizamnamesi (1864) ile Kürt eyalet sistemine son verilip idari birimler "vilayet, kaza, nahiye, köy" şeklinde düzenlenince Kürdistan Eyaleti Diyarbakır ve Van vilayeti olarak ikiye ayrılmıştır (Balcı, 2010: 75-83; BOA, İ.MSM, 51/1310/26 Şubat 1263/09 Mart 1848). Osmanlı Devletinin Merkezileştirme projesi ile Kürt mirlerinin etkinliği tam olarak ortadan kaldırılınca bunların yerine vali, kaymakam, sancak beyleri atanmıştır. Bu arada Kürt bölgesinde mirlerden doğan boşluklar şeyh, aşiret ağası gibi şahsiyetlerle doldurulmuştur. Böylece bölgede özellikle de II. Abdülhamit tarafından oluşturulan Aşiret Mektepleri, Hamidiye Alayları gibi yapılanmalarla Kürtlerin devlete bağlılığı sağlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın arka planında tarihsel bilgi verildikten sonra literatür tarandığında Kürt mirleri üzerinde tarihsel bakış açısı ile yapılan çalışmalar vardır. Dündar Ali Kılıç "İrisan Beyleri/Abbasi Devleti'nden Hakkari Beyliği'ne" adlı ve Tarih Düşünce Kitapları (2006) yayınlarından çıkan eserinde Hakkari ya da İrisan Beylerini tarihsel olarak ele almıştır. Sinan Hakan "Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud" adlı ve Peri Yayınlarında (2002) çıkan eserde Van ilinin Müküs (Bahçesaray) ilçesinde mukim olmuş Kürt beylerinden Han Mahmud üzerinde durmuştur. Yaşar Kaplan, "Jîyana Mîr İmadedînê Hekarî Ya Sîyasî û Edebî û Belgeyeke Nû Derbarê Aqîbeta Wî" adlı Şarkiyat Dergisinde (2022) çıkan makalesinde

Hakkari mirlerinden İmadeddin hakkında bazı malumatlarda bulunmuştur. Yakup Aykaç tarafından yazılan “Kürt Mirliklerinde Edebi Patronaj (1514-1846)” başlıklı Dicle Üniversitesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden (2020) çıkan ve yayımlanmamış doktora tezinde, ortaçağ devlet geleneğinin bir özelliği olarak patrimonial düzen içinde onun doğal bir parçası olan hamilik ve himaye kavramları orijininde iktidarın edebiyatla olan ilişkisinin ne anlama geldiğini, ne şekilde işlediğini, iktidar ile edip ve şairler bakımından ne türden sonuçlar doğurduğu anlaşılabilir olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır (Aykaç, 2020). Hakkari mirlerinin iktidar anlayışı, kahramanlıkları ve onların yaşadıkları döneme ilişkin sosyo-ekonomik yapıya tanıklık eden önemli bir eser 2022 yılında araştırmacı yazar Halid Sadîni tarafından bilim dünyasına kazandırılmıştır. Söz konusu eser, 1600’lü yıllarda dönemin Hakkari mirinin katibi olan Temerxanê Yazici tarafından nüsha nüsha kaleme alınmıştır. Söz konusu nüshalar Başkale’ye bağlı Artês köyünde yaşayan ve Hakkâri mirlerinin torunlarından olan Raxib Beg Artêsi ve ataları tarafından muhafaza edilip son süreçte aile tarafından Halid Sadîni’ye teslim edilmiştir. Sadîni, söz konusu nüshaları Farsça’dan Kürtçeye çevirmiştir. On bin beyitten fazla olan bu eser tarihi geçmişi nazım ve nesir şeklinde günümüze ulaştırmıştır. Bu eser, İbnul Esir el-Cezeri, İbn-i Haldun, İbn-i Halikan Erbili, Taberi gibi yazarların tarihi eserlerinin yanında Marko Polo, Evliya Çelebi, Qubadyanili Nasir Xusro, İbni Fadlan (Sadîni, 2022: 13-14) gibi şahsiyetlerin seyahatnamesinde dile getirildiği gibi insanlık tarihinin karanlıkta kalan yönlerinin açığa çıkartılmasında önem arz etmektedir. Tarihte Kürtler cesareti ve çevikliği ile çok sayıda beylikler, hükümetler kurmuştur ama Kürtlerin tüm çabalarına rağmen kabileler ve aşiretler arasındaki iç çelişki ve çatışmaların etkisi ile istenilen amaçlara ulaşılmamıştır (Zeki Beg, 2018: 192).

Bu çalışmayı farklı kılan temel özellik, Kürt mirlerinin toplum üzerindeki etkisi, yönetim anlayışları ve en önemlisi bu mirler üzerinden söylenen beyit ve şiirlerle onların günümüzde insanların zihnindeki yerini tespit etmektir. Çalışmanın bu yönü ile diğer çalışmalardan ayrılıp akademik anlamda önemli bir boşluğu kapatacağına inanılmaktadır. Araştırmada, Garzan, Bitlis, Hakkari ve Botan mirleri üzerinden söylenen beyitler alınmıştır. Çünkü bu mirliklerin yönetim alanları daha geniş olduğu ve Kürt algısında daha çok yer aldığı tespit edilmiştir. Mesela kısa süreli iktidara gelmiş Kürt mirleri vardır fakat bunlarla ilgili beyit, söylence veya şarkılara rastlanmamıştır.

Araştırmada Kürt mirlerinin yönettiği halk ve devlet ile olan ilişkileri edebi bir tarzda dile getirilmiştir. Fakat araştırmadaki beyitlerin satır araları okunduğunda, bir mirin halkın nezdindeki yeri, onun yönetim anlayışı yoğun olmuştur. Nitekim araştırma hermenötik modelin prensipleri ile anlamlandırıldığında mirlerin toplumsal algıdaki yerlerinin, bazı istisnaların dışında, genelde olumlu bir yer tuttuğu anlaşılmıştır.

Araştırmanın Metodu

Bu çalışmanın verileri, yarı yapılandırılmış mülakatlarla Doğu Anadolu bölgesi ve bir zamanlar Osmanlı Devletinin hakimiyetinde bulunan Kuzey Irak Kürt Bölgesine kadar geniş bir alanda toplanmıştır. Kürt mirleri üzerinde söylenmiş beyitler dilden dile aktararak günümüze ulaşmıştır. Dolayısıyla bu beyitlerin arka planındaki anlam ağlarının ortaya çıkartılması için daha önce mirlerin yönetim alanı olan ve şimdi buralarda yaşayan insanlarla mülakat yapılmıştır. Kimi beyitler de mirler üzerinde yazılmış literatürden elde edilmiştir. Çalışma için yapılan mülakatlarda mülakatçının kimliği bilim etiği bağlamında

değiştirilmiştir. Beyitlerin orijinali Kürtçe olduğu için beyit Kürtçe yazılmıştır, Türkçesi ise hemen sağ tarafa yazılmıştır. Toplanan beyitler, anlamacı ve yorumlamacı bir bakış açısı gözetilerek hermenötik modelin ilkleriyle analize tabi tutulmuştur.

Araştırmanın Modeli (Hermenötik)

Hermenötik, doğanın nesnel anlamdaki tekerciliğine karşılık metodolojik çıkmaz içinde olan sosyal bilimlerdeki sorunları anlamaya ve onlara çözüm aramaya yönelik bir paradigmadır. Eğer hermenötiki bir tanım içinde vermek gerekirse bu paradigma, yorum ve anlam bilim olarak tanımlanabilir (Öztürk, 2009: 146-147). Hermenötik Wilhelm Dilthey, Martin Heidegger, Friedrich Nietzsche, Hans Georg Gadamer, Paul Ricoeur, Jürgen Habermas, Jacques Derrida gibi filozofların çalışmaları ile ortaya çıkmıştır (Göka, Topçuoğlu & Taşkiran, 1999: 11). Hermenötik, modern anlamda Friedrich D. E. Schleiermacher'ın çalışmaları ile ilişkilendirilse de esasen hermenötik tarihsel olarak Yunan tanrısı Hermes ile irtibatlandırılıp Yunan felsefe ve düşünce yapısında yerini almış bir kavramdır. Buna rağmen Schleiermacher'ın modern anlamda hermenötiki geliştirip ona önemli bir hüviyet kazandırdığı da göz ardı edilemeyecek bir husustur (Tatar, 2004: 11). Schleiermacher'e (1768-1834) göre hermenötik, söylenen söz veya kurulan cümlenin anlamını çözümlemeye ve onları yorumlamaya yöneliktir. Schleiermacher gözüyle anlama, öğrenmenin en önemli basamaklarından biridir. İnsanlar kendilerine söylenen sözü tam anlamadıkları için bir yorumlayıcı onu yorumluyor (Taşdelen, 2007: 189-190). Bu çalışmada da beyitlerle yöneticilerin anlam dünyasına girmek ve onların yönetim tarzı ve yönettikleri insanların algısı anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Hermenötik veya yorumsamacı paradigma, insan denilen varlığın anlamlar tarafından kuşatıldığını ve çevresindeki her şeyi anlamaya/anlamlandırmaya çalıştığını bize kavratmaktadır. Bu bakımdan hermenötik yorumlamanın felsefesi olarak anılmaktadır (Göka, Topçuoğlu & Taşkiran, 1999: 25-26). Yazılı belgenin bulunmadığı bir alanda bir yöneticinin üzerinde hakimiyet kurduğu insan grubunun duyguları ancak söz, ezgi veya hikaye gibi unsurlardaki anlamların çözümlenmesi ile anlaşılabilir.

Hermenötik Martin Luther'in (1483-1546) çalışmalarında kutsal metinleri anlama ve yorumlamak arayışı iken; Wilhem Dilthey, "Hermenötik Oluşumu" makalesi ile hermenötik kapsam alanını genişletilerek onu tinsel bilimlerin metodu haline getirmiştir (Topakkaya, 2007: 79-90). Ortaçağ'da kutsal metinlerde bir kelimenin anlamı dört şekilde incelenmeye başlanmıştır. Bunlar kelime anlamı, alegorik (sembolik) anlam, ahlaki anlam ve yüksek (anagojik) anlamdır (Toprak, 2003: 29). Hermenötik önemli temsilcilerinden olan Hans Georg Gadamer, gerçeklik ile anlam hayat tecrübeleri arasında ilişki kurarak anlamada önyargının olumlanması, anlamamanın ontolojik olduğu, anlamada zaman farklılıklarının olması, anlamada farklı düşüncelerin kaynaşması gibi ilkelerle hermenötik tanımlamıştır (Topakkaya, 2007: 86). Hermenötik, bir fikir ya da düşüncenin anlaşılması, ifade edilmesi ve aktarılması sürecidir (Schleiermacher, 1998: 5). Bu süreç geçmiş yaşantı ile ilgili olduğu kadar insanın söyleyeceği şeyi anlatma biçimi yani retoriğe de bağlıdır. Schleiermacher'e göre konuşma sanatı olan retorik ile anlama ve düşünme sanatı olan hermenötik yakın ilişki içindedir (Öztürk, 2009: 154). Dilthey, doğa bilimlerinin sunduğu verilerin hakikat olduğunu dile getiren pozitivistlerin aksine insanın nesneyi ve olayları sorgulamadan, anlam süzgecinden geçirmeden kavrayamayacağını dile getirmiştir (Öztürk, 2009: 158). Bir metnin

iki yönü vardır. Birincisi o metnin anlamasını mümkün kılan nesnel yönü olan dilsel ifadedir, ikicisi ise o metnin yazarının dili kendine göre kullanma biçimine yansıyan öznel yöndür (Ebu Zeyd, 2014: 244).

Gadamer'e göre yazı sayesinde geçmişteki anlatıların kaybolması mucizevi bir şekilde önlenir çünkü ilahi sözün dışında insani sözler insan zihninde (geist) kalıcı olmaz. Okuma sayesinde yazılı bir şeyi anlama yetisi zaman ve mekân farkını ortadan kaldırır, o okumayı yapan kişi geçmişe tanıklık edecek bir pozisyonda kendisini görür (Gadamer, 2009: 128-129). Bu araştırmadaki beyitler de yazının pek yaygın olmadığı dönemlerdeki düşünsel, yönetsel anlayışların günümüze taşınmasında aracı olmuştur. Aslında insan zihnine kazınan yazısız olay ve olgular nesilden nesile ve dilden dile tekrar edilerek unutulması önlenmektedir. Bu aktarım geçmişe şahitlik yapmaktır.

Genel olarak hermenötiğin kesin doğasını belirlemek çok zordur. Çünkü uzun süre hermenötik mantığa ek olarak ele alındı, ancak pratiğinde tüm mantıksal ilkelerden vazgeçmek gerektiğinden, buna son vermek zorunda kalınmıştır. Filozofun hermeneutik hakkında bir teori oluşturma eğilimi yoktur çünkü filozof, anlaşılmanın anlamaktan daha önemli olduğuna inanmaktadır (Schleiermacher ve diğ., 1978). Dolayısıyla bu çalışmadaki beyitlerde geçen anlamların dayatılması söz konusu değildir en önemli husus beyitlerle verilen mesajın anlaşılır kılınmasıdır. Bir metinde anlatılan konu ile verilen mesaj(lar) o konunun tarihsel ve sosyal çevresi göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Bu anlamda herhangi bir metnin içindeki mesaj tarihsel olarak değişik anlamlara gelebilmektedir. Hermenötik, bu anlamı ortaya çıkartan bir paradigma olmakla beraber nesnel bir analojiye de varamamaktadır. Çünkü anlama dayalı veya normatif bilimlerde, anlatıcı veya yorumlayıcının duygularından azade bir metin ortaya çıkmamaktadır. Bu bakımdan çalışmada verilen beyitler de ilk söyleyenin ve sonrasında dile getiren(ler)in duygu dünyasından geçerek farklı formatlara bürünmüştür.

Kürt Mirleri Üzerinde Söylenmiş Beyitler

Bu başlık altında Batman, Hakkari, Botan (Şırnak ve çevresi), Amediye gibi merkezlerde hüküm sürmüş mirler üzerinde söylenen beyitler yazılmıştır. Bu beyitlerde kahramanlık, özveri, adalet gibi kavramlar ön plana çıktığı gibi savaş ve çatışmalardan da söz edilmiştir. Bu başlık altında Kürt mirlerinden bazılarının geniş biyografisine girilmeden biyografileri özet olarak verilmiştir fakat ağırlık beyitlere verilmiştir. Analiz bölümünde de beyitlerin arka planında verilen mesajlar hermenötik bağlamında anlamlandırılmıştır.

Garzanlı Fettah Paşa

Garzan bölgesi denilen Batman ve çevresinde Fettah Paşa yaşamıştır. Fettah Paşa aslen Bitlis Mutkilidir. Oradan Batman Sason'a yerleşip sonrasında Garzan'ın merkezi olan Zokê denilen yerde yaşamıştır. Fettah Paşa, İbrahim Paşa Milli, Kör Hüseyin Paşa gibi paşa ve mirler Osmanlı Devleti tarafından buldukları eyaletin valileri olarak tanınmıştır. Bu paşalar devlet adına vergi toplama ve bölgelerini yönetme yetkisine sahip olmuştur. Fettah Paşa Garzan'da Zokê denilen ve zevk manasına gelen yerde bir kalede kalmıştır. Bölgenin diğer idarecileri mesela muhtar (kizir) gibi şahıslar Fettah Paşa tarafından atanmıştır. Fettah Paşa, Garzan bölgesinde uzun dönem yönetimde kalmıştır. Fettah paşa, hem halk üzerinde etkili

olmuş hem de Osmanlı Devleti tarafından önemsenmiştir (Mehmet Said Batman, 02.01.2023 tarihli mülakat). Fettah Paşa üzerinde yazılmış birkaç bent aşağıya alınmıştır.

Lo Qasimo heyran lawê xerzî	Qasim hayran Xerzi yiğidi
Sere cêhniya rûmê tûje nala derzî	Kılıcının ucu keskindir iğne gibi
Wella kuştina meran adete	Erkeklerin öldürülmesi adettir
Bele ne di vi terzi	Fakat bu şekilde değil

Qasimê mele Osman hele daye	Mola Osman'ın Qasim'i vay anam
Emir ebareşê Pencineran	Pencineran aşiretinin kara abalı miridir
Bavê min hunê rabin	Babam siz kalkın
Kuna rakin ji wi warî	Çadırları bu mekandan kaldırın

Milhe û Mircê tenge şer tê nabi	Milhe ve Mirce dardır kavgaya uygun değildir
Qasimê mele Osman di beje Evdirehman paşa lawo, Qasim diyor Abdurrahman Paşa!	
Ez wîsa nakim ez wîsa nakim	Ben böyle yapamam
Ez benda şûrê heşin li te venakim	Yeşil kılıcı belinden alamam
Welle piştî Fettah begê mîrê Zokê	Zoke Miri Fettah Paşadan sonra
Çi beglera keleha Zokê da kabul nakim	Başka miri Zoke kalesine kabul edemem.

(S. Kubini, kişisel görüşme, 05 Ocak 2023).

Bu beyitler, Fettah Paşanın babası öldürüldükten sonraki durumu dile getirmek için bir stran (şarkı) mahiyetinde söylenmiştir. Xerzi, Garzan bölgesine denilmektedir. Xerzi veya Ğarzan birden çok aşiretin yaşadığı bir bölgedir. Zamanında İbn Kharzi (Sofi Ğerzi) adında bir zatın Sasona yerleşmesi ile buraya Ğrazan veya Xerzan denilmiştir (Dr. Fritz, 1992).

Botanlı Mîr Sêvdîn Bey

1800'lü yılların başında yaşamış Botan mirlerinden Bedirhan Beyin amcası olup Ezdişêr'in babasıdır. Mîr Sêvdîn literatürde Mir Seyfeddîn diye geçmektedir (Baluken, 2021:66). Aşağıdaki beyit Mir Sevdin üzerine söylenmiştir.

Hey dûr e dûr e Zaxokê dûr e	Uzaktır uzak Zaho uzaktır
Bejna Mîr Sêvdîn begê rihana hûr e	Mir Sevdin'in boyu ince reyhana benzer
Xwezî ez yê wî dewrî bama wextê mîr	Keşke ben Mir Sevdin zamanında yaşasaydım
Sêvdîn bûye mîr e	

Hey nave nave Zaxokê bi nava	Hey ortadır orta Zaho ortadadır
Bejna Mîr Sêvdîn begê rihana sava	Mir Sevdin'in boyu taze reyhandır
Xwezî ez yê wî dewrî bama	

wextê mîr Sêvdîn bûye zava

Keşke ben Mir Sevdin damatlığında yaşasaydım.

(Ak, 2016:162).

Botan Miri Zeyneddîn Bey

Zeyneddîn Bey, 1400'lerde yaşamış Cezire mirlerinden Abdal Beyin oğludur. Zeyneddîn, 1430-1458 yılları arasında mirlik yapmıştır. Ehmedê Xanî'ye göre Mîr Zeyneddîn Abdal bin Abdal geçmişte yaşamış ve idarecilikte üstün bir makama erişmiş, birçok milletin kendisine boyun eğdiği bir şahsiyettir. Aynı şekilde Mir Zeyneddin, Arab asıllı ve Kürtlerin Mîri, paytahtı Cezire olan ve mutlu bir bahta sahip, şanslı ve yüzce makam sahibi, Botân Mîri diye nam salmış, biri olarak tavsif edilmiştir (Baluken, 2021: 52-53-66).

Hey Zeyneddîn Beg hey Zeyneddîn Beg e

Hey Zeyneddin Bey hey Zeyneddin Bey

Cindiyê meran hey Zeyneddîn Beg e

Güzel adam Zeyneddin Bey

Hey şeng e siwarê çak û çelek e

Şen ve yiğit süvaridir

Şûr û mertalan ji milan venek e

kılıç ve kalkanları omuzundan alma

Cindiyê meran hey Zeyneddîn Beg e

Güzel adam Zeyneddin Bey

Pêkûkê pire Pêkûkê pire

Pekuk köprüdür Pekuk köprü

Cindiyê mêran hey Zeyneddîn Beg e

Güzel adam Zeyneddin Bey

Zeyneddîn Beg siware siwarê li hêstirê

Zeyneddin katır süvarisidir

Çu xweşmêr neman pê biken gêre

Onunla dalaşacak yiğit yoktur

(Ak, 2016: 165).

Hakkarili Zeynel Bey

Zenel Bey küçük yaşta Hakkarî mirliğine (1551-1585) yükselmiştir. Çok küçük yaşta olduğu halde İran'a karşı sefere çıkmıştır. Aşağıdaki beyitler Zeynel Beyin gençliği ve çatışmalardaki cesareti üzerinde söylenmiştir.

Zeynel Begê kurin e

Zeynel Bey gençtir

Ne şer dît ne şîn e

Ne dövüş görmüş ne tasa

Xwîne girtî birin e

Yarasını kan bağladı

Zeynel Begê tîfal e

Zeynel Bey sabihtir

Ne şer dît ne hal e

Ne dövüş gördü ne de hal

Xwînê girtî mertal e

Kan tuttu kalkanı

Hindî cihê bêderê

Harman yeri kadar alanda

Qenderhalê bêderê

Harman yerine denk alanda

Zeynel Beg sor bî ji gere.

Zeynel Bey kan gölünde kızıştı.

(X. Nezan, kişisel görüşme, 22 Aralık 2022).

Botanlı Bedirhan Bey

Bedirhan Bey, 1802 yılında Cizre’de doğdu, babasının adı Abdullah’tır. Cizre tarihinde önemli bir yere sahip olan Bedirhan Bey; Azizî, Aziziye veya Azizân adıyla ün yapmış olan Cizre-Botan beylerinin soyundan gelmektedir. Bedirhan Bey 1869’da vefat etmiştir (Doğan, 2010:29). Aşağıdaki beyitler Bedirhan Beyin 1843-1846’da Hakkari Asurilerine yönelik saldırıları üzerinde söylenmiştir.

Bedirhan Beg rabû ji demek ê	Bedirhan Bey bir zaman kalktı
Ew siwarê li manek ê	O kırsığın süvarisidir
Wî sotî Tîyara Silbeg ê	Silbegdeki Tiyar’ı yaktı
Bedirhan Beg rabû ji hingor î	Bedirhan Bey kalktı akşamleyin
Ew siwarê kesk û sor î	O yeşil ve kırmızının süvarisidir
Wî wêran kir Tîyara jor î	Yukarı Tiyar’ı viraneye çevirmiştir.

(S. Demir, kişisel görüşme, 21 Aralık 2022).

Hakkari Mir Şeref

Zekerya Beyden boşalan Hakkari mirliğine 1628’de onun oğlu Mir Şeref ya da Şerefhan, geçmiştir (Sadîni, 2022:34-35). Mir Şeref zamanında (1628-1633) Berçelan yaylası, mirin yazlığı olmuştur. Mir Şeref’in mirliğindeki bir yıl, halk yayladan Hakkari merkeze doğru göç etmiştir fakat o yıl iklim koşulları iyi olduğu için mirin çağrısı ile Hakkari merkezden Berçelan yaylasına doğru tekrar geri göç edilmiştir. Bu göçten birkaç gün sonra hava aniden bozulmuş kar, yağmur yağmış ve Hakkari’lilerin hayvanları telef olmuş, kendileri de önemli zararlar görenek şehre geri göç etmişlerdir (Ak, 2016:180). Mir Şeref, öngörüsüzlüğü yüzünden halkın diline düşmüştür. Hatta günümüzde de bazen iklim şartlarının ani değişikliklere uğrayabileceği tecrübe edildiğinde “havina Mir Şeref” yani “Mir Şeref yazı” ifadesi kullanılmaktadır. Bu konuda söylenen beyitten iki dörtlük aşağıya alınmıştır.

Mîr Şeref mîrkê me ye	Mir Şeref mirimizdir
Berçelan zozana me ye	Berçelan yaylamızdır
Havîna bi areşe ye	Sıkıntılı bir yazdır
Şemla min mala min	Umudum dünyam
Koçber vegêrin warî	Göçebeler evlerine vardı
Delîlo weylo lawko yeman	Delilo oğlan lo yaman
Koçber vegeerîn warî	Göçebeler evlerine vardı
Berçelan gîjlok barî	Berçelanda dolu yağdı.

(W. Tuhubi, kişisel görüşme, 19 Aralık 2022).

Mutkili Musa Bey

Musa Bey (1853-1923), Bitlis mirlerinden olup Hacı Musa Xwêti diye anılmıştır. Aşağıdaki beyitler hacı Musa Beyin Ermeni bir kıza gönülünü kaptırıp fakat kızın onunla evlenme isteğinin olmadığını anlatmaktadır.

Gulê go, Hecî Musa Bego ez Gulê me,	
gula dîn im	Gule dedi, Hacı Musa ben deli Gule'yim
Ez ê kinc û palê xwe li xwe bînim	Ben kılık kıyafetimi giyeceğim
Rêka qere Stenbolê bihelînim	Kara İstanbul yolunu tutacağım
Textê Sultan Abdülhemîd bigrim û bihejînim	Abdülhamit'in tahtını tutup sallayacağım
Eger îşê min pirsî ji xwe pirsî	Eğer durumuma çare oldu ise oldu
Eger nepirsî ez ê telgrafê bidim duzdeh- dewletên ecnebiya	Eğer durumuma çare bulmazsa on iki- ecnebi devletine telgraf çekeceğim
Ez ê gişka pê bihesînim	Hepsini derdimden haberdar edeceğim
Musa Bego ez Gulê me ez gunê me	Musa Bey ben günah Gule'yim
Ez Guluka bab fele me	Ben Hristiyan babanın kızım
Willah ez ne lahiqê dînê te me	Vallahi senin dinine layık değilim
Ez lahiqê xaçê ser mile babê xwe me	Babamın omzundaki haça layığım.

(R. Nurşini, kişisel görüşme, 19 Aralık 2022).

Pirto Begê Millî

Pirto Bey, 1700'lerde hüküm sürmüş ve Diyarbakır, Mardin, Urfa üçgeninde yer alan Milli aşireti mensubudur (Yapıştıran, 2020: 93). Aşağıdaki beyitler Pirto Beyin kahramanlığı ve çevikliği üzerinde söylenmiştir.

Hatî Pirtoyê Millî	Geldi Millili Pirto
Suarê cehnîya hûlî	Duru tayın binicisidir ²
Ser xendeka da firî	Hendeklerden atlar
Tirkî ecem a di xwurî	Acemlere Türkçe bağırır
Pirto hati ji kinara	Pirto Kinaradan gelir
Gel bireke suvara	Bir grup süvari ile
Şerê danzdeh hizara	On iki bin kişinin savaşında
Ew Pirto û Cangirin	Onlar Pirto ile Cihangir'dir
Bi hesp û rûmên jîrin	At ve sivri kılıçların sahibidir
Hemberê koma mirin	Mirlerin grubuna karşılar

² Bazı Kürtçe kelimelerin Türkçe karşılığı tam bulunamadığı için o kelimeyi en iyi ifade edebilecek Türkçe bir kelime yazılmıştır. Mesela "hûlî" kelimesi aslında düz demektir ama bu beyitteki kullanımı duru, beyaz veya açık renkli manalarını barındırmaktadır.

Hakkari Miri İmadeddin

Mir İmadeddin, Hakkari mirlerinden Yahya Beyin oğludur tahminen 1600-1605 (Sadîni, 2022: 37) yılları arasında o zaman Hakkari'ye bağlı Çatak'ta (Şaxa Hekariyan) dünyaya gelmiştir. Babasının ölümünden sonra amcalarının baskılarına rağmen 1630'da İran'ın Selmas vilayetine bağlı Çahrik Kalesine mir olmuş, Osmanlı ve Safevi kaynaklarına göre 1633-1639'da 7 yıl Hakkari mirliğini yürütmüştür. Sonraki yıllarda yani 1639-1648 yılları arasında sürgün hayatı yaşamıştır ve sürüldüğü yer tam olarak belirlenmemiştir. Mir İmadeddin 1648'de Halep'te yakalanıp İstanbul'a gönderilmiştir. Hakkârililer İmadeddin için "Mîremadi" kelimesini kullanmıştır. Aşağıda Mir İmadeddin üzerine söylenmiş birkaç beyit verilmiştir. Yapılan ebced hesabına göre Mir İmadeddin 1639'da vefat etmiş olmalı fakat Yazıcı'nın verdiği malumatlara göre bu tarih net değildir (Kaplan, 2020: 130-131-136; Sadîni, 2022: 38).

Mîr Culemêrgê ³ rabû, lo mîro Mîremadî	Hakkari'den kalktı lo Miremadi
Alayê sor hejyabû, lo mîro Mîremadî	Kırmızı bayrağı salladı lo Miremadi
Li navsera peyabû, lo mîro Mîremadî	Yükseklerde attan indi lo Miremadi
Mîr hate Badînkurtî, lo mîro Mîremadî	Mir geldi Bandikurttan ⁴ lo Miremadi
Baziyo j'davê girtî, lo mîro Mîremadî	Baziler tuzağa düştü lo Miremadi
Bahdînan birin pirtî, lo mîro Mîremadî	Bahdînan'da parça göturdüler lo-Miremadi
Navsera bi teraş e, lo mîro Mîremadî	Yüksekler çalılıktır lo Miremadi
Hekaryan bestin şaşê, lo mîro Mîremadî	Hakkârililer şaş oldu lo Miremadi
Badîni dane paşe, lo mîro Mîremadî.	Bahdînanlıları geri püskürttü lo-Miremadi.

Yukarıdaki beyitlerde Hakkari mirinin Amediye'ye yönelik seferi üzerinde söylenmiştir. Bu sefer üzerinde 13 beyit söylenmiş ve bunlarda Mir İmadeddin'in başarıları anlatılmıştır (Kaplan, 2020: 133).

Bi hatina wî lutf û kerem zede bibû	Onun gelişi ile lütuf ve kerem arttı
Lê bele dujmin ji wî pir endişe bibû	Düşmanlar onun gelişinden endişelendi
Dema muneccîm li talî'e wî nihêrî	Münnecimler talihine bakınca
Dît div ê rojêda feth û cîhangîrî	O gün fetih ve cengaverlik gördüler
Wî dilê babê xweşkir bi vê mizgînîyê	O babasının gönlünü hoş etti bu müjde ile
Gotê İmad e ku bigire postnişînyê	Dedi benden sonra İmad geçecek postnişine
Bi vê mizgînîya Yehya dilxweş bûyî	Bu müjde ile Yahya'nın gönlü hoş oldu
Sedeqeyên zêde dan ji bo Derwêşî	Dervişlere bol sadakalar dağıttı.

(Sadîni, 2022: 36).

³ Hakkari.

⁴ Bir yer ismidir.

Hasankeyf Miri Xelefê Şêrwanî

Osmanlı Devleti zamanında, Batman'ın Hasankeyf ilçesinin kendine has mirleri olmuştur. Bu mirlerden birisi Xelefê Şêrwanî'dir. Bu şahsın yaşamı ve mirliği üzerine yazar Wasfi Ak tarafından 2019 yılında "Xelefê Şêrwanî (Mîrê Heskîfe)" isimli bir roman yazılmıştır. Bu romanın yazarı ile yaptığımız görüşmede yazılanların büyük bir bölümünün Xelef'in yaşantısına dayandığını söylenmiştir. Hasankeyf miri Xelef'in ailesi 1264-1597 yılları arasındaki geniş bir zaman diliminde Hasankeyf'i adalet ve huzur içinde yönetmişlerdir. Bu eserden alınan ve bir mirde veya yöneticide bulunması gereken hasletlerin anlatıldığı birkaç beyit aşağıya alınmıştır (Ak, 2019:9).

Rûmet cewherê elmase	Onur elmastan cevherdir
Divê xwedan bizane biparêze	Sahibi saklamasını bilmelidir
Yê ku ne parêze jixwe xilase	Eğer biri muhafaza etmezse kendini bitirir
Kişo! Kişoyê erzanî	Kişo sen ucuz Kişo'sun
Hezar, hezar pêşamanî	Binlerce kez pişmansın
Nake du pare li cem xwedanî	Sahibi yanında artık iki para etmez
Dawîya zilmê zewal e	Zulmün sonu hüsrandır
Zilm binyatê li ser berfê ye	Zulmün temeli kar üzerindedir
Zilm wek gêca libin xwê ye	Zulüm tuz altındaki nem gibidir
Zixê mirovan rastî ye	İnsanın kökü doğruluktur
Rastî karê eqlî ye	Doğruluk akıl karıdır
Yê biwê bike serketî ye	Bunu yapan yükselecektir

Heçî mirovê bi bexte	Bahtı olan insan
Wekî mire sertexte	Tahta oturan mir gibidir
Yê biwê bike serwexte	Böyle yapan anlayışlıdır
Hiqûq wijdane	Hukuk vicdandır
Ji dadê re pîvane	Adalet bir ölçüdür
Bêhuquqî ziyane	Hukuksuzluk zarardır
Cewherê hiquqê rastî ye	Hukukun cevheri doğruluktur
Denga wê terazî ye	Dengesi terazidir
Yê bi wê bike rûspî ye	Bunu yapan alını paktır
Ye bi wê neke fedî ye	Bunu yapmayan ayıptadır.

(Ak, 2019: 15-59-60-95-96).

Aşağıda verilen beyitler genel olarak Kürtlerin ve onların yöneticilerinin kahramanlık ve yiğitliği üzerinde söylenmiştir. Farklı yerlerdeki Kürt mir ve beylerinin güzel hasletlerinin açıklanması yanında onların bu özellikleri karşılaştırılmıştır.

Cengewarên Hekarîyan	Hakkarili cengaverler
Eqilmendên Botanîyan	Botanlı bilgiler
Siwarên Şikakîyan	Şikaklı süvariler
Nijdewanên Bahdînîyan	Talancı Botanlılar
Mêrxasên Şengalîyan	Yiğit Şengalli
Merçakên Dasinîyan	Koçyiğit Dasiniler
Mêrbaşên Dêrsimîyan	Babayiğit Dersimliler
Serkêşên Serhedîyan	Önder Serhatlılar
Zehmetkêşên Mehmudîyan	Zahmetkeş Mahmudiler
Dînemêrên Mêrdînîyan	Deliyürekli Mardinliler
Xîretkêşên Amedîyan	Gayretkeş Amedliler
Rimbazên Şêrwanîyan	Kılıç koşanan Şirvanlılar
Tîravêjên Xerzanîyan	Ok atıcısı Garzanlılar
Şûr dane destên lawîyan	Kılıcı verdiler gençlere
Çûn şerê Maxlaciyan	Mahlacilerle savaşa gittiler
Çûn hewara Heskîfiyan	Hasankeyflilerin imdadına gittiler.

(Ak, 2019: 119-120).

Analiz

Kürt tarihi sözlü tarihe dayandığı için, insanlar sürekli sözlü tarih kaynağı olacak ürünler üretmişlerdir. Beyitler, bir yandan tarihe tanıklık ederken öte yandan sosyolojik analiz yapma imkânı vermektedir. Böylece toplum hem kendisi hem de mirleri için gerekli normları ya da kuralları belirlemiş oluyor. Kahramanlık, hoşgörü, dürüstlük, adalet övülürken; öngörüsüzlük, zalimlik, adaletsizlik yeriliyor ve insanlara da böylece toplumda takdir edilen değer yargıları öğretilmiş oluyor. Halk, zalim mirlere belki zamanında başkaldıramıyor ama onların ölümlerinden veya onlar iktidardan düştükten sonra gerçekleri anlatı vasıtası ile ortaya koymuştur. Bu araştırmada yüzyıllarca buldukları yerleri yarı hükümet statüsünde yöneten Kürt mirlerine atfedilen beyitler tarihi ve sosyolojik yönleri ile yazılmıştır. Bu beyitlerde mirlerin veya beylerin iktidar ilişkileri, Osmanlı Devleti ile olan münasebetleri, halkın nezdindeki yerleri anlamlandırmaya çalışılmıştır. Araştırmanın konusu olan beyitlerde bir mirin, mahiyetindeki insanları yönetirken ve bir taraftan herkesin ortak iyiliği düşünülürken, öte taraftan tek tek bireylerin memnuniyeti sağlanmaya çalışıldığı çabası gözlenmektedir. Bu denge vicdan, adalet gibi kavramların hâkim kılınması ile vücut bulabilmektedir. Çalışmanın birinci beytinde kavgada bile mertlik ve dürüst davranmanın gerekli olduğuna yönelik Garzanlı Fettah paşanın üzerinde söylenen örnekte anlaşılmaktadır. Savaşın da bir ahlakının olması gerektiğinden söz edilmiştir. Beyitte Fettah paşa mertçe öldürülmediği fakat öldürülünce de geleneksel kurallara göre ya hasmından intikamı alınır ya da hasmın olayın yaşadığı muhiti terk etmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu olaydaki tarih ve zaman ilişkisi olayın neden ve sonuçlarını kendi içinde uygun bulmaktadır. Burada intikam almak ya da göç etmek ar, namus ve şeref gibi saiklerle düşünülmemektedir. Elbette bu düşünce

günümüz kural ve ilkelerle bağdaşmasa da tarihsel norm ve geleneklerin anlaşılmasında önemli bir örnek teşkil etmektedir. Kürt aşiretleri arasında günümüzde de bazı huzursuzluklar yaşanmaktadır fakat gerek ülkenin hukuk sistemi ve gerekse halkın bilinç düzeyinin yükselmesi sonucunda sorunların çözümü hızlı yapılmaktadır.

Beyitlerde tinsel veya ruhsal öğeler de ağırlıklı işlenmektedir. Mesela Mir Sêvdin örneğinde olduğu gibi bazı mirlerin kahramanlığı ile zekiliği işlenmektedir. Bunun yanında beyitlerde kişisel özellikleri ya da karizması ile ön plana çıkan başka mirler de olmuştur. Mesela Botan mirlerinden Bedirhan bey; Hakkari mirlerinden Zeynel, İmadeddin gibi beyler ile ilgili beyitlerde bir yöneticinin fiziksel özelliklerinin yanında adaletli olması gibi yönler de ön plana çıkabilmektedir. Zeynel Beyin başarıları, yiğitliğinden söz edilmenin yanında Zeynel beyin yeri doldurulamayacak bir mir olduğundan söz edilmiştir. Nitekim mirlerin yönetim anlayışı ve halkın hafızasındaki yeri bu bentlerle anlatılmaya çalışılmıştır. Zaten bu beyitlerin büyük bir kısmı mirlerden sonra yazılmış veya dilden dile günümüze ulaşmıştır. Bu noktada şunu söyleyebiliriz ki beyitlerde genelde mirler övüldüğü için halk mirlerin yönetiminden memnun olmuştur ama eğer tersi durum yani mirlerin olumsuz yönleri de olmuşsa beyitlerde bu da dile getirilmiştir.

Hakkâri miri Zeynel Beyin küçük yaşta mirlik koltuğunu oturması, tecrübesizliğine rağmen başarısından söz edilmiştir. Zeynel Beyin savaş ve çatışma görmediği ifade edilmiştir. Ayrıca Zeynel Beyin, Botan miri ile aralarındaki geniş alanda hakimiyet kurma mücadelesi neticesinde yaralanması gibi olaylar anlatılmıştır. Beyitlerdeki ifadeler anlam, zaman ve mekan farkını ortadan kaldırarak olay yeni gerçekleşmiş hissiyatını yaratmaktadır. Fakat her edebi metinde (şiir, roman, deneme) olduğu gibi bu araştırmadaki beyitler de beyiti yazanın duygularından azade olmamıştır. Bununla beraber geçmişe yönelik bir tanıklık söz konusudur. Hakkâri miri Şeref üzerinde yazılan beyitte zaman, mekân, şartların önemine vurgu yapılmıştır. Doğanın yasaları vardır eğer insan bu yasalara uymazsa doğa intikamını er ya da geç alacaktır. İnsanlar, teknolojinin gelişmediği zamanlarda iklimsel koşulları tecrübe ederek bunu bir halk takvimine dönüştürmüştür. Dolayısıyla Mir Şeref, sonbaharın geçici sıcaklıklarına aldanıp yapmış olduğu tersine göç, tecrübe ile akıl kombinasyonun iyi sağlanmadığını kavratmaktadır. Gadamer'in dediği gibi hakikat ile tecrübe arasında bağ kurularak olaylar anlamlandırılmalıdır. Hakkâri gibi bir yerde, eylül ayından itibaren yaylalardan göç başlar ve hava ne kadar sıcak da olsa zamansal olguya uyulmalıdır. Aynı şekilde Dilthey'in ifade ettiği gibi nesne ve olgular arasında bağ kurularak anlamsal ilişki kurulmaktadır. Bu anlamsal ilişkinin bilinmesi bir lider, yönetici de ziyadesi ile olmalıdır. Aksi takdirde verilen karar(lar) acı tecrübelerle mahal verebilmektedir. Mir Şeref olayı hala insanlar tarafından dile getirilmektedir. Örneğin kış aylarında (Aralık, Ocak, Şubat ve Mart) bir insan kışa uygun giyinmezse veya zamansız hayvanlarını meraya götürürse bu durumun uygun olmadığına yönelik şu söz kullanılır: "bu te havîna Mîr Şeref e" yani "senin için Mir Şeref yazıdır". Buradaki anlamsal hakikat, idareci olsun veya sıradan bir insan olsun tecrübe ve aklını birlikte yürütmesini gerektirmektedir. Ayrıca Heidegger'e göre bir nesne veya metinden anlaşılacak şey onun yansıttığı görüntüsü yani fenomenidir. Bu söylem ışığında denilebilir ki Mir Şeref'in görüntüye aldanıp hakikati yanlış anlamlandırmıştır.

Başka bir beyitte, Bitlis mirlerinden Hacı Musa Beyin Ermeni kızı Gulê'yi kızın isteği olmadan ve toplumsal geleneğe uymadan kendine eş olarak alma arzusu dile getirilmiştir.

Gulê'nin beyin isteğini olumsuz karşılamaşının en önemli sebebi din olmuştur. Belki de kızın beyi beğenmeyip evlenmek istememesi de olabilir fakat din görünürdeki sebep ve bahane edilen unsur olmuştur. Gule, Hacı Musa ile aralarındaki sorunu dönemin Sultanı II. Abdülhamit'e götüreceğini, eğer bu da mümkün değilse sorunun dönemin hakim devletlerine götürülebileceğine yönelik bir irade beyanında bulunmuştur. Burada din aşılması imkânsız bir mit olarak ele alınmıştır. Din, sosyolojik münasebetlerde belirleyici olup kişiyi yaşadığı dünyadan alarak psikolojik olarak onu rahatlatan bir olgudur. Zaten ilkesel olarak Hıristiyanlık ve Yahudilik dinsel farklılıkları evlenmeye engel görmüştür (Topçuoğlu, 2010:101). Hıristiyan Gulê ile Müslüman Musa Bey hadisesi, gerek duygusal ve gerekse de toplumsal münasebetlerde mitoloji, söylenceler, inançların da etkili etkili olduğunu göstermektedir. Her ne kadar mirlerin olumlu yönleri olsa da zaman zaman baskıcı mirler de olmuştur. Örneğin mirlerin çoğunluğu çok evlilik yapmıştır. Öte yandan beyitlerden anlaşıldığı gibi ataerkil bir yönetim hâkim olduğu için kadın olan mire rastlanmamıştır. Bu bakımdan ataerkil sosyal ve yönetsel ilişkiler her zaman yaygın olmuştur. Hermenötik, bütün disiplinlerdeki beyit, atasözü, sav sözün vermek istediği alegorik mesajın anlaşılmasını sağladığı için Hıristiyan Gulê ile Hacı Musa Bey sorunsalında üç önemli mesaj ortaya çıkmaktadır. Birincisi, mirin otoritesini kullanarak Gulê ile evlenmek istemesidir. İkincisi, Gulê'nin çaresizlik içinde çare arayıp istemediği fiilden kurtulmaya çalışmasıdır. Üçüncüsü, insanların her ne pahasına olursa olsun inançlarına sıkı bir bağlılığıdır. Burada çıkarılan mesajlarda insanların içinde bulunduğu ruh hali çözümlenmeye çalışılmıştır. Fakat hermenötik modelinin ilkelerine göre kesin veya nesnel bir yargıya varmak mümkün değildir. Bu noktada en önemli husus, metinde aktarılmaya çalışılan hadisenin, kendi tarihsel ve sosyal gerçekliği içinde anlaşılmasına çalışma çabasıdır.

Mir İmadeddin veya Mîremadî, üzerinde söylenen beyitlerde, söz konusu mirin iktidarında adalet ve bereketin olduğu, yönetilenlerin mirden razı olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu duruma "müneccimler bile şaşırılmış" ifadesinden de anlaşıldığı üzere aslında diğer mirlerin dönemlerindeki sosyal ve yönetsel yapıya oranla daha olumlu bir dönem olduğundan söz edilmiştir. Öte yandan İmadeddin Beyin yönetme yetkisine uygun olduğu babası Yahya Bey tarafından da benimsenip hoş karşılandığı anlamı ağır basmaktadır. Kürtler olumlu bir hadise ile karşılaştıklarında ilk yaptıkları iş, bir kurban kesmek veya fakir ve fukaralara tasaddukta bulunmaktır. Beyitte Yahya Beyin, oğlunun mir olması ile dervişlere (derwêş) ikramda bulunduğundan söz edilmiştir. Buradaki dervişlerden kasıt dinî menkıbe ve kasideleri okuyan insanlardır. 1990'lı yıllardan önce seyit, derviş gibi dinî misyonları olan insanlar köy ve yaylaları gezerek erbane eşliğinde meydanda kaside, ilahiler söyleyerek insanları eğlendirmeye çalışmışlardır. Bu hizmetin karşılığında köy veya yaylanın ileri gelenleri, ağaları ya da muhtarları tarafından ödüllendirilmişlerdir. Bu ödüller genelde tereyağı, yoğurt, peynir, ceviz, bal vb. yiyeceklerden oluşmuştur.

Xelefê Şêrwanî üzerine söylenen beyitlerde adalet, doğruluk, akıl ile hareket etme gibi temel insani hasletlere vurgu yapılmıştır. Beyitte Xelef'in bir akrabasının (Kişo) Xelef'e yaptığı haksızlık ve sonrasındaki pişmanlığın faydasızlığından söz edilmiştir. Beyitlerde, doğruluk ve hukuk ile hareket edilmesinin gerekliliğinden zulüm gibi istenmeyen fiillerden kaçınılmasından söz edilmiştir. Bunun yanında vicdan ve merhametin önemli olduğu bunu kendisinde bulduran insanın tahta oturmuş mirin seviyesinde olduğundan söz edilmiştir.

Bu söylemler ile mirliğin, insani hasletler içinde barındırması koşuluyla yüksek bir merteye olduğuna dikkat çekilmiştir. Yönetimsel ilişkilerden tutup diğer insani münasebetlere kadar hukuk ve vicdan dengesi ile hareket edilirse toplumsal birliktelik ve huzurun olacağı belirtilmiştir. Bunlara bağlı insanın serfiraz olduğunu aksine hareketlerin yozlaşmayı getirdiğinden söz edilmiştir. Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Beyin hocası Şeyh Edebali ve Balkanlardaki derviş Sarı Saltuk'un Osman Bey'e yönetimde adil davranmasını, ah almamasını, yoksulu ve düşkünleri gözetmesi (İnalçık, 2006:72) gibi Kürt mirlerinin de danışmanları (akılcıları) vardı ve bunlar tahta çıkacak mir adayını devamlı tembih etmişlerdir. Genel olarak bakıldığında, Kürt mirlerinin en önemli özelliği din ve ilime bağlılıkları olmuştur. Mesela Hakkari'nin ilk mirlerinden Musa el Hakkari (?) Bajêr (şimdi Biçer denilmektedir) mahallesindeki Melik Esat Camisini inşa ederken, Mir İbrahim ya da Brahımhan 1700'lü yılların başında Meydan Medresesini inşa etmiştir. Medresede yüzlerce ilim irfan sahibi insan yetişmiştir.

Çalışmada verilen Kürtlerin bey, lider, mir gibi ileri gelenlerinin kişisel özellikleri, toplumsal karşılıkları ve birbirlerinden farklı olan yönleri dile getirilmiştir. Hermenötik anlama ve yoruma dayanmaktadır bu bakımdan anlama, zihni açıdan bir kaynaktan ne aldığımızı iken yorum ise eldeki verilere göre belirli bir hedefe ulaşabilmedir. Bu araştırmadaki beyitlerle duygu ve düşünceler verilmiştir. Hermenötik model sayesinde bunlar anlaşılır kılınmaktadır. Mirler, Kürt yöneticiler olup doğrudan o dönemin yönetimsel ilişkileri veya siyasetini yürütmüşlerdir. Bu siyasetin nasıl olduğu veya nasıl olması gerektiği beyitler vasıtasıyla aktarılmıştır. Bu çalışmada ön plana çıkartılmak istenen temel husus, mirlerin yönetimi altındaki insanlara yaklaşımı ve yönetenlerin mirlere bakış açısı olmuştur. Dolayısıyla tüm beyitlerde mirliğin toplumsal anlamda meşru olması, mirlerin halka karşı ödevlerini yerine getirince adalet ve hoşgörünün ön plana çıkartıldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında bazı mirlerin bulunduğu pozisyonun verdiği güç ile bazı istenmeyen durumlara da yol açmasıdır. Az da olsa bazı mirlerin öngörüsüz olması dolayısıyla toplumsal sıkıntılara sebebiyet vermesidir.

Sonuç

Bu çalışmada, Kürt mirlerinin yaşadığı dönemlerde ve günümüzde insan algısı ve düşüncesinde önemli yer işgal ettiklerini yukarıdaki beyitlerden anlıyoruz. Bununla birlikte mirlerin mahiyetindeki insanlarla olan münasebetleri ile yönetim anlayışları şiir, beyit, şarkılarla hem mizahi hem de edebi olarak dile getirilmiştir. Ayrıca mir demek yönetim ve güç demektir dolayısıyla Kürt mirlerinin toplumsal hafızalardaki temel yeri onların yönetimi ve gücü karşısında halkın bunlara vermiş olduğu karşılıktır. Mir, tebaasını yönetirken adil mi davranmış yoksa despotik ilişkilere dayanarak mı yönetmiştir? Gibi soruların cevabı, beyitlerdeki ayrıntılarda kendini göstermektedir. Bu bakımdan günümüzde de mirlerin yaşantısı, yönetim anlayışı ve onların devlet ile olan ilişkileri dilden dile aktarılmıştır. Nitekim arşiv belgelerine bakıldığında Osmanlı Devletinin bazı Kürt mirlerine zaamet verdiği, bazı uzlaşmazlıklarda mirleri arabulucu kıldığı, savaş dönemlerinde mirlerden destek istediğine yönelik verilere rastlamaktayız. Oysa bu çalışmanın konusu olan beyitlerin büyük bir kısmı sözlü kültürün bir ürünü olmuştur, az bir kısmı ise yakın yüzyılda yazıya geçirilmiştir. Bu çalışmadaki ana maksat, beyitler yardımı ile Kürt mirlerinin yönetim veya iktidar ilişkilerini döneme şahitlik etmiş insanlardan günümüze aktarılan şekli ile anlama çabasıdır. Ortaya

çıkan temel öge, Kürt mirlerinin Kürt tebaası nezdinde genel olarak önemli ve olumlu bir algı bıraktığı olmuştur.

Kaynaklar

- Aslan, A. (2014). Kürtler Sofrası: Bir savcının kaleminden "Kürt Sorunun iç yüzü ve çözüm yolu". Anatolia Kültür Yayınları.
- Ak, W. (2016). *Çil Kelatên Kûrdîstane: çîrok, awaz û sitran*. Bateyi, Q. (Editör), Sitav Yayınları.
- Aykaç, Y. (2020). *Kürt Mirliklerinde edebi patronaj (1514-1846)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Balcı, R. (2010). *Osmanlının doğu siyaseti*. Yitik Hazine Yayınları.
- Baluken, Y. (2021). Aşiretten mîrliğe Buxtîler. *Kovara Kurdinameyê ya Navnetewî*, 4, 46-66.
- BOA, HAT, İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM), 51/1310.
- Doğan, C. (2010). *Cizre ve Bohtan emiri Bedirhan Bey (1802-1869)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Dr. Fritz. (1992). *Kürtlerin tarihi* (S. Şanher, Çev.). Hasat Yayınları.
- Ebu Zeyd, N. H. (2014). Hermenötik ve metin yorumu (M. Coşkun, Çev.). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (46), 237-266.
- Gadamer, H. G. (2009). *Hakikat ve yöntem II* (H. Arslan & İ. Yavuzcan, Çev.). Paradigma Yayınları.
- Göka, E., Topçuoğlu, A. & Aktay, Y. (1999). *Önce söz vardı: Yorumsamacılık üzerine bir deneme*. Vadi Yayınları.
- Guli, N. E. (2016). Hakkari Beylerinin şeceresi (1258-1848). Kaplan, Y, Adıyaman, M. & Sadini, X. (Editörler), (Y. Kaplan, Çev.). *Uluslararası Tarihte Hakkari Sempozyumu Bildiri Kitabı (14-16 Kasım 2016)*, Türkiye, 267-298.
- Hakan, S. (2002). *Müküs Mirleri tarihi ve Han Mahmud*. Peri Yayınları.
- Hirori, D. Y. (2016). Hakkari Beyliğinin ilk kuruluşu. Kaplan, Y, Adıyaman, M. & Sadini, X. (Editörler), (Y. Kaplan, Çev.). *Uluslararası Tarihte Hakkari Sempozyumu Bildiri Kitabı (14-16 Kasım 2016)*, Türkiye, 267-298.
- İnalçık, H. (2006). *Osmanlı imparatorluğu klasik çağ (1300-1600)* (R. Sezer, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Kaplan, Y. (2022). Jîyana Mîr Îmadedînê Hekarî ya sîyasî û edebî û belgeyeke nû derbarê aqîbeta wî. *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 129-137.
- Minorsky, V. & Bois, T. (2008). *Kürt milliyetçiliği* (Karahana, E., H. Akkuş & N. Uğurlu, Çev.). Örgün Yayınları.
- Nikitine, B. (1976). *Kürtler: Sosyolojik ve tarihi inceleme I* (H. Demirhan, Çev.). Özgürlük Yolu Yayınları.

- Zeki Beg, M. E. (2018). *Kürtler ve Kürdistan tarihi* (V. İnce, M. Dag, R. Adak, & Ş. Aslan, Çev.). Nûbihar Yayınları.
- Jwaideh, W. (2016). *Kürt milliyetçiliği tarihi: Kökenleri ve gelişimi* (İ. Çeken & A. Duman, Çev.). İletişim Yayınları.
- Öztürk, E. (2009). Hermeneutiğin tarihsel dönüşümü. *Journal of world of Turks*, 1(2), 145-175.
- Sadîni, X. (2022). *Mîrnameya Hekarîyan: Temerxan Yazici*. (Y. Kaplan & N. Guli, Çev.), Peywend Yayınları.
- Schleiermacher, F. (1998). *Hermeneutics and criticism: and other writings. translated by andrew bowie*. Cambridge University Press.
- Schleiermacher, F., Wojcik, J. & Haas, R. (1978). New literary history. *Literary Hermeneutics*, 10(1), 1-16.
- Soane, E. B. (2007). *Mezopotamya ve Kürdistan'a gizli yolculuk* (F. Adsay, Çev.). Avesta Yayınları.
- Şerefhan Bitlîsi. (2018). *Şerefnâme* (A. Yegin, Çev.). Nûbihar Yayınları.
- Tan, A. (2008). *Kürt sorunu: Ya tam kardeşlik ya hep birlikte kölelik*. Timaş Yayınları.
- Taşdelen, V. (2007). Çağdaş hermeneutiğe doğru: Schleiermacher ve genel hermenötik. *Felsefe Dünyası*, 2(46), 189-203.
- Tatar, B. (2004). *Hermenötik*. İnsan Yayınları.
- Topakkaya, A. (2007). Felsefi hermeutik. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 75-92.
- Topçuoğlu, A. A. (2010). Yahudilik-Hıristiyanlık ve İslâm hukuku'na göre nikâh akdine etkisi bakımından din farklılığı. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10(2), 79 -120.
- Toprak, M. (2003). *Hermenötik ve edebiyat*. Bulut Yayınları.
- Torî. (2005). *Aşiretten millet olma yapılanmasında Kürtler*. Doz Yayınları.
- Yapıştıran, C. (2020). 19. Yüzyılda Milli aşireti'nin güç gösterisi: Bir gelenek olarak talan ekonomisi yöntemi. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 92-102.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Hakkari Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 16.01.2023 tarih ve 1 sayılı onay kararı mevcuttur.

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkı Oranı: Birinci yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: Hakkari University Scientific Research and Publication Ethics Committee has an approval decision dated 16.01.2023 and numbered 1.

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contribution Percentage: First Author: % 100.

Fatih Kerimî'nin "Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvu" Hikâyesinden Hareketle Eğitim Meselesi[†]

The Issue of Education Based On Fatih Kerimî's Story "Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvu"

Cihan ÇAKMAK*

Öz

Her türlü yeniliğe karşı çıkışın adı olan eski taraftarları, eğitim alanında da yeniliklere yüksek sesle karşı çıkmışlardır. Usul-i kadim adı verilen ve Buhara tipi öğretim metodunun uygulandığı eğitim kurumlarının işlevsizliği toplumun geri kalmasında en önemli etkenlerden biriydi. Uzun yıllar Arapça, Farsça'nın öğretildiği ve okuma yazmanın ötesine geçemeyen eski tip medreselere yüksek sesle itiraz eden usul-i cedit hareketi, toplumsal yenilenmenin ve ilerlemenin en önemli temsilciliğini yapmıştır. İdil Ural bölgesinde yetişen aydınların en önemlilerinden Fatih Kerimî, cedit hareketini benimsemiş bir Tatar aydını olarak tüm faaliyetlerini eğitimin modernleştirilmesi merkezinde ele almıştır. Bu çalışmada Fatih Kerimî'nin "Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvu" adlı hikâyesinden hareketle eğitim meselesi ele alınacaktır. Fatih Kerimî ile babası Gilman Kerimî'nin yaşamına dair izler görebildiğimiz bu eser, İdil Ural bölgesinde yaşayan halkın eğitime bakış açısını yansıtmaları bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fatih Kerimî, Gilman Kerimî, Usul-i Cedit, Eğitim.

Abstract

Its former supporters, who are the name of opposition to all kinds of innovations, have also loudly opposed innovations in the field of education. The dysfunction of the educational institutions, called usul-i kadim and where the Bukhara type teaching method was applied, was one of the most important factors in the backwardness of the society. For many years, the usul-i cedit movement, which loudly objected to the old-style madrasahs, where Arabic and Persian were taught and could not go beyond literacy, was the most important representative of social renewal and progress. One of the most important intellectuals who grew up in the Idil Ural region, Fatih Kerimi, as a Tatar intellectual who adopted the jadid movement, handled all his activities in the center of modernization of education. In this study, the issue of education will be discussed based on Fatih Kerimî's story "Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvu". This work, in which we can see traces of the life of Fatih Kerimi and his father Gilman Kerimi, is also important in terms of reflecting the perspective of education of the people living in the Idil Ural region.

Keywords: Fatih Kerimi, Gilman Kerimi, Usul-i Cedit, Education.

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, Türkiye, e-posta: cihan.cakmak@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2255-4712. (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 10.03.2023

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 07.06.2023

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2023

Atıf-Reference: Çakmak, C. (2023). Fatih Kerimî'nin "cihangir mahdumnun avıl mektebinde ukuvu" hikâyesinden hareketle eğitim meselesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 39-49.

Giriş

Tatar Edebiyatında güçlü kalemiyle verdiği eserlerle toplumun aydınlanması ve halkın içine âdeta bir hastalık gibi yerleşen cehaletin ortadan kaldırılması için verdiği samimi mücadeleyle tanınan Fatih Kerimî, yazdıklarıyla toplumun sorunlarıyla dertlenen bir yazar olarak bilinir. Tatar edebiyatının durgunluk yaşadığı dönemin ardından eserleriyle özellikle nesir sahasına canlılık getiren Kerimî, bir yandan sanat çevrelerini hareketlendirirken diğer yandan da eğitim ve matbuat faaliyetleriyle Tatar edebiyatının gelişip güçlenmesi için büyük çaba sarf eder.

Edebiyatı toplumu aydınlatması için bir araç olarak gören Kerimî “sanat sanat içindir” anlayışından ziyade “sanat toplum içindir” çizgisinde bir anlayışı benimser. Toplumu aydınlatmanın ve okumanın önündeki engelleri kaldırmanın en meşru yolu olarak çareyi matbuat yani gazete ve dergi yayınlama faaliyetlerinde bulan Kerimî, Vakıtlı Tatar Matbuatının en önemli yayın organları olan Vakıtlı gazetesini ile Şura dergilerinde aktif rol üstlenir. Din ve bilimin birbirine muhalif olduğunu savunan geniş grupların karşısına büyük cesaretle dikilen ve ceditçiler olarak adlandırılan aydın zümrenin en önde gelen isimlerinden biri olan Fatih Kerimî, bu zihniyetle yoğun bir şekilde mücadele etmiştir.

19. yüzyılın son çeyreğinde Kırım’ın Bahçesaray şehrinde başlayan ve İsmail Bey Gaspıralı’nın öncülüğünü yaptığı yenilik hareketleri usul-i cedit mekteplerinde temellenmiş ve bu hareket *Ceditçilik* adıyla İdil Ural bölgesinde yaşayan Müslüman Tatar toplumunun yanı sıra Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan bölgelerinde de oldukça etkili olarak kendine ciddi bir taraftar kitlesi oluşturmuştur.

Ceditçilik akımının etkilerinin yoğun bir şekilde görüldüğü 19. ve 20. yüzyıl edebiyatında kaleme alınan hikâye ve romanlarda Rusya Müslümanlarının Batı toplumu karşısında geri kalmışlığı, giyim-kuşam meselesi, kadınların sosyal hayattan soyutlanmaları, sınıfsal farklılıklar, toplumsal baskılar, pozitif bilimlerin önemi, toplumu yanlış yönlendiren olumsuz din adamları, bilimsel gelişmelere karşı çıkış gibi temalara yer verilmiştir (Çakmak, 2018: 40). Yenilik hareketleri eğitim öğretim faaliyetleri merkezinde başlamış ve ilerleyen yıllarda ise hayatın her alanında yeni duyuş, düşünüş, yeni bakış açısı kısacası hayatın tamamında köklü değişiklikleri ifade eden toplumsal bir reform hareketine dönüşmüştür.

Toplumun ilerlemesinin önünde bir duvar gibi duran cahil din adamları ve sahip oldukları düşünce yapısıyla ömrünün sonuna kadar mücadele eden Kerimî, bilhassa kız çocuklarının okumasına karşı çıkışa yüksek sesle itiraz ediyordu. Çünkü eski tip eğitim anlayışını savunanlara göre kız çocukları okuma yazma öğrenmemeliydi. Erken yaşta evlenerek evinin kadını olmalı ve çocuk büyütme işleri. Eğer kızlar okula gidip okuma yazma öğrenirlerse erkeklerle mektuplaşırlardı. İşte böyle bir ortamda ilk çocukluk ve gençlik dönemini geçiren Fatih Kerimî, bu düşünce yapısını kırmak için büyük mücadeleler vermiştir. Sadece kendi yaşadığı muhitte hâkim olan bu köhne zihniyetle mücadele etmekle kalmayarak bir taraftan da halkı aydınlatmak ve fikirleri özgürce yayabilmek için gazete çıkarmaya çalışıyordu. Ancak söz konusu gazete ve dergi faaliyetleri maddi imkânsızlıkların yanında Rus sansürüyle de mücadele etmek durumunda kalıyordu.

Çalışmada Fatih Kerimî’nin 11 hikayesinden biri olan *Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvu* (Cihangir Oğlanın Köy Mektebinde Okuması) başlığını taşıyan eserinden

hareketle eğitim meselesine yer verilmiştir. Söz konusu hikâye daha önce Türkiye'de ele alınmamış olup ilk kez Kardeş Kalemler Dergisinde Fatih Kerimî'nin Doğumunun 150. Yılı Anısına neşredilen Fatih Kerimî Özel Sayısında Prof. Dr. Birsal Oruç Aslan tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Eğitim meselesinin ele alındığı hikâyenin alıntı yapılan ilgili sayfalarına italik olarak yazılan paragrafın sonunda parantez içinde yer verilecektir. Bunun yanında Kerimî'nin diğer hikâyelerinde de yoğun olarak karşımıza çıkan eski-yeni çatışması ile mektep-medrese mücadelesinin sıklıkla ele alındığı temaların iz düşümünü gördüğümüz söz konusu hikâyenin tanıtımına da yer verilecektir.

Fatih Kerimî'nin Hayatı

1870 yılında Gılman Kerimî'nin 6 çocuğundan en büyüğü olarak dünyaya gözlerini açan Fatih Kerimî, Samara bölgesindeki Minlibay köyünde dünyaya gelmiştir. Baba Gılman Kerimî bulunduğu bölgede saygın bir imam ve ahun olarak görev yapmaktadır. Gılman ahun, görev yaptığı süreç içinde halka karşı olumlu tavırları nedeniyle dönemin Rus İmparatorları Üçüncü Aleksandır ve İkinci Nikolay'dan madalyalar alan, İdil Ural bölgesinde baş gösteren kıtlık döneminde yoksul halka gıda temin eden, bununla da kalmayarak görev yaptığı bölgede yeni usul öğretim metodunu yaygınlaştırmaya çalışan Tatar maarif hayatının en önemli isimlerinden biridir (Kerimî, 1904: 25). Eğitimin bu denli önemli olduğunun farkında olan Gılman Kerimî oğlunu bu doğrultuda bölgesinin en iyi medreselerine eğitim almak üzere gönderir. Ancak Fatih'in ilk tahsil yıllarında İdil Ural bölgesinde usul-i cedit okullar henüz yaygınlaşmadığı için eski tip medreselerde, Arapça ve Farsça ağırlıklı bir eğitim almak zorunda kalır.

Yeni usul eğitim anlayışını savunan hocalardan biri olan Fatih Kerimî'nin babası Gılman Kerimî, imam ve ahun olarak görev yaptığı 136 okulda usul-i kadim sisteminin başarısızlığını fark etmişti. Bunun neticesinde aynı yıllarda Kırım'ın Bahçesaray şehrinde faaliyet gösteren usul-i cedit okulları, 45 günde okuma yazmanın öğretildiği ve toplumun ihtiyacına cevap veren önemli eğitim kurumları olarak hayati bir ihtiyaca cevap veriyordu. Okuma yazmanın yanı sıra müspet bilimlerin de öğretildiği bu eğitim kurumları halk arasında "maşinalı mektep" olarak adlandırılıyordu. Usul-i kadim anlayışıyla eğitim verilen medreselerde bir kısım hocalar yeniliklere kendini tamamen kapatırken, Gılman Kerimî gibi aydınlar ise bir uyanışa vesile olmuş ve eğitim sistemindeki bu kötü gidişi fark ederek önemli bir yanlıştan dönmüşlerdir. Gaspıralı ile tanışmasından sonra tekrar memleketine dönen Gılman Kerimî imam ve ahun olarak görev yaptığı Minlibay bölgesindeki köylerde açtığı 136 usul-i cedit okuluyla Tatar maarif hayatında toplumun gelişmesi ve aydınlanmasındaki en önemli adımlardan birini atmıştır. Bu itibarla İdil Ural bölgesinde Tatar millî maarifinin kuruluş gelişmesinde, uyguladığı eğitim sistemindeki tecrübesiyle Gılman Kerimî en önemli isim olarak kabul edilmektedir (Çakmak, 2020: 97).

İsmail Gaspıralı ile tanışması Gılman Kerimî'nin gelecekte izleyeceği eğitim politikalarına yön vermiştir. Görev yaptığı bölgede açtığı ilkokulların başarısızlığıyla büyük bir hayal kırıklığı yaşayan Gılman ahun, o sıralarda Tercüman gazetesi merkezinde şekillenmeye başlayan yeni tarz eğitim metodunun adını duyar. Bu eğitim sistemini incelemek, öğrenmek ve Gaspıralı'nın kendisiyle bizzat tanışmak niyetiyle Kırım'ın Bahçesaray şehrine giderek bu eğitim metodunu yerinde uygulamalı olarak görme imkânı

bulur. Aslında başlangıçta iki farklı zıt görüşün savunucusu olan Gilman Kerimî ile İsmail Gaspıralı'nın fikirleri bir araya geldiklerinde olumlu anlamda değişmiş ve Gilman Kerimî yepyeni fikirleri benimsemiş biri olarak görev yaptığı bölgeye dönmüştür. Oğlu Fatih'in Gaspıralı'nın faaliyetlerinden olumsuz bir şekilde etkilendiğini düşünen Gilman Kerimî, bu görüşmenin ardından oğlunu Gaspıralı'nın fikirlerini ve eğitim sistemini takip etmesi için sonuna kadar desteklemiştir.

İlk öğrenimi sırasında, arkadaşları arasında o yıllarda yayımlanan Tercüman gazetesini gizli gizli okuması ve Rusça kitapları takip etmesi nedeniyle medreseden atılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Fatih'i, babası okuldan almak zorunda kalır. Fatih'in medreseden kovulması ailede tam bir yıkıma neden olur. Kerimî ailesinin Fatih'in eğitimi ile ilgili önünde iki seçenek vardır: Bunlardan ilki Arabistan, diğeri ise Osmanlı İmparatorluğunun merkezi İstanbul'dur. Nihayet baba Gilman Kerimî oğlunu, 1891 yılında tahsil almak üzere dönemin en prestijli ve saygın eğitim kurumu olan Mekteb-i Mülkiye'ye kaydettirir. İstanbul'daki eğitimi sırasında bir yandan Fransızcasını ve Osmanlıcasını geliştiren Fatih Kerimî, diğer yandan İstanbul'un sanat, edebiyat, kültür ve siyaset çevreleriyle de yoğun münasebetler kurmuştur. Eğitimi tamamlandıktan sonra köyüne dönerek öğretmenlik yapmaya başlayan Kerimî, 1910'lu yılların başında Balkan Savaşının gidişatını izlemek üzere bu kez Muhammed Zakir Remiyev'in ricası üzerine Vakit gazetesinin savaş muhabiri olarak İstanbul'a gelmiştir.

Fatih Kerimî bulunduğu noktaya asla yetinmeyen ve kendini sürekli olarak geliştiren ve yenileyen çok yönlü bir kişiliktir. Bu itibarla bir süre Rusya'da bulunmuş, burada matbaa ve muhasebe kurslarına gitmiştir. Arapça, Farsça'nın yanı sıra Fransızca'ya hâkim olması onu Türk Dünyasının ilk çok dilli (poliglot) aydını olarak öne çıkarmıştır. Bu özellikleriyle yaşadığı dönemin Tatar burjuvazisinin en önemli ailelerinden Remiyevlerin dikkatini çeker. Remiyev Kardeşlerden büyüğü Muhammed Şakir Remiyev çıkacağı Avrupa seyahatine Fatih Kerimî'yi davet eder. 15 Şubat 1899'da çıktıkları Avrupa seyahatinde Almanya, Belçika, Fransa, İtalya, Moskova, Petersburg ve Türkiye'yi ziyaret ederler. Dört ay süren bu seyahatin son durağı Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'dur. Bu sayede Kerimî, Avrupa'nın önemli kültür ve sanat merkezlerini görme fırsatı elde eder. Kerimî'nin eğitim anlayışının şekillenmesinde Gaspıralı'nın fikirleri ve usul-i cedit mekteplerin yanı sıra 1899 yılında Muhammed Şakir Remiyev ile çıktığı ve 4 ay süren Avrupa kültür merkezlerindeki izlenimler çok etkili olmuştur. Bu seyahat kendisine mensup olduğu Müslüman Türk toplumu ile Batı toplumlarındaki eğitim kurumlarını mukayese etme olanağı tanımış, içinde bulunduğu toplumun Avrupa ülkelerinden geri kalmışlığını üzümlenerek müşahede etme imkânı vermiştir. Kerimî, ülkesine döndüğünde ise gezip gördüğü yerlere dair izlenimlerini *Avrupa Seyahatnamesi* adıyla yayımlar.

Fatih Kerimî Avrupa'daki izlenimlerine dair şu tespitleri paylaşmıştır:

Bu yerleri bizzat gelip görmek, hâl ve maişetlerini öğrenip, ilim ve kültürlerinden, sanat ve sanayilerinden pay almak, dört bin senelik tarihi olan eski eserleri ve üç milyon ciltlik kitabı ihtiva eden kütüphaneleri ile bütün Avrupa'nın ilerici fikirlerini etkileyen Volter, Viktor Hugo, Jan Jak Russo gibi büyük düşünürlerinin heykellerini ve kabirlerini görmek, elbette arzu edilecek şeylerdir. Zamanı boşa harcamayarak, bu fırsatı değerlendirerek geleceğimiz olan memleketlerin ilmi durumları, yaşayışları hakkında mümkün mertebe fazla bilgi sahibi olmak için kendi kendime söz verdim (Kerimî, 1902).

Avrupa seyahatinin Kerimî açısından en önemli yanı Müslüman Türk toplumları ile Batı toplumunun gelişmişlik seviyesini mukayese etme imkânı elde etmesidir. Bu seyahat, Remiyev ailesi ile Fatih Kerimî arasındaki diyalogu daha da güçlendirmiştir. Tatar edebiyatında lirik-estetik şiirleriyle tanınan ve Derdmend mahlasıyla bilinen Muhammed Zakir Remiyev 1905 Ekim İhtilalinin sağladığı kısa süreli özgürlük havasını iyi değerlendirerek Rus Hükümetinden yeni kuracakları matbaa için ruhsat almayı başarır. Orenburg'da kurulan matbaanın çıkardığı iki süreli yayından biri olan *Vakit* gazetesinin baş yazarlığını yapan Kerimî, aynı zamanda Remiyev Kardeşler ile birlikte İdil Ural bölgesinde Vakıtlı Tatar Matbuatının kurulup güçlenmesinde çok önemli vazifeler yapmıştır. Kerimî, 21 Şubat 1906'da yayın hayatına başlayan *Vakit* gazetesinde redaktörlük ve başyazarlık görevlerinde bulunmuştur. Gazetenin 1906 yılında başlayan yayın hayatı 1917 yılına kadar sürmüş ve 11 yılda 2309 adet basılmıştır. 10 Ocak 1908 yılında Orenburg'da neşredilmeye başlayan *Şura dergisi* Rızaeddin Fahreddin idaresinde Müslüman ahalinin en çok okuduğu dergi olarak öne çıkmıştır. Bu iki yayın organı tüm Türk dünyasından fikri yazıların, hikâyelerin ve şiirlerin yayımlandığı bir fikir merkezi halini alacaktır. Kerimî, 1 Kasım 1917 tarihinde "Yaşa Vakit" adlı bir gazete çıkarır. Çok sayıda fikri yazısı olduğu bilinen Kerimî, Orenburg'da neşredilen "Yul", "Saban" gazetelerinin yanı sıra, "İşçiler Dönyası" gazetesinde "Kart İşçi" imzasıyla makaleler kaleme alan oldukça üretken bir yazardır (Kerimî, 2001b: XI, XII; Gaynullin, 2000: 209, 210).

Türk halkları arasında ortak bir iletişim köprüsü vazifesi gören *Vakit* gazetesi, sadece Tatarların yaşadığı coğrafyalarda değil, aynı zamanda Başkurt, Kazak, Özbek toplulukları arasında da en çok okunan, takip edilen ve ilerici fikirli bir yayın organı olarak kabul edilmektedir (Sabitov, 2000: 194).

Şura, *Vakit* gazetesinde olduğu gibi Muhammedşakir ve Muhammedzakir Remiyev Kardeşler tarafından desteklenmiştir. *Şura dergisi* konuları ele alışındaki ciddiyeti, işlediği konular ve dili bakımından çok başarılı olmuş, Tatarlar arasında olduğu gibi bütün Türk Dünyasında en çok okunan yayınlardan biri haline gelmiştir. *Şura*'nın bu kadar başarılı olmasında dinî alanda olduğu kadar dil, edebiyat ve felsefe gibi alanlarda üst düzey bilgi birikimine sahip olan Rızaeddin Fahreddin'in derginin başında bulunması etkili olmuştur. Derginin başarılı bir yayın organı olmasında Fatih Kerimî'nin de payı büyük olmuştur. Derginin yazarları arasında Fatih Kerimî, Burhan Şeref, Abdurrahman Fahreddin, Musa Carullah Bigi, Hadi Atlasi, Mehmet Hanefi, Âlimcan İdrisi, Abdurrahman Saadi, Abdurrahman Mustafa, Zakir Remiyev ve Başkurt Türklerinden Zeki Velidi Togan gibi önemli isimler yer almıştır. *Şura* gazetesi 15 günde bir ve 32 sayfa olarak neşrediliyordu. Dili ortak Türkçeye, Tercüman'ın diline, yakın olmakla birlikte Tatarca ve başka Türk lehçelerine de yer veriliyordu. *Şura*'da konu bakımından ilmî, edebî ve ahlakî yazılar ele alınıyor, ayrıca derginin her sayısında Rızaeddin Fahreddin tarafından Türk-İslam büyüklerine ait biyografiler neşrediliyordu. *Şura* dergisi Bolşeviklerin 1918 yılında iktidara gelmeleriyle kapatılmıştır (Çakmak, 2020: 26).

Kerimî, mensup olduğu Tatar toplumunun geri kalması üzerine sürekli kafa yormuş ve toplumu aydınlatmayı ve terakki ettirmeyi kendine millî bir vazife bilmiştir. Kerimî'nin eserlerinin temelinde ağırlıklı olarak Doğu-Batı mukayesesi ele alınmış, ilerlemenin tek yolunun bilime sıkı sıkıya sarılmak olduğunu ısrarla dile getirmiştir.

Fatih Kerimî'nin Tatar edebiyat sahasında oynadığı rol ayrıca önem taşımaktadır. 19. ve 20. yüzyıllarda bir müddet durgunluk yaşayan Tatar nesrine âdeta can suyu olan Kerimî'nin ilk hikâyeleri Batı edebiyatı tesirinde gelişmiştir. Halkın anlayabileceği sade bir dil kullanmayı tercih eden yazarın eserindeki karakterler, gündelik hayattaki sıradan insan tiplerinden seçilir. Karakterizasyona da büyük önem veren Kerimî, toplumda sıklıkla görülen aydın tipi ile yenilik karşıtı din adamlarına yoğun bir şekilde yer verir. Eserlerinde okuyucuyu kimi zaman acı bir ironiyle sarsar. Kimi zaman ise güldürürken düşündürür. Ancak hemen hemen tüm eserlerinde sosyolojik tahlillere yer veren yazar, toplumsal problemleri öne çıkarmayı ihmal etmez. Eserlerinde problemleri ele almasının yanında, onlara bir çözüm önerisi sunmayı da ihmal etmez. Edebiyatı toplumu aydınlatmak için bir araç olarak görmesiyle Türk Edebiyatının yazılarıyla en çok eser veren yazarı Ahmet Mithat Efendi gibi sade bir dille, ele aldığı yazılarında toplum menfaatlerini her zaman ön planda tutar.

Fatih Kerimî bir süre siyasetin içinde de bulunmuş, 1906 yılında II. Devlet Duması milletvekili seçimlerinde delege olarak, Muhammed Zakir Remiyev'in vekili sıfatıyla Müslüman mebuslarının danışmanlığı görevini üstlenmiştir. 1925 yılında Şark Üniversitesi, diğer adıyla *Nerimanov İsimindeki Köncüğüş Üniversitesi*'nde öğretmenlik yapmıştır (Gaynullin, 2000: 211). Ömrünün son yıllarında Kazan'dan Moskova'ya taşındığını kız kardeşi Zakire Şeref'in anılarından öğrendiğimiz Kerimî, bilhassa eşinin vefatı üzerine kimselerle görüşmeyen ve içe kapanan bir mizaç sergilemiştir. Hayata gözlerini yumduğu son ana kadar tercüme faaliyetleriyle uğraşan Fatih Kerimî'nin farklı dillerde kırktan fazla eseri Tatarca'ya tercüme ettiği bilinmektedir (Şeref, 2000: 110).

4 Ağustos 1937'de düzmece suçlamalarla ve Stalin karşıtı olduğu gerekçesiyle askerler tarafından tevkif edilir. 27 Eylül 1937'de askerî mahkeme idam kararını uygular. Ailenin uzun süre yetkili makamlara Kerimî'nin durumunu öğrenmek üzere yaptığı başvurulardan sonuç alınmaz (Şeref, 2000: 111). İdamından 22 yıl sonra, 8 Aralık 1959 tarihinde Sovyetler Birliği Askerî Yüksek Mahkemesi tarafından Fatih Kerimî'nin suçsuzluğu kabul edilerek itibarı iade edilmiştir (Çakmak, 2020: 26).

Fatih Kerimî'nin "Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvi" Adlı Hikâyesi

Fatih Kerimî, *Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvi* adlı hikâyesinin yazımına 1898 yılında başlamış, eserini 1900 yılında Petersburg'da neşretmiştir. 1899 yılında yayımlanan Şakirt ile Student hikâyesinin ardından neşredilen *Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvi* adlı hikâyesi bir önceki eserinde ele aldığı temaya, yani kadimci anlayışın eleştirisine yer vermesiyle dikkat çeker.

Hikâyenin Konusu

Hikâye, 1898 yılında Turnalı Köyü Mektebinde geçer. Mektebin, hocası Ahmetşah Hazret'tir. Ahmetşah Hazret, kırk yaşlarında, ilim sevgisiyle dolu bir zattır. Medreseden mezun olduktan sonra Turnalı Köyü'ne gelerek babasının görev yaptığı mektepte çalışmaya başlar. 29 yaşındayken komşu köyün kızıyla bir evlilik yapmış, bu evlilikten en büyük çocuğu Cihangir dünyaya gelmiştir. Ahmetşah Hazret'in hayattaki en önemli gayesi medrese açıp talebe okutmaktır. Çünkü ona göre her Müslüman kendisi için gerekli olan sarf ve nahiv ilmini en iyi şekilde öğrenmelidir. Bu nedenle molla olur olmaz, köyünde çocukları okutmak üzere bir mektep açmaya karar verir. Ahmetşah Hazret'in heyecanla kurduğu okul, oldukça eski ve

bakımsızdı. Tüm olumsuzluklara rağmen yatılı olarak eğitim verilen okulun kimi zaman yetmiş, kimi zaman da yüze yakın öğrencisi vardı. Büyük heyecanla açtığı okulla hayallerini gerçekleştiren Hazret'in bir sorunu vardı. Çünkü okuldaki talebelerde arzu ettiği başarıyı göremiyordu. Bu durumdan oldukça rahatsız olan Hazret, sorunun kendisinde olduğunu düşünmeye başlamıştı. Belki de mevcut eğitim yöntemini değiştirmeliydi. İki üç yıl öğrenim gören çocuklar okuma yazmanın ötesine geçemiyorlardı. Uyguladığı eğitim sistemi üzerine uzun süre kafa yoran Hazret, okulda çocukları terbiye etmenin ve okutmanın pek çok şartı olduğunun farkına varır. Bilhassa Batıda ve Ruslar arasında çocukların tahsili için öğretmen yetiştiren özel okulların kurulduğunu ve eğitim yani pedagoji ilminin ayrı bir uzmanlık alanı olduğunu fark eder. Çocukları okutmanın ve okul idare etmenin özel bir ihtisas alanı olduğunu fark eden Hazret çevresine bu durumu anlatmaya çalışır. Halka gerekirse aralarında para toplayarak mektepte çocuklarını eğitmek üzere bir öğretmen tutmaları gerektiğini anlatır. Ancak ahali paralarının eksileceği ve gelir durumlarının bozulacağı düşüncesiyle Hazret'in bu fikrine destek vermez. Mektepteki öğrencilerin başarısızlığı yanında, bir de ekin zamanı bahçe işlerine gitmeleri Hazret'i iyiden iyiye üzmektedir. Bu arada Hazret'in oğlu Cihangir eğitim konusunda çok azimli bir gençtir. Ancak Hazret, oğlu Cihangir'in gittiği mektebin ona yarar sağlamadığını düşünmektedir. Hikâye Ahmetşah Hazret'in oğlu Cihangir'i şehirdeki medreseye eğitim almak üzere göndermesiyle son bulur.

Fatih Kerimî'nin Edebî Yönü

Pedagog ve siyasetçi kimliğinin yanı sıra Fatih Kerimî'nin en güçlü olduğu alan edebiyat sahasıdır. 20. yüzyılın başlarında Batılı edebiyat çevresinde şekillenen Tatar nesrine fikri alt yapısı, kültür zenginliği ve güçlü kalemıyla önemli bir dinamizm kazandıran Kerimî'nin bilinen 11 hikayesinin yanı sıra 3 seyahatnamesi, onlarca gazete köşe yazısı ve ders kitapları mevcuttur.

Modern Tatar Edebiyatının kurucusu olarak kabul edilen Fatih Kerimî yazdıkları ve faaliyetleriyle toplumsal bir misyon üstlenmiştir. Onun ilk hikâyelerinin hemen hepsinde toplumun belli alanlarında görülen aksaklıklar, problemler ve çözülmeyi bekleyen sorunlar sürekli olarak okuyucuya sezdirilir. Kerimî'nin belki de en önemli yönlendiren biri problemi ortaya koymakla yetinmeyip onlara çözüm önerileri sunmasıdır. Toplumun içinde bulunduğu açmazları ele aldığı karakterler üzerinden hikâyeleştiren Kerimî, bu yolla okurun önce dikkatini çeker. Olumlu bir karakterin karşısına olumsuz karakterler çıkararak okuru düşünmeye zorlar ve sorunların farkına varmasını sağlar.

Tatar Edebiyatının hemen her alanında çok sayıda eser kaleme alan Fatih Kerimî, gazetecilik ve matbaacılık faaliyetlerinin yanı sıra eğitimci kimliğiyle de ön plana çıkar. Onun *Komedyâ* (1894), *Hüsid Baba* (1895), *Şakirt ile Student* (1899), *Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvi* (1900), *Salih Babaynın Üylenüvi* (1897), *Mirza Kızı Fatıyma* (1901), *Soltan Gıyşkı* (1906), *Tilsiz Hatın* (1906), *Gayaş Helfe* (1906), *Hıyalını*, *Hakiyatmi* (Orenburg 1908) adlı eserlerinde toplumun içinde etkili olan köhne fikirli ve dini kötüye kullanan cahil din adamları merkezinde eski-yeni çatışması ile mektep-medrese karşıtlığı yoğun bir şekilde ele alınır (Kerimî, 2001b: X). Ayrıca Kerimî'nin *Avrupa Seyahatnamesi* (Petersburg 1902), *Kırım'a Seyahat* (Orenburg 1904), *Orenburg Seyahatnamesi* adlı 3 seyahatnamesi ile *Muallim ve Mürebbiyelere*

Rehnâme I (Kazan 1901), *Muallim ve Mürebbiyelere Rehnâme II* (Kazan 1901), *Muhtasar Târîh-i İslâm* (Kazan 1901) başlıklı öğretmenler ve öğrenciler yazmış olduğu ders kitapları mevcuttur.

Fatih Kerimî'nin Eserlerinde Eğitim Meselesi

Yüzyıllardır Müslüman Türk toplumunun yaşadığı coğrafyalarda açılan ve katı bir dini eğitimin verildiği Buhara tipi usul-i kadim medreselerde öğrenciler uzun yıllar tahsil görmelerine rağmen okuma yazmanın ötesine geçemiyorlardı. O kadar ki, 2-3 yıl eğitim almalarına rağmen müspet bilimlerle de aralarına medrese hocaları tarafından mesafe konuyordu. Çünkü bu anlayışa göre dünyevi ilimleri öğrenmenin akılcı düşünmeye ve rasyoneliteye zemin hazırlayacağı korkusuyla Arapça, Farsça ve dini eğitimin dışında öğrenciler pek bir şey öğrenmiyorlardı. Ancak eğitimlerinin sonunda öğrencilerdeki verimsizliği gören kimi hocalar bu okulların işlevsizliği karşısında umutsuzluğa kapılıyordu.

Okul küçük olsa da, yatılı yetmiş çocuk vardı. Sadece bu yıl değil, her yıl böyle yetmiş, seksen, hatta bazı yıllar yüze yakın öğrenci oluyordu. Lakin Hazret'in canını sıkı şudur ki, okul bir türlü ilerlemiyordu. Öğrencilere sarf ve nahvi öğretip, diğer taraftan öğrencileri yığıp türlü bilimlerde de ders verecek medrese haline gelememişti. Hazret kendi biliminde hiç eksiklik görmüyordu. Yine de okul ilerlemiyordu. Yoksa Ahmetşah Hazret'in öğretmenliğinde bir eksiklik ve ders işleyişinde bir düzensizlik mi vardı? Çünkü Hazret öğretmenliğinde hiç de eksiklik görmüyordu (Kerimî, 2020: 36).

Eski tip medreselerde uzun süre tahsil alan köylüler askere gittiklerinde sevdiklerine bir mektup yazacak kadar dahi okuma yazma bilmiyorlardı. Bununla birlikte askerî birlikler içerisinde okuma yazma bilen olduğu birliğe düşmenin âdeta bir şans olarak telakki edildiğini gördüğümüz eski tip medreseler çağın gereklerine uygun olmayan, işlevini yitirmiş eğitim kurumları olarak eleştirilmektedir. *"Köylülerin pek çoğu bu okuldan mezun olmuştu ama okuma yazma bilenler pek azdı. Askere giden oğullar Rusların veya kendileri gibi okuma yazma bilmeyen Tatar askerlerinin birliğine düşseler, birkaç ay mektup gönderemiyorlardı"* (Kerimî, 2020: 36).

Eski tip okulların başarısızlığının sorgulandığı eserde bunun nedenleri üzerine eğilen yazar eğitim-öğretim faaliyetlerinin uzmanlık gerektirdiğini, yani pedagoji ilminin gereklerine ve inceliklerine mutlaka hâkim olunmasının zarureti üzerinde durmaktadır. Eğitim-öğretim faaliyetlerine bilimsel bir çerçeveden yaklaşan yazar, çocukları okutmanın ve okul idaresinin öğretildiği hususi bilimlerin üzerine eğilimesi gerektiğine vurgu yapar. Bilime sarılmadan eğitim-öğretim ve okul idaresinde başarılı olmanın mümkün olunmadığı vurgulanmakta, tahsilin ayrı bir bilim dalı olarak üzerinde emek harcanması gereken bir alan olduğu belirtilmektedir.

Hazret, eğer okulun niçin ilerlemediğini, nizamlı (tertipli) ve muntazam okullarda okuyan bir kişiden sormuş olsa, o kişi de: Hazret, gerçi sen medresede yirmi beş yıl ömür geçirmiş olsan da, yalnız taharet almayı, bağırış-çığırış münazara eylemeyi (söz yarıştırmayı) öğrendin, çocuk okutmayı öğrenmedin. Çocuk terbiyesi (pedagoji) ilmi ve okul yönetimi gibi çocuk okutmayı ve okulu idare etmeyi öğreten hususi bilimler vardır. Onları bilmeyen kişinin okuttuğu çocukta ve yönettiği okulda ilerleme ihtimali yoktur (Kerimî, 2020: 36).

Kerimî, öğretmenlik mesleğinin ayrı bir ihtisas alanı olduğunun altını çizmektedir. Batıdaki memleketlerde, özellikle Rus toplumu arasında eğitim öğretim işlerine büyük önem verildiği ve bu amaçla öğretmen yetiştiren hususi okullar açıldığı belirtilmektedir. Çocuk yetiştirilmesi alanının küçümsenmesinin yanlışlığı, mescitte öğrencileri eğiten hocaların

ağırlıklı olarak nikâh kıyma, ölü gömme gibi iş ve işlemlerle ilgili öğrencilere bilgi aktardıkları eleştirilmektedir. Okullarda medrese hocalarından ziyade pedagojik bilgi birikimine, öğretmenlik mesleğinin inceliklerine hâkim olan eğitimcilerin görev yapması gerektiğine vurgu yapılan bu bölümde halkın öğretmenlik mesleğine maddi kaygılarla gereken önemi vermemesi ve eğitimin göz ardı edilmesi ironik bir anlatımla eleştirilmektedir.

Okulda terbiye edip (eğitip) çocukları okutmayı bilmenin pek çok şartı var. Bunun içindir ki Ruslar, Türkler ve başka Avrupa halkları gibi gelişmiş milletler çocukları okutmak amacıyla muallim ve muallimeler (öğretmenler) yetiştirmek için uzmanları yetiştirecek hususî okullar açıyorlar. Sen mescitte imam olmayı, cenaze gömmeyi, nikâh kıymayı ve yemekten yemeğe koşup beliş (içine pirinç, kuru üzüm ve tereyağı konulup hazırlanan bir çeşit turta) için yaratılan bir adamsın. Bu yüzden senin asıl görevlerini yapmaya zamanın kalmıyor. Okulda okutmak için ne yapıp edip, çalışıp çabalayıp, çocukları okutacak ilme sahip (çocuk eğitimcisi) bir öğretmen tayin etmek gerekirdi. Okula öğretmen tayin edince, bizim gelirimiz eksilir diye korkuyorsunuz. Lakin bu boş bir fikirdir. Eğer halkın yararına namus ve insafınızla çalışır iseniz, ahali size daha da fazla muhabbet besler. Geliriniz de artar (Kerimî, 2020: 37).

Köylülerin bin bir ümitle çocuklarını okutmak üzere gönderdikleri okulların işlevsizliğinin anlatıldığı bu bölümde iki üç yıl gibi uzun bir süre eğitim alan çocuklarının doğru dürüst okuma yazmayı bile öğrenemedikleri eleştirilmektedir. "Kesikbaş", "Be-devam", "Kızıl Elma", "Fezaili's-Şehr" gibi pratik hayatta hiçbir fayda sağlamayan kitapların çocuklara okutularak vakitlerinin zayi edildiği vurgulanmakta, Müslümanlar için gerekli olan dinî hükümlerin yanında gerçek yaşama dönük olan ve çocukların belki de en çok gerekli olacak yazı, hesap, tarih ve coğrafya gibi müspet bilimlerden hiç haberdar olmadan okullardan mezun olmaları acı bir şekilde vurgulanmaktadır.

Köylüler çocuklarını çoğunlukla çalışıp çabalayıp iki üç yıl okulda tutuyorlar, çocukların bir iki yılı hiçbir şey anlamadan hecelemeyle geçiyor. Kalan bir iki yılda ise "Kesikbaş", "Be-devam", "Kızıl Elma", "Fezaili's-Şehr" gibi hiç faydasız kitaplar okutulup ömürleri zayi ediliyordu. Asıl her bir Müslüman için gerekli olan iman, inanç ve dini hükümlerden ve gerçek hayatlarında her gün ve her saat gerekli olan yazı, hesap, tarih ve coğrafyadan hiç haberleri olmuyordu (Kerimî, 2020: 37).

Bu bölümde Müslümanlığı sadece bıyık kesmek, saç kazıtmak, kelepüş (bir tür baş giyimi, başlık) ve güzel cübbeler giymek gibi dış görünüşe veya kılık kıyafete indirgeyen bozuk fikirli ve anlayışsız bir grubun halkın arasında giderek yaygınlaşması eleştirilmektedir. Bununla birlikte dünyadaki gelişmelerden ve müspet bilimlerden kopuk ilk mekteplerin, tüm gelişmelerin karşısında duran, bütün işi gücü gıybet etmek, ticaret yapmak ve her türlü gelişmenin karşısında "dört başlı düşman" kesilen gençler yetiştirdiği anlatılmaktadır.

Müslümanlığı sadece bıyık kesip, saç kazıtıp kelepüş (bir tür başlık) giymekten ve güzel cübbe giyip mescide varmaktan ibaret zanneden, bozuk fikirli, sözden anlamayan bir mutaassıp takımı oluşmuştu. Bütün işi gücü gıybet (dedikodu) etmek, ticaretle yetinmek olan, medeniyet ve gelişmeye dört başlı düşman oluyordu. Kendisi hiçbir şey bilmediği hâlde başkasına inanmıyor, nüfus sayımı sırasında Tatar diye yazacak olsalar, yok yok, ben Tatar değil, Müslümanım diye cıngar çıkarıyorlardı. İşte bizim iptidai (ilk) okullarımızın gençleri bunlardır (Kerimî, 2020: 37-38).

Sonuç

Fatih Kerimî'nin eserlerinde üzerinde en çok durduğu temaların başında eğitim meselesi gelmektedir. Eski tip medreselerin sıklıkla eleştirildiği hikâyelerinde, çocuklar küçük yaşlardan itibaren dünyevi ilimlerin dışında yalnızca tek tip eğitim verilen usul-i kadim tipi medreselerde eğitim almışlardır. Toplumun ilerlemesi ve gelişmesinin ancak yeni tip okulların yaygınlaşması ve eğitim anlayışının değişmesiyle mümkün olabileceğinin farkında olan Kerimî, bilinçli bir aydın sorumluluğu ile çözümün ancak ve ancak okulların modernize edilmesinden geçtiğini savunmuştur.

Yenilik hareketlerinin ortaya çıkışının temelini oluşturan eğitim meselesi hayatın her alanında reform ihtiyacını hissettirmiş, halkın üzerinde etkili olan belli kesimlerin her ne kadar yoğun karşı çıkışıyla karşılaşılrsa da uzun ve çok sert mücadeleler neticesinde kendilerine ceditçiler denen aydınlar grubu halkın aydınlanması yolunda zaman içerisinde muvaffak olmuştur. Eğitim kurumlarının sadece erkek çocuklarına açık olması gerektiğini, kız çocuklarının okuma yazma öğrenmesine çok sert bir karşı duruş sergileyen usul-i kadim eğitim sistemi ve eski tip eğitim yöntemini ve anlayışını savunan kadimcilerin tezlerine bir itiraz olarak ortaya çıkan yeni usul eğitim sistemi, ilk olarak Kırım'ın Bahçesaray şehrinde başlamış, hızla elde edilen başarının ardından Türklerin yaşadıkları diğer coğrafyalarda da kısa aralıklarla uygulamaya konmuştur.

İdil Ural bölgesinde yetişen aydınların en önemlilerinden Fatih Kerimî, usul-i cedit hareketinin lideri olan İsmail Gaspıralı'nın fikirlerini ve eğitim faaliyetlerini benimsemiş bir Tatar aydını olarak sadece onun okullarında eğitim almamış, aynı zamanda Kırım'da açılan usul-i cedit okulunda öğretmenlik yapmıştır. İsmail Gaspıralı'nın 19. yüzyılın son çeyreğinde açtığı ve usul-i cedit adını verdiği yeni tip medreselerde tarih, coğrafya, matematik gibi dünyevi ilimlere yer veriliyordu. Cedit okullar dalga dalga tüm Türk dünyasında yayılıyor ve toplumun gelişmesinin önünü açarak eğitim meselesine kökten çözüm bulmak için önemli bir işlevi yerine getiriyordu. Binlerce mezun veren usul-i cedit eğitim sistemi gençleri yeni hayata ve bilimsel gelişmelere açık, mensubu olduğu topluma yabancılaşmadan kendini sürekli geliştiren ve yenileyen bireyler yetiştiren toplumsal anlamda, geniş ölçekte çok önemli başarılarla imza atan temel eğitim kurumları olarak büyük önem taşımaktadır.

Fatih Kerimî'nin üzerinde en çok durduğu temaların başında gelen "kadınların özgürlüğü" meselesi toplumsal gelişmenin önünü açacak faktörlerin başında geliyordu. Çünkü eğitilmiş kadın ailesinde kendi çocuğunu bu doğrultuda eğiterek topluma faydalı bireyler olarak yetiştirecekti. Bununla da yetinmeyen Kerimî, eserlerinde kadınların demokratik hayata katılmalarını, aktif siyasetin içinde yer almaları gerektiğini dile getiren ilk aydınlar arasında yer almaktaydı.

Yazdığı eserler, kadınların özgürlüğü temelinde şekillenen Kerimî, kadınların ve kız çocuklarının sosyal hayatta geri kalmışlığının sürekli üzerine durarak bu konuyu toplumun terakki etmesinin ön şartı olarak görüyordu. Fatih Kerimî kısa ömrünün tamamını eğitim işlerine adanmış ve bilimin önemini sürekli vurgulayarak mensubu olduğu Tatar toplumunun kurtuluşunun ancak ilme sarılmakla mümkün olabileceğini görüyordu. Onun hayat felsefesini en iyi anlatan düsturu şu cümleyle özetlenebilir: "*İlimsiz insan, kanatsız kuş gibidir.*" F.K.

Kaynaklar

- Çakmak, C. (2014). *Fatih Kerimî'nin huyal mı? hakıykat mi? ve andan bundan eserleri üzerinde dil ve üslup incelemesi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Çakmak, C. (2018). Fatih Kerimî'nin Mirza kızı Fatıyma, şakirt ile student ve Nuretdin Hoca hikayelerinde ele alınan sosyal temalar. *Gazi Türkiyat*, (22), 39-54.
- Çakmak, C. (2019). Fatih Kerimî'nin "ondan bundan" adlı eserinin fikri yapısı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(66), 36-46.
- Çakmak, C. (2020). Tatar maarif hayatının öncüsü: Gilman Kerimî (1841-1902). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (49), 87-100.
- Çakmak, C. (2020). Ceditçilik faaliyetlerinde bir ömür: Fatih Kerimî. *Kardeş Kalemler*, (160), 23-34.
- Çakmak, C. (2020). Tatar ceditçi Gilman Kerimî ve vasiyetnamesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 137-147.
- Gaynullin, M. (2000). Fatıyx Kerimî. Merdanov, R., Miñnullin, R. & Reximov, S. (Editörler), *Şexisleribiz*. (ss. 196-212). Ruxiyat Neşriyatı.
- Gökçek, F. (1999). Ahmet Mithat Efendi'den Fatih Kerimî'ye mektuplar. *İlmi Araştırmalar*, (8), 315-323.
- Kerimî, F. (1996). *Saylanma eserler* (M. Gaynetdinov, Haz.). Tataristan Kitap Neşriyatı.
- Kerimî, F. (2001a). *Avrupa seyahatnamesi* (F. Gökçek, Haz.). Çağrı Yayınları.
- Kerimî, F. (2001b). *İstanbul mektupları* (F. Gökçek, Haz.). Çağrı Yayınları
- Kerimî, F. (2020). Cihangir mahdumun köy mektebinde okuması (B. Oruç Aslan, Çev.). *Kardeş Kalemler*, (160), 35-41.
- Kerimî, F. (2016). *Mirza kızı Fatıyma seçme eserler* (C. Çakmak, Haz.). Gece Kitaplığı Yayınları.
- Özkan, F. (1997). Kazan Tatarları. *Yeni Türkiye*, 3(16), 1446-1451.
- Sabitov, T. (2000), Fatıyx Aga Kerimov. Merdanov, R., Miñnullin, R. & Reximov, S. (Editörler), *Şexisleribiz*. (ss. 193-195). Ruxiyat Neşriyatı.
- Şeref, Z. (2000). Fatıyx Kerimî. Merdanov, R., Miñnullin, R. & Reximov, S. (Editörler), *Şexisleribiz*. (ss. 74-111). Ruxiyat Neşriyatı.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkı Oranı: Birinci yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contribution Percentage: First Author: % 100.

Hayat Bilgisi Dersinde Çocuk Hakları Eğitimi: Bir İhtiyaç Analizi Çalışması[†]

Child Rights Education in Life Studies Course: A Needs Analysis

Esra Nur TUNÇ*

İrem PAMUK**

Öz

Çocuklar, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ile güvence altına alınan birtakım haklara sahiptir. Bu hakların öğretilmesinde tüm paydaşların sorumluluğu vardır. Okul döneminde de Hayat Bilgisi dersi kapsamında çocuklara hakları öğretilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Bitlis ilindeki bir ilkokulda öğrenim gören 3. sınıf öğrencileri ile Hayat Bilgisi dersinde çocuk haklarına dair bir eğitim programı geliştirmeden önce ihtiyaç analizi çalışması yapmaktır. Bu çalışma, nitel araştırma türlerinden durum çalışması desenine göre yürütülmüştür. Çalışma 25 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın veri toplama aracı olarak Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu kullanılmıştır. Çalışmanın verileri MAXQDA nitel veri analiz programı aracılığıyla betimsel analiz ve içerik analizi yapılarak çözümlenmiştir. Öğrencilerin görüşleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları tespit edebilmek için karşılaştırmalar yapılarak kategoriler oluşturulmuştur. Bu çalışmada ilkokul 3. sınıf öğrencilerinin hak ve çocuk haklarına yönelik bilgileri ile sahip olduklarını düşündükleri hakları ve kullanamadıkları haklarına yönelik farkındalıkları belirlenmiştir. Çalışma grubundaki öğrencilerin hak ve çocuk hakları kavramlarına benzer tanımlamalar yaptığı belirlenmiştir. Öğrencilerin bir kısmının oyun oynama ve eğitim hakkına sahip olduğunu ifade ettiği de çalışmanın sonuçları arasındadır. Bu çalışma sonucunda bütüncül bir çocuk hakları eğitimine ihtiyaçları olduğu ortaya çıkmıştır. İhtiyaca yönelik çocuk hakları eğitim programının tasarlanıp uygulanması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Hakları, İhtiyaç Analizi, Çocuk Hakları Eğitimi, Hayat Bilgisi.

Abstract

The Convention on the Rights of the Child guarantees specific rights for children. All stakeholders share the responsibility of teaching these rights. In the Life Studies course, children are educated about their rights during school. This study aimed to conduct a needs analysis with 3rd grade students in Bitlis, prior to developing a children's rights education program in the Life Sciences

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Arş. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis, Türkiye, e-posta: entunc@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8459-136X. (Sorumlu Yazar /Corresponding Author).

** Doç. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, e-posta: irem.pamuk@sbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9214-6044.

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 02.01.2023

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 13.04.2023

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2023

Atıf-Reference: Tunç, E. N. & Pamuk, İ. (2023). Hayat bilgisi dersinde çocuk hakları: Bir ihtiyaç analizi çalışması. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 50-63.

This article checked by

course. The study followed a qualitative case study approach and involved 25 students. Data was collected using a Semi-Structured Interview Form and analyzed using MAXQDA for descriptive and content analysis. By comparing and categorizing students' views, similarities and differences were identified. The study revealed that the students shared similar definitions of rights and children's rights. Some students emphasized their rights to play games and receive education. The findings underscored the importance of a comprehensive child rights education program, suggesting the need for design and implementation based on specific requirements.

Keywords: Children's Rights, Needs Analysis, Child Rights Education, Life Studies

Giriş

Toplumun nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan çocukların değeri ve toplumların geleceğindeki önemi tartışılmazdır. Toplumun geleceğinin şekillenmesinde önemli role sahip olan çocuklar, çocukluk döneminde kendilerini ve yeteneklerini geliştirip, bilgi ve donanım sahibi olurlarsa yaşadıkları toplumun da gelişimine katkı sağlarlar. Devletler de kalkınmak ve ileri gitmek istiyorlarsa çocukların yeteneklerine ve gelişimlerine, güvenli ortamda yaşamasına özen göstermek zorundadır. Sözleşme ile güvence altına alınan çocuk hakları bunun öncüsü olmaktadır. Kendi haklarının bilincinde olan çocuklar sorumluluk sahibi birey olmaktadır. Bu sebeple hükümetlerin ve toplumların da çocuklara kendi haklarını öğretme konusunda sorumlulukları vardır. Çocuklar haklarını okul döneminde özellikle Hayat Bilgisi dersi kapsamında öğrenmektedir. Bu nedenle bu ders kapsamında etkili ve verimli bir eğitim programının tasarlanması önemlidir.

0-18 yaş grubunu oluşturan çocuklara bakış açısı zamanla değişim göstererek çocuklara verilen değer artmıştır. Çocuklara verilen değer artması ile ülkelerin gelişmişlik düzeylerinde de değişim gözlenmiştir. Başka bir ifadeyle; çocuklara verilen değer arttıkça ülkelerin de gelişmişlik düzeyleri artmaktadır (Çarıkçı, 2019). 0-18 yaş aralığını kapsayan çocukluk dönemine dair yapılan tanımlamalarda zaman içerisinde değişiklikler olmuştur. Bu değişiklik çocuklara verilen değer artmasına, çocukların yetişkinlerden farklı birey olmasına ve çocukların kendilerine özgü düşünce ve özelliklere sahip olmasına katkıda bulunmuştur (Koçak, 2001).

Çocuğa verilen değer artması çocuk haklarına da yansımıştır. İnsan haklarını temel alarak çocukların sahip olduğu yetki ve kazançların yanında, çocukların iyi olma halinin göz önünde bulundurulması çocuk hakları olarak tanımlanmaktadır (Uçuş, 2013). 19. yüzyılda çocukların yetişkinlerden farklı istek ve ihtiyaçlarının olduğunu fark edilmesi ile çocuk hakları ile ilgili gelişmeler de yaşanmıştır. Çocuk hakları, çocukların özgürlüklerinin korunarak çocukları duygusal, fiziksel, sosyal ve ahlaki gelişimi alanlarında katkıda bulunmak olarak tanımlanmaktadır (Akyüz, 2000).

ABD dışında Birleşmiş Milletler (BM) üyesi bütün ülkeler (196 ülke) sözleşmeye taraf olmuştur. Ayrıca Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHS) ile çocuk hakları detaylı ve bütüncül bir şekilde belirlenmiş ve güvence altına alınmıştır. ÇHS 3 bölüm ve 54 maddeden oluşmaktadır (UNICEF, 2007). Türkiye de ÇHS'yi imzalayarak ülkede çocuk haklarının uygulanması ve duyurulması konusunda yapması gereken görevleri yerine getireceğini taahhüt etmektedir. ÇHS'nin 42. maddesi de taraf ülkelerin çocuk hakları eğitimi konusunda çalışmalar yapması gerektiğini içermektedir. Çocukların sahip olduğu haklarını bilmesi ve bu haklar doğrultusunda hareket etmesi anlamını taşıyan çocuk hakları eğitimi, Peker-Ünal (2010) tarafından çocukların Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni tanıması, çocukların haklarını

hayata geçirecek bilgiye sahip olması ve çocukları haklarını kullanacakları ortamlarını oluşturması olarak ifade edilmektedir. Ayrıca çocukların kendileri ile ilgili verilen kararlarda fikirlerinin alınmasının sahip olduğu hakları kullanmaları ve benimsemelerinde etkili olmaktadır. Pamuk'un (2020) da ifade ettiği gibi ÇHS'nin 42. maddesi uyarınca Sözleşme'ye uygun bir çocuk hakları eğitiminin gerçekleştirilmesi ve eğitim ortamının da bu çerçevede tasarlanması çocukların hak ve sorumluluklarını öğrenmelerinde katkılar sunar. Çocuk hakları eğitimi ve çocuk hakları temelli uygulamalar, çocukların sahip oldukları hakları benimsemelerinde ve kullanmalarında, kararlara katılmalarında da etkili olacaktır.

Covell, Howe & Mcneil (2010) tarafından yapılan çalışmada iki okulda uygulanan çocuk hakları eğitimi incelenerek çocuk hakları eğitiminin değeri, önemi ve faydası vurgulanmıştır. Ayrıca verimli ve uzun vadeli bir çocuk hakları eğitim programının nasıl olması gerektiğini okullarda uygulanan programlardan örnekler vererek göstermişlerdir. Covell, Howe & Polegato (2011) tarafından yapılan çalışmada çocuk hakları eğitiminin dezavantajlı çocukların sosyal gelişim alanlarına etkisini incelemeyi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda üç okuldaki (bu okullar dezavantajlı, nispeten avantajlı ve avantajlı olarak nitelendirilmişlerdir) 6.sınıf öğrencilerinin çocuk hakları eğitimine ilişkin verilerini ele almışlardır. Araştırma sonuçlarında ise çocuk hakları eğitimi konusunda avantajlı sayılan öğrencilerin daha yüksek düzeyde okul bağlılığı gösterdikleri, daha az sosyal sorunları olduğu, daha fazla iyimser oldukları ve daha olumlu benlik algısına sahip oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır. Smith (2007) tarafından yapılan çalışmada ise Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin önemi vurgulanarak Yeni Zelanda'da uygulanan erken çocukluk eğitimi müfredatında yer alan çocuk hakları eğitiminin uygulanmasının gerekliliği ifade edilmiştir.

İlkokulda Hayat Bilgisi dersi çocuklara hayata ilişkin temel beceriler ve değerler kazandırarak onların kişisel ve sosyal gelişimlerine ve kendilerini gerçekleştirmelerine katkı sağlamaktadır. Ayrıca Hayat Bilgisi dersi, çocuklara çocuk haklarının öğretilmesinde de önemli roledir (Güven & Kaymakçı, 2016). Çocukların kendi haklarını, yaşamın önemli gelişim basamağı olan okul döneminde uygulanan etkili ve verimli bir çocuk hakları eğitimi ile kavraması, ileride kendi hakları ile ilgili farkındalık sahibi bireyler yetiştirilmesinde önemli bir adım olacaktır. Bu çalışmada çocuk haklarına dair bir eğitim programı geliştirilmeden önce programın ilk aşaması olan ihtiyaç analizi çalışması yapılmıştır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, Bitlis ilindeki bir ilkokulda öğrenim gören 3. sınıf öğrencilerinin, Çocuk Hakları Eğitimi Programına yönelik eğitim ihtiyaçlarını belirlemektir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular, ilkokul 3.sınıf öğrencilerinin çocuk hakları konusunda ihtiyaçlarını ortaya koyarak, çocuk hakları ile ilgili hazırlanacak olan eğitim programının konu başlıklarının ve eğitim içeriğinin belirlenmesinde yol gösterici olacaktır. Bu çalışma ile çocuk hakları eğitiminin önemi de vurgulanarak çocuk hakları eğitim programı geliştirmeye yönelik yapılacak bir çalışmaya zemin hazırlanmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda çalışmanın problem cümlesini "İlkokul 3. sınıf öğrencilerinin hak ve çocuk haklarına ilişkin bilgi ve farkındalıkları nasıldır?" sorusu oluşturmaktadır. Bu genel problem cümlesi doğrultusunda çalışmanın alt problem cümleleri şunlardır:

1. İlkokul 3. sınıf öğrencilerinin genel olarak hak kavramına yönelik farkındalıkları nasıldır?

2. İlkokul 3. sınıf öğrencilerinin genel olarak çocuk haklarına yönelik farkındalıkları nasıldır?

3. İlkokul 3. sınıf öğrencilerinin sahip olduklarını düşündükleri haklara yönelik farkındalıkları nasıldır?

4. İlkokul 3. sınıf öğrencileri sahip olduğu hangi hakları kullanamadıklarına yönelik farkındalıkları nasıldır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, ilkokul 3.sınıf öğrencilerinin çocuk haklarına dair bilgi ve farkındalıklarını ortaya çıkarmayı amaçladığı için nitel araştırma türlerinden durum çalışmasına göre desenlenmiştir. Durum çalışması, daha fazla durum ya da olayı açıklamak amacıyla tek bir durum ya da olayın gözlemler, dokümanlar, raporlar, görsel-işitsel materyaller ile derinlemesine boylamsal olarak bakıldığı bir nitel araştırma desendir (Creswell, 2007). Durum çalışması, sosyal alanda bilimsel çalışma yapmanın çeşitli yollarından biridir. Ayrıca durum çalışması kendi içinde altı türde ele alınmaktadır. Bu çalışmada, keşfetmeye dayalı durum çalışması türü (exploratory case studies) benimsenmiştir. Keşfetmeye dayalı durum çalışmalarında programın işleyişi, amaçları ve sonuçları hakkında bir belirsizlik yer almaktadır (Davey, 2009).

Bu doğrultuda bu çalışmada hazırlanması planlanan çocuk hakları eğitim programının ihtiyaçlarını belirlemek adına çalışma grubunun çocuk haklarına ilişkin bilgi ve farkındalıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu 2021-2022 eğitim-öğretim yılında Bitlis'te bir ilkokulda öğrenim gören 3.sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışma grubu, amaçlı örnekleme yöntemleri içinde yer alan kolay ulaşılabilir durum örnekleme çerçevesinde belirlenmiştir. Bu yöntemde araştırmacı, erişilmesi kolay olan bir çalışma grubu seçer (Yıldırım & Şimşek, 2013). Bu örnekleme yöntemi ile çalışmaya hız katmak ve veri toplamada kolaylık sağlamak amaçlanmıştır. Bu çalışmada 25 öğrenci ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların isimleri kullanılmadan Ö1- Ö25 olmak üzere kodlar verilmiştir. Katılımcı öğrencilerin demografik bilgileri Tablo 1'de verilmiştir.

Değişkenler		f
Cinsiyet	Kız	10
	Erkek	15
	Toplam	25
Yaş	8	2
	9	15
	10	8
	Toplam	25
Baba Öğrenim Düzeyi	Okur-Yazar Değil	1
	İlkokul	6
	Ortaokul	3
	Lise	1
	Önlisans	6

	Lisans	4
	Yüksek Lisans ve Üstü	4
	Toplam	25
Anne Öğrenim Düzey	Okur Yazar Değil	0
	İlkokul	11
	Ortaokul	3
	Lise	4
	Önlisans	4
	Lisans	2
	Yüksek Lisans ve Üstü	1
	Toplam	25
Baba Meslek	Polis-Asker	4
	Sağlık Personeli	3
	Memur	6
	Esnaf	8
	Şoför	4
	Toplam	25
Anne Meslek	Ev Hanımı	25
	Toplam	25
Kardeş Sayısı	Kardeş Sahibi Değil	1
	1	6
	2	3
	3	6
	4 ve daha fazla	9
	Toplam	25
Kardeşler Arası Sıra	Kardeş Sahibi Değil	1
	1	5
	2	5
	3	12
	4 ve daha fazla	2
	Toplam	25

Tablo 1: Katılımcı Öğrencilere Ait Demografik Bilgiler.

Tablo incelendiğinde çalışma grubunda yer alan katılımcıların 15'nin erkek 10'unun ise kız çocuğu olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşlarına bakıldığında, çoğu öğrencinin (f=15) 9 yaşında olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların babaların en fazla ilkokul ve önlisans mezunu olduğu (f=6) ve esnaf mesleğine sahip olduğu (f=8); annelerinin çoğunun ise (f=11) ilkokul mezunu olduğu ve bütün annelerin ev hanımı mesleğine sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların neredeyse yarısının (f=9) 4 ve daha fazla kardeşe sahip olduğu ve kardeşler arasındaki sıralarının 3 olduğu (f=12) görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu, ilkokul 3.sınıf öğrencilerinin çocuk haklarına dair bilgi ve farkındalık düzeylerini belirlemek amacıyla oluşturulmuştur. Görüşme formu, araştırmacılar tarafından hazırlanan hak kavramının tanımına, çocuk hakları kavramının tanımına, çocukların hangi haklara sahip olduklarına ve çocukların sahip olup da kullanamadıkları hakların neler olduğuna yönelik dört adet açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Görüşme soruları hazırlanırken soruların basit bir dille yazılarak anlaşılır olması ve yönlendirilmeye açık soruların yer almaması ilkelerine dikkat edilmiştir (Yıldırım & Şimşek,

2013). Görüşme soruları hazırlanırken çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin sınıf öğretmeninden destek alınarak, öğrencilerin akademik düzeyleri hakkında bilgi alınmıştır. Böylece öğrencilerin akademik düzeyleri göz önünde bulundurulmuştur. Araştırmacıların hazırladığı açık uçlu sorular, Çocuk Gelişimi, Sosyal Hizmet ve Tarih Eğitimi alanında doçent olan üç öğretim üyesinin görüş ve önerilerine sunulmuş ve içerik, dil ve uygunluğu açısından kontrolü sağlanmıştır. Yapılan düzenleme ve öneriler doğrultusunda açık uçlu sorulara son şekli verilmiştir.

Verilerin Toplanması

Çalışmanın verileri yüz yüze görüşme tekniği ile elde edilmiştir. Görüşmeye başlamadan önce katılımcılara çalışmanın amacı açıklanarak yazılı onamları alınmıştır. Sonrasında ise çalışmaya katılmaya gönüllü olan öğrenciler ile görüşme gerçekleştirilmiştir.

Görüşmeler yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılarak gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde, görüşme öncesinde hazırlanan sorular dışında ayrıntılı bilgiye ulaşmak için ek soruların da sorulabileceği ifade edilmektedir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel; 2012). Bu çerçevede katılımcıların görüşlerini daha iyi ve anlaşılır bir biçimde ortaya koymalarına yardımcı olmak üzere sonda sorular yöneltilmiştir. Araştırmacı görüşmeye başlamadan önce görüşmenin gerçekleşeceği sınıfın sınıf öğretmenin dersine girip öğrenciler ile tanışmış ve samimi bir ilişki kurmuştur. Görüşme sorularının öğrencilere herhangi bir yaptırımın getirmeyeceğini de aktararak öğrencilerin şeffaf olmasına olanak sağlamıştır. Görüşme sohbet tarzında yürütülmüş olup zaman konusunda esneklik sağlanarak herhangi bir sıkıntı yaşanmamıştır. Görüşme yapılırken çalışma grubunun izni dahilinde görüşmeler ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Görüşmeler tamamlandıktan sonra elde edilen veriler, araştırmacı tarafından deşifre edilerek Word dosyası biçiminde yazılı metin haline getirilmiştir. Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler A4 formatında tek satır aralıklı toplam 25 sayfa olmuştur.

Verilerin Kodlanması ve Analizi

Çalışmada elde edilen verilerin analizinde, MAXQDA nitel veri analiz programı kullanılarak betimsel analiz ve içerik analizinden faydalanılmıştır. Verilerin analizi aşamasında bilgisayar programlarından yararlanılması çalışmanın güvenilirliğini arttırmada ve çalışmacıya verilerin analizi noktasında kolaylık sağlamada olumlu rol oynamaktadır (Silverman, 2010). Araştırmacılar, betimsel analize çalışmak istedikleri farklı olgu ve olaylar hakkında özet bilgi elde edebilmeleri için sıklıkla başvurumaktadırlar (Büyüköztürk vd., 2008). İçerik analizi ise verileri özetleme, karşılaştırma yapma veya başka bir biçime dönüştürme aracı olarak kullanılmaktadır (Smith, 1975). Veriler kodlanmadan önce araştırmacılar tarafından defalarca okunmuştur. Okumalar tamamlandıktan sonra kodlama şeması geliştirilmiştir. İçerik analizi çerçevesinde veriler ana şemalara ayrılarak kodlama yapılmıştır (Berg & Lune, 2017). Bulgular kısmının yazımında katılımcıların cevaplarından birebir alıntılar yapılmıştır. Frekansları belirten betimsel analiz tabloları oluşturularak bulgular kısmında sunulmuştur.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde öğrencilerle gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen verilerin yapılan betimsel analiz ve içerik analizi sonuçları, alt problemler çerçevesinde sunulmuştur.

İlkokul 3. Sınıf Öğrencilerinin Genel Olarak Hak Kavramına Yönelik Farkındalıkları

İlkokul 3. sınıf öğrencilerinin genel olarak hak kavramına yönelik bilgi ve farkındalıklarının nasıl olduğuna dair verdikleri cevapların tablosu Tablo 2’de yer almaktadır.

Tema	Katılımcılar	f
Örnek temelli tanımlama	Ö2, Ö4, Ö5, Ö7, Ö8, Ö15	6
Eylem temelli tanımlama	Ö1, Ö9, Ö12, Ö21	4
Bilmediğini ifade edenler	Ö3, Ö6, Ö10, Ö11, Ö13, Ö14, Ö16, Ö17, Ö18, Ö19, Ö20, Ö22, Ö23, Ö24, 25	15
Toplam		25

Tablo 2: İlkokul 3. Sınıf Öğrencilerinin Genel Olarak Hak Kavramına Yönelik Farkındalıkları.

Hak kavramına yönelik farkındalık tablosunda görüldüğü üzere öğrenciler, hakkın tanımını yapamamış olsalar da hak kavramının ne olduğunu örnekler üzerinden ve eylemler üzerinden açıklamaya çalışmışlardır.

Örnek temelli yapılan tanımlamada özgürlük kavramı ön plandadır. Katılımcılardan Ö2 hakkı şu şekilde ifade etmektedir: “İnsanın özgür olmasıdır.” Ö15 de: “Özgür olmaktır.” şeklinde tanımlama yapmıştır. Benzer biçimde Ö4: “Hak, insanların yapabildiği ve yapmaya özgür olduğu şeylerdir.” derken Ö5 de: “Hak, insanların birbirine verdiği özgürlüktür.” diyerek Ö15’e katılmışlardır. Ö7 de bu duruma katılmakla beraber diğer insanların haklarının da korunması ile ilgili şu sözleri aktarmaktadır: “Hak insanlara zarar vermeden bir şeyler yapabileme özgürlüğüdür.” Ayrıca Ö8 de bu soruya: “İnsanların yapmaya özgür olduğu şeylerdir.” demiştir.

Diğer taraftan hakkı eylem temelli tanımlayan öğrencilerin hak sahibi olmayı bir eylem olarak görmekteirler. Ö1 hakkı: “Yani birisine böyle hak veriyorsun.” şeklinde tanımlarken Ö9 da benzer şekilde: “Birisine hak vermek.” şeklinde tanımlamıştır. Ö21 ise Ö9 ile aynı şekilde hak ile ilgili: “Birisine hak vermek.” şeklinde tanımlama yapmıştır. Ö12 ise: “Mesela bir şeyleri hak etmemizdir.” şeklinde tanımlama yapmıştır.

Katılımcıların yarısından fazlası (f=15) ise hakkın tanımına dair “Bilmiyorum” cevabını vermişlerdir. İhtiyaç analizi çalışmalarında katılımcıların bilmeme hali oldukça kıymetlidir. Bu durum araştırmacılar tarafından göz önünde bulundurularak eğitim programının hazırlanması amaçlanmıştır.

İlkokul 3. Sınıf Öğrencilerinin Genel Olarak Çocuk Hakları Kavramına Yönelik Farkındalıkları

İlkokul 3. sınıf öğrencilerinin genel olarak çocuk hakları kavramına yönelik farkındalıklarının nasıl olduğuna dair verdikleri cevapların tablosu Tablo 3’te yer almaktadır.

Tema	Katılımcılar	f
Örnek temelli tanımlama	Ö2, Ö7, Ö8, Ö15	4
Eylem temelli tanımlama	Ö21	1

Bilmediğini ifade edenler	Ö1, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö13, Ö14, Ö16, Ö17, Ö18, Ö19, Ö20, Ö22, Ö23, Ö24, Ö25	20
Toplam		25

Tablo 3: İlkokul 3. Sınıf Öğrencilerinin Genel Olarak Çocuk Hakları Kavramına Yönelik Farkındalıkları.

Çocuk hakları kavramının tanımına dair betimsel analiz tablosundan anlaşıldığı üzere, katılımcılar çocuk haklarına dair bir tanım yapamamış olsalar da örnekler üzerinden ve eylemler üzerinden açıklamaya çalışmışlardır. Başka bir ifadeyle, tabloda yer alan temalar incelendiğinde iki farklı temanın ortaya çıktığı ve bunların da örnek temelli tanımlama ve eylem temelli tanımlama olduğu görülmektedir.

Katılımcılardan Ö2: “Çocukların özgür olması, kendilerini mutlu hissetmesi, kendi istediklerini yapabilmeleri.” cümlesiyle çocuk hakları kavramını tanımlarken örnek temelli tanımlama temasına atıf yapmıştır. Ö15 de benzer şekilde: “Çocukların özgür olmasıdır.” cümlesiyle tanımlamıştır. Ayrıca Ö7: “Çocukların yapmaya özgür olduğu şey.” cümlesiyle çocuk haklarını tanımlarken Ö8 de bu tanımlamaya katılarak çocuk haklarını: “Çocukların diğer çocuklara zarar vermeden bir şeyler yapabilme özgürlüğüdür.” cümlesiyle tanımlamışlardır. Ö21: “Çocuklara hak vermek.” şeklinde bir tanımlama yapmıştır ve bu tanımlamada eylem temelli tanımlama olduğu görülmektedir. Bu tablo incelendiğinde öğrencilerin büyük bir çoğunluğu (f=20) çocuk haklarının ne olduğuna dair soruya “Bilmiyorum.” cevabını vermişlerdir.

İlkokul 3. Sınıf Öğrencilerinin Sahip Olduklarını Düşündükleri Haklara Yönelik Farkındalıkları

İlkokul 3. sınıf öğrencilerinin sahip olduklarını düşündükleri haklara yönelik farkındalıklarının nasıl olduğuna dair cevaplarının tablosu Tablo 4’te verilmiştir.

Tema	Katılımcılar	f
Eğitim hakkı	Ö2, Ö3, Ö4, Ö6, Ö7, Ö8, Ö12, Ö14, Ö15, Ö16, Ö19, Ö21	12
Oyun oynama hakkı	Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö12, Ö14, Ö16, Ö18, Ö19, Ö21	11
Gelişim hakkı	Ö6, Ö15, Ö19	3
Özgürlük hakkı	Ö5, Ö8, Ö13	3
Çevre hakkı	Ö6, Ö13	2
Katılım hakkı	Ö4	1
Bilmediğini ifade edenler	Ö1, Ö9, Ö10, Ö11, Ö17, Ö20, Ö22, Ö23, Ö24, Ö25	10
Toplam		42

*Bazı katılımcılar birden fazla yanıt vermiştir.

Tablo 4: İlkokul 3. Sınıf Öğrencilerinin Sahip Olduklarını Düşündükleri Haklara Yönelik Farkındalıkları.

Öğrencilerin sahip olduğu haklara dair betimsel analiz tablosu incelendiğinde altı temanın yer aldığı ve bu temaların eğitim hakkı, oyun oynama hakkı, gelişim hakkı, özgürlük hakkı, katılım hakkı ve çevre hakkı şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Katılımcılara “Çocukların sahip olduğu haklar nelerdir?” sorusu sorulduğunda bazı katılımcıların birden

fazla hakkı cevap olarak verdiği gözlemlenmiştir. Katılımcıların eğitim hakkı ve oyun hakkını bildikleri bazı haklardan ise hiç haberdar olmadıkları anlaşılmaktadır.

Katılımcılardan Ö2: *“Eğitim alabilmeleri onların bir hakkıdır. Kitap okuyabilmeleri onların bir hakkıdır. Ders çalışabilmeleri onların bir hakkıdır.”* cümlesiyle eğitim hakkına değinmiştir. Benzer olarak Ö3: *“Oyun oynamak, ders çalışmak, biraz da telefonla oynamak.”* cevabı ile hem eğitim hakkına hem de oyun oynama hakkına değinmiştir. Ö12 de Ö3’e benzer şekilde: *“Oyun oynamak, ders çalışmak, azıcık telefonla oynamak, kitap okumak, sınavlara çalışmak.”* cevabını vererek eğitim ve oyun hakkına atıfta bulunmuştur. Ö21 de benzer şekilde: *“Eğitim, ders çalışma, biraz telefonla oynama.”* cevabı ile aynı haklara değinmiştir. Ö4 bu soruya: *“Oyun oynama ya da bilgisayarla oynama, soru cevaplama, sınav yapma, mesela bilsem sınavına girince sınav katılmak isteyip istemediğini söyleme.”* cevabı ile eğitim hakkını, oyun oynama hakkını ve katılım hakkını vurgulamıştır. Ö16 da: *“Kitap okuma, oyun oynama, ders çalışma, televizyon izleme, telefonla oynama.”* cevabı ile Ö4 ile aynı haklara vurgu yapmıştır. Ö5 ise: *“Özgürlük, oyun oynamak.”* diyerek hem oyun oynama hakkına hem de özgürlük hakkına değinmiştir. Ö6 da: *“Güzel bir ortamda yaşamak, oynamak, ödev yapmak.”* diyerek eğitim hakkını, oyun oynama hakkını ve çevre hakkını vurgulamıştır. Ö7 de benzer şekilde: *“Oyun oynamak, ders çalışmak, sınav girmek, telefonla oynamak, ödev yapmak.”* cevabını vererek çocukların eğitim ve oyun oynama hakkının olduğunu ifade etmiştir. Ö8: *“Özgür olma, eğitim alma.”* diyerek çocukların özgürlük ve eğitim hakkının olduğunu ifade etmiştir. Ö13 bu soruya: *“Doğada yaşama hakkı.”* cevabını vermiştir ve çevre hakkına değinmiştir. Ö14 de eğitim ve oyun oynama hakkına: *“Eğitim, 5 dakika telefon, kitap okuma, ödev yapma, oyun oynama.”* cümlesi ile değinmiştir. Ö15 de gelişim hakkının çocukların iyi yaşam sürebilmeleri için ihtiyaçlarının karşılanmasına değinerek: *“İstediğim ihtiyaçların alınması.”* cümlesiyle yanıt vermiştir. Ö19 da yine iyi yaşam sürebilmek için bakım ve temizliğin önemine: *“Duş almak.”* cevabını vererek vurgu yapmıştır. Ö15: *“Eğitim görmek.”* diyerek eğitim hakkının da bulunduğunu ifade etmiştir. Ö18: *“Dışarı çıkma, bahçeye çıkma, gezme.”* diyerek oyun oynama hakkının olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Ö19: *“Ders çalışma, oyun oynama, ödev yapma, kardeşiyle oynama, biraz telefonla oynama.”* cümlesi ile eğitim ve oyun oynama hakkına da değinmiştir. Öğrencilerin çoğunluğunun telefonla oynamaya değinmesi dikkat çekici bir bulgudur. Ö1, Ö9, Ö10, Ö11, Ö17, Ö20, Ö22, Ö23, Ö24 ve Ö25 ise bu soruya *“Bilmiyorum.”* cevabını vermişlerdir.

Çocukların sahip olduğu haklara ilişkin cevapları incelendiğinde en temel hak olan yaşama hakkının sadece bir katılımcı tarafından ifade edilmesi, çocukların sahip olduğu haklar daha fazlayken birçoğuna değinilmemesi çocuk hakları ile ilgili bütüncül eğitim programlarının tasarlanıp uygulanması gerektiğini düşündürmektedir.

İlkokul 3. Sınıf Öğrencilerinin Sahip Olduğu Fakat Kullanamadığı Haklara Yönelik Farkındalıkları

Öğrencilerin sahip olduğu fakat kullanamadığı haklara ilişkin verdikleri cevapların analizleri Tablo 5’te verilmiştir.

Tema	Katılımcılar	f
Oyun oynama hakkı	Ö8, Ö12, Ö19	3
Yalnızlık	Ö5	1
Olmadığını ifade edenler	Ö1, Ö2, Ö4, Ö6, Ö7, Ö13, Ö14, Ö15, Ö16, Ö21	10

Bilmediğini ifade edenler	Ö3, Ö9, Ö10, Ö11, Ö17, Ö18, Ö20, Ö22, Ö23, Ö24, Ö25	11
Toplam		25

Tablo 5: Öğrencilerin Sahip Olduğu Fakat Kullanmadığı Haklara Yönelik Farkındalıkları.

Tablo 5'te katılımcılara yöneltilen "Çocukların Sahip Olup Kullanmadığı Haklar Var Mıdır?" sorusuna verilen cevapların betimsel analiz tablosu yer almaktadır. Tabloda görüldüğü üzere katılımcılar çocukların sahip olup kullanmadığı haklara dair iki farklı temada görüşlerini ifade etmişlerdir. Bu temalar incelendiğinde oyun oynama hakkı ve yalnızlık temalarının ön plana çıktığı görülmektedir. Ö8 oyun oynama hakkından mahrum kaldığını: "Bazen oyun oynama hakkımı hiç kullanamıyorum. Dışarı çıkabilme hakkımı kullanamıyorum." cümlesiyle ifade ederken Ö12: "Evet, mesela ben bazı haklara sahip değilim. Mesela bazen annem çok fazla telefonla oynama diyor. Benim telefonla oynama hakkım var ama kullanamıyorum bazen." cümlesiyle ifade etmiştir. Ö19 da oyunun teknolojik türünden eksik kaldığını: "Evet. Telefonumun olmaması, tabletimin olmaması ve bu yüzden oyun oynayamam. Küçük olduğum için yok ama büyüdüğümde bu hakkım olacak." şeklinde ifade etmiştir. Ö5 de çocukların tek başına da aktiviteler gerçekleştirebileceğini: "Evet, tek başıma dolaşmak. Genelde parklara gitmek istiyorum ama annem yalnız gitmeme izin vermiyor." ile ifade etmiştir. On öğrenci ise "Hayır, çocuklar sahip olduğu bütün hakları kullanabilmektedir." cümlesiyle soruya bilinçli bir cevap vermemişlerdir. On bir katılımcı ise "Bilmiyorum." cevabını vererek bir fikre sahip olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Sonuç

Çocuklar, savunmasız ve yetişkinler tarafından korunma ihtiyacı olan bireylerdir. Çocukların yaşamını sürdürdüğü zaman dilimi olan çocukluk dönemi ise hala sınırları net olarak çizilemese de doğumdan yetişkinliğe kadar olan dönem olarak ifade edilmektedir (Heywood, 2003). ÇHS ile çok sayıda hakka sahip olan çocuklara haklarının öğretilmesi gerekmektedir. Çocuk hakları eğitimi, çocukların haklarına dair bilgi edinmelerini ve farkındalıklarının sağlanmasını kapsamaktadır.

Okul döneminde Hayat Bilgisi dersi kapsamında çocuk haklarının öğretilmesi öğrencilerin çocuk haklarına duyarlılık ve farkındalık kazandırmasına katkıda bulunacaktır. Çocukların kendi haklarını yaşamın önemli gelişim basamağı olan okul döneminde uygulanan etkili ve verimli bir çocuk hakları eğitimi ile kavraması, kendi haklarından haberdar olan ve haklarının savunuculuğunu yapabilen farkındalık sahibi bireyler yetiştirilmesinde önemli bir adım olacaktır. Bakım verenlerin ve eğitimcilerin yanı sıra çocuklar da kendi haklarının neler olduklarının bilincinde olmalı ve bu haklarını kullanmalıdırlar. Çocuk hakları eğitimi ise bu noktada çocuklara destek olarak çocukların Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni tanımalarına, sahip oldukları haklarını bilmelerine ve kullanmalarına, kendilerini güvende hissetmelerine, gelişim dönemlerinin getirdiği gereksinimlerinin karşılanmasına, vatandaşlık bilincine sahip olmalarına, hoşgörü, saygı ve sevginin olduğu toplumda yetişmelerine katkı sağlamaktadır. Ayrıca hak kavramını tanımalarına, sahip olduğu hak bilinci sayesinde 'birey' olarak değer hissetmelerine, toplumsal yaşama aktif olarak katılmalarına ve yaşadıkları çevreyi ve kendilerini tanıyarak kişisel özelliklerini geliştirebilmelerine, toplumsal sorunlara bilinçlilikle yaklaşım çözüm üretebilmelerine olanak sağlamaktadır (Howe & Covell, 2005). Çocukların etkili birer birey

olarak hayatlarının sağlıklı bir şekilde devam etmesi isteniyorsa çocuk hakları eğitimi olmazsa olmazdır.

Hak, hukuk düzeni tarafından kişilere tanınmış olan yetkilere bu yetkilerden yararlanılması kişinin iradesine bırakılmış olan çıkarlar olarak tanımlanabilir (Karaman-Kepenekçi & Soydan, 2008). Bu çalışmada öğrencilerin hak kavramına ilişkin görüşleri alınmıştır. Bu doğrultuda öğrencilerin yarısının hak kavramını tanımlayamadıkları gözlemlenirken yarısının da hak kavramını örnek ve eylem temelli şekilde aktardıkları gözlenmiştir. Benzer bir çalışma Çoban Sural & Aksoy (2021) tarafından 4. sınıf öğrencileri ile yapılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda çalışma grubunun büyük çoğunluğunun hak kavramına yönelik bilgilerinin sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ruck, Keating, Abramovitch & Koegl (1998) tarafından yapılan çalışmada da bu çalışmaya benzer olarak çalışma grubunun çoğunluğu hak kavramının tanımına cevap verememiştir, cevap veren öğrenciler ise hakkı yapılan/istenen bir kavram olarak tanımlamışlardır.

Çocuk hakları tanımı sorulduğunda ise hak tanımlamasındakine benzer bir duruma rastlanmıştır. Öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun çocuk hakları kavramının tanımını yapamadıkları, bir kısmının da örnekler üzerinden özgürlük kavramını ön plana çıkararak açıklamaya çalıştıkları, bir kısmının ise eylem odaklı açıklamaya çalıştıkları görülmüştür. Öğrencilerin, çocuk haklarının neler olduğu sorusuna verdikleri cevaplarda belirttikleri hakların Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde yer aldığı ancak Sözleşmede yer alan bütün haklara hakim olmadıkları görülmüştür.

Çocukların sahip olduğu haklar sorulduğunda ise en fazla eğitim hakkı ve oyun oynama hakkı cevapları verilmiştir. Ayrıca katılımcılardan bazıları gelişim hakkı, katılım hakkı, özgür olma hakkı ve yaşama hakkına değinmişlerdir. Gültekin, Gürdoğan & Balbağ (2016) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarında bu çalışmaya benzer olarak en fazla eğitim hakkı ve oyun oynama hakkına değinilmiştir. Ersoy (2011) tarafından yapılan çalışmada sonuçları da bu çalışmaya benzer bir şekilde en fazla eğitim hakkı, oyun hakkı ve eğlenme hakkının olduğu vurgulanmıştır. Covell & Howe (1999) tarafından yapılan çalışmada da çalışma grubu en fazla koruma hakkına değinerek bu çalışmanın aksine eğitim ve oyun hakkından daha az katılımcı söz etmiştir. Çoban Sural & Aksoy (2021) tarafından yapılan çalışmada ise öğrencilerin sahip olduklarını düşündükleri haklar arasında eğitim, oyun ve kültürel hakların olduğu ifade edilmiştir. Hareket, Çağlayan & Dündar (2016) tarafından yapılan çalışmada da çalışma grubu bu çalışmanın bulgusunu destekler nitelikte yanıt vermiştir. Çalışma grubunun sahip olduğu haklar sorulduğunda genel olarak eğitim, oyun ve korunma hakkına sahip olduklarını ifade etmiştir. Balaban, Çiftçi & Aydoğan (2017) ise benzer çalışmayı okul öncesi eğitim kurumuna devam eden öğrenciler ile gerçekleştirmiştir. Bu çalışma sonucunda ise öğrenciler oyun oynama, beslenme, sağlık ve eğitim haklarına sahip olduklarını ifade etmişlerdir.

Çocukların sahip olduğu halde kullanamadığı haklar sorulduğunda ise bazı katılımcılar sahip olup kullanamadığı haklarının olmadığını belirtirken, bazı katılımcılar istedikleri zaman ve istedikleri kadar oyun oynayamadıkları için oyun hakkını kullanamadığını ifade etmiştir. Ayrıca bazı katılımcılar da yalnız olmanın da bir hak olduğunu ve istediği zaman yalnız kalamadığı, yalnız bir yerlere gidemediği için de bu haktan mahrum kaldığını ifade etmiştir.

Bu çalışma kapsamında, çocuklara hazırlanacak olan çocuk hakları eğitim programının ihtiyaç analizi yapılarak, çocukların hak, çocuk hakları, çocukların sahip olduğu haklar ve çocukların sahip olup kullanmadığı haklara ilişkin bilgi ve farkındalık düzeyleri ölçülmüştür. Sonuç olarak çocukların hak tanımını ve çocuk hakları tanımını yapamazken var olan bu hakları örnek ve eylem temelli açıklamaya çalıştıkları görülmüştür. Bu doğrultuda yapılan çalışmadan hareketle Çocuk Hakları Sözleşmesi temel alınarak görsel, işitsel, bedensel ve zihinsel becerilerini de destekleyen çocuk haklarını bütünsel bir yapıda irdeleyen ve açıklayan bir program tasarlanmıştır.

Çocuk Hakları Sözleşmesi temel alınarak tüm hakların önemini vurgulayarak, hakları bütüncül şekilde ele alan Çocuk Hakları Eğitim Programı tasarlanarak uygulanması önerilmektedir. Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin hak ve çocuk hakları kavramlarının tanımlarını benzer bir şekilde yaptıkları görülmüştür. Yapılacak eğitim programlarının bu farka vurgu yapması ve bu farkı hissettirecek etkinliklerin tasarlanması önerilmektedir. Ayrıca çalışma grubunun bu kavramları neden örnek temelli ve eylem temelli olarak tanımladığının nedenlerinin de araştırılması önerilmektedir. Bu çalışma sadece tek bir okulda gerçekleştirilmiştir. Bu durum çalışmanın sınırlılığını ortaya koymaktadır. Farklı okullarda farklı demografik özelliklere sahip çalışma grupları ile benzer çalışmaların aileler, öğretmenler, okul yönetimi katılımı ile yapılması önerilmektedir.

Kaynaklar

- Akyüz, E. (2000). *Ulusal ve uluslararası hukukta çocuğun haklarının ve güvenliğinin korunması*. Milli Eğitim Basımevi.
- Balaban, G. G., Çiftçi, K. & Aydoğan, Y. (2017). Çocukların çocuk haklarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi. Pınarcık, Ö. & Özözen Danacı, M. (Editörler), *Uluslararası Çocuk Hakları Kongresi Tam Metin Kitabı*. (ss. 400- 411). Eğiten Kitap.
- Berg, B. L. & Lune, H. (2017). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Eğitim Yayınevi.
- Büyüköztürk, S., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, S. & Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi Yayınları.
- Covell, K. & Howe, R. B. (1999). "The impact of children's rights education: A canadian study." *The International Journal of Children's Rights*, 7(2), 171- 183.
- Covell, K. Howe, R. B. & McNeil, J. K. (2010). Implementing children's human rights education in schools. *Improving Schools*, 13(2), 117-132.
- Covell, K. Howe, R. B. & Polegato, J. L. (2011). Children's human rights education as a counter to social disadvantage: A case study from England. *Educational Research*, 53(2), 193-206.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches*. SAGE Publications.
- Çarıkcı, S. (2019). *Çocuk hakları eğitimi programının ilkökul 4. sınıf öğrencilerinin çocuk hakları tutum ve farkındalıklarına etkisi* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Davey, L. (2009). The application of case study evaluations. *Elementary Education Online*, 8(2), 1-3.

- Ersoy, A. F. (2011). İlköğretim öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin algıları. *İlköğretim Online*, 10(1), 20-39.
- Gültekin, M., Gürdoğan Bayır, Ö. & Balbağ, N. L. (2016). Haklarımız var: Çocukların gözünden çocuk hakları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(24), 971-1005.
- Güven, S. & Kaymakçı, S. (2016). 2015 Hayat Bilgisi dersi (1, 2 ve 3. sınıflar) öğretim programının tanıtımı. Güven, S. & Kaymakçı, S. (Editörler), *Hayat Bilgisi öğretimi*. (ss. 62-79). Pegem Akademi Yayınları.
- Heywood, C. (2003). *Baba bana top at!-Batı'da çocukluğun tarihi* (E. Hoşsucu, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Howe, R. B. & Covell, K. (2005). *Empowering children: Children's rights education as a pathway to citizenship*. University of Toronto Press.
- Karagöz, Y. (2002). Liberal öğretilerde adalet, hak ve özgürlük. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 267-295.
- Karaman Kepenekçi, Y. & Soydan, T. (2008). Eğitim hakkı. Gönül Akçamete, A. & Türkkan, İ. (Editörler), *Eğitim Bilimleri Bakış Açısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitimin Çağdaş Değerlerle İrdelenmesi Çalıştayı*. (ss. 121-135). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Koçak, N. (2001). Erken çocukluk döneminde eğitim ve Türkiye'de erken çocukluk eğitiminin durumu. *Milli Eğitim Dergisi*, 151(4), 45-52.
- Paker, T. (2015). Durum çalışması. Seggie, F. N. & Bayyurt, Y. (Editörler). *Nitel araştırma. Yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları*. (ss. 119-135). Anı Yayıncılık.
- Pamuk, İ. (2020). Almanya'da toplum bilimleri (gesellschaftswissenschaften) dersinde çocuk hakları eğitimi. *Ekev Akademi Dergisi*, 84, 359-376.
- Peker-Ünal, D. (2010). *İlköğretim öğretmenlerine yönelik web tabanlı çocuk hakları eğitimi programı* [Yayımlanmamış Doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Ruck, M. D., Keating, D. P., Abramovitch, R., & Koegl, C. J. (1998). Adolescents' and children's knowledge about rights: Some evidence for how young people view rights in their own lives. *Journal of Adolescence*, 21(3) 275-289.
- Silverman, D. (2010). *Doing qualitative research: A practical hand-book*. Sage Publications.
- Smith, A. B. (2007). Children's rights and early childhood education: links to theory and advocacy. *Australasian Journal of Early Childhood*, 32(3), 1-8.
- Smith, H. W. (1975). *Strategies of socialresearch: the methodologi alı magination, prentice hall inc. englewood cliffs*. New Jersey.
- Sural, Ü. Ç., & Aksoy, N. (2021). Kamu ilkokullarında öğrenim gören dördüncü sınıf öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin görüşleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 19(1), 343-367.
- Uçuş, Ş. (2013). *Çocuk hakları eğitimi programının hazırlanması ve değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış Doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

UNICEF. (2007). Progress for children: A World fit for children statistical review. New York, USA. https://www.unicef.org/media/86506/file/Progress_for_Children_No_6_revised.pdf.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Rektörlüğü Hamidiye Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'nun 27.08.2021 tarih ve 21/573 (E-46418926-050.01.04-64565) sayılı onay kararı mevcuttur.

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkı Oranı: Birinci yazar: % 50 / İkinci Yazar: % 50.

Article Information:

Ethics Committee Approval: University of Health Sciences Hamidiye Scientific Research Ethics Committee has the approval decision dated 27.08.2021 and numbered 21/573 (E-46418926-050.01.04-64565).

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contribution Percentage: First Author: % 50 / Second Author: / 50.

İntihar Haberlerinin Sunumu: Posta.com.tr Üzerine Bir İnceleme[†]

Reporting Suicide News: An Examination on posta.com.tr

Aslı KÖSEOĞLU*

Öz

İntihar olgusu, insan yaşamı açısından oldukça dikkat çekici bir meseledir. Türkiye’de ve dünyada intihar olaylarının yaşandığına dair pek çok haber gün içerisinde medya içeriklerinde yer almaktadır. Geleneksel medyadan farklı olarak hızlı bir biçimde haberlerin yayılmasına olanak sağlayan internet gazeteleri ile bu haberler daha da görünür olmuşlardır. Bu çalışmada, intihar haberlerinin nasıl sunulduğu posta.com.tr adresi üzerinden incelenmiştir. Sitenin arama kısmına intihar kelimesi yazılarak tarama yapılmış; 24 Ağustos 2022 ile 24 Kasım 2022 tarihlerini kapsayan üç aylık süreçte sitede yer alan 31 intihar konulu haber içerik analiziyle incelenmiştir. Çalışma sonucunda haber başlıklarında intihar kelimesinin ön plana çıkarılmasıyla sansasyonel başlıklara yer verildiği saptanmış, haberler aracılığıyla ölen kişilerin mahremiyetlerinin ihlal edildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İntihar, Haber, Etik, Mahremiyet, İçerik Analizi.

Abstract

The phenomenon of suicide is a very interesting topic in terms of human life. Many news about suicide incidents in Turkey and around the world appear in media content throughout the day. Unlike traditional media, these news have become even more visible with online newspapers which allow news to spread quickly. This study examined the presentation of suicide news via posta.com.tr. An examination was conducted by typing the word suicide into the search section of the website and 31 suicide-related news reports published on the website during the three-month period between August 24, 2022 and November 24, 2022 were analyzed through content analysis. As a result of the study, it was found that sensational headlines were used by emphasizing the word suicide in the news headlines, and it was observed that the privacy of the deceased was violated through the news.

Keywords: Suicide, News, Ethics, Privacy, Content Analysis.

Giriş

Modern toplumlarda medya gitgide önem kazanmaktadır. Çünkü toplumsal yaşamda gerçekliğin ne olduğu konusunda tanımlar medya aracılığıyla aktarılmakta; olağan ve olağandışı olaylar burada gösterilerek normalin ne olduğu belirlenmektedir (Demir, 2006: 7). Bu normal ya da anormal durumlar arasında intihar olaylarına da sıkça yer verilmektedir.

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye, e-posta: aslikoseoglu@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0180-7730. (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 20.12.2022

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 15.05.2023

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2023

Atıf-Reference: Köseoğlu, A. (2023). İntihar haberlerinin sunumu: Posta.com.tr üzerine bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 64-82.

İnsan, yaşamının her döneminde intihar düşüncesiyle hareket edebilmektedir. Çok sayıda faktörden etkilenerek ortaya çıktığı kabul edilen bu davranış; bireysel, toplumsal hatta kültürel nedenlerden kaynaklanabilmektedir (Tiryaki, 2020: 193). Zaman zaman medyanın intihar olaylarını abartılı bir dille aktarması ise potansiyel intihar olaylarını harekete geçirecek türden görülmektedir. Dünyada ve Türkiye’de intihar vakalarının artmasıyla bu olayın medyadaki görünürlüğü de artış gösterdiğinden gazeteciler intihar konulu haberlerde daha dikkatli davranmak zorundadır; zira intihar olayları sıradan haberler değildir. Çünkü haberin sunumu esnasında kullanılan dil, intihar sürecine ilişkin ayrıntılar ve habere eşlik eden fotoğraflar kişilerin mahremiyetini ihlal ederken özendirici de olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında intihar haberlerinin özel bir haber alanı olarak değerlendirilmesi gerekmekte ve sunumuna diğer türlerden daha fazla özen gösterilerek intiharı taklit ettirme ya da özendirme davranışından kaçınılmalıdır (Tiryaki, 2020: 192-193).

Bu çalışma, toplumda farkındalık yaratmak konusunda son derece önemli bir rolü olan internet medyasının intihar haberlerini nasıl sunduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada Türkiye’de tirajı yüz binin üzerinde (Tiraj Raporu, 2022, 11 Kasım) olan ve özellikle üçüncü sayfa haberleriyle öne çıkan Posta gazetesinin internet sitesi www.posta.com.tr örneklem olarak belirlenmiş; araştırmanın yapıldığı 24 Ağustos 2022 ile 24 Kasım 2022 tarihleri ise rastgele örneklem tekniği ile belirlenmiştir. Çalışmada daha detaylı inceleme yapabilmek adına örneklem tek bir internet gazetesi ile sınırlandırılmış; bahsi geçen tarihler arasında sitede yayınlanan ve çalışmanın amacına uygun olduğu saptanan 31 intihar konulu haber içerik analizi ile incelenmiştir.

İntihar Olgusu

İntihar düşüncesi ve davranışı yaşama isteğinin tam zıttı bir noktada konumlanmakta (Kaya, 1999: 9), bireyin bilinçli olarak hayatına son verme isteği olarak kabul edilmektedir. İntihar: “*Bir kimsenin toplumsal ve ruhsal nedenlerin etkisiyle kendi hayatına son vermesi*” (Türk Dil Kurumu, 2022) olarak da ifade edilmektedir. Farklı yaş gruplarından bireylerde görülebilen intihar vakaları çeşitli nedenlerden kaynaklanmakta ve intihar girişimleri çoğunlukla ölümle sonuçlanmaktadır. Yoksulluk intiharı tetikleyici bir faktör olarak kabul edilirken intihara ilişkin hislerin hem bireysel faktörlerden kaynaklandığı hem de sosyolojik temelli toplumsal yönü olduğu vurgulanmaktadır. İntiharı sadece bireysel ya da sadece toplumsal yönüyle nitelendirmek bu bağlamda gerçekçi değildir. Çünkü intihar eylemleri, genellikle toplumsal olanın bireysel faktörlerle bir araya geldiği bir noktada yaşanmaktadır (Tiryaki, 2020: 194). Toplumda yaygın olarak intihar vakalarının bir arka planının olduğu fikri kabul görse de olayın aniden geliştiği durumlara da zaman zaman rastlanmaktadır.

İntiharın genel anlamda insanın kendi yaşamına kendi isteğiyle son vermesi olarak ifade edildiğine dikkat çeken Tiryaki’ye göre, intiharın bir davranış olarak seçilmesi, çaresizlik ve ortaya çıkan durumun üstesinden gelememe hallerinin sonucudur (Tiryaki, 2020: 192). Köknel (1987: 339) intiharın saldırgan dürtü ve isteklerin uzun süre bastırılmasının neticesinde meydana geldiğini ifade etmektedir. Ona göre, bu bastırma durumu zaman içerisinde bireyin öz benliğine yansımakta ve bunun sonucunda da intihar eylemi gerçekleşmektedir. Durkheim’e göre ise intihar (2013: 5), “*nasıl bir sonuç vereceği bilinen, kurbanın kendisi tarafından gerçekleştirilen, olumlu ya da olumsuz bir edimin dolaysız ya da dolaylı sonucu olan her ölüm edimidir.*” Görüldüğü üzere intihar eylemini gerçekleştiren bireyler, hayata geçirdikleri

hareketin sonucunun ölüm olduğunun bilincindedir ve onlar kendi istekleriyle ölümlerine neden olmaktadır.

Durkheim insanların deneyimlediği olayların ya da kişilik özelliklerinin intiharın nedenleri arasında yer aldığına dikkat çekerken bu yönelimin toplumsal durumun bir yansıması olduğuna vurgu yapmaktadır (2013: 310). Buradan hareketle intihar her ne kadar bireysel bir eylem olarak kabul edilse de aslında onu tetikleyen toplumsal deneyimler olduğu anlaşılmaktadır. İşsizlik, aile ilişkilerinin bozulması, boşanmalar, ekonomik krizler, toplumsal baskılar ve hastalıklar bu deneyimler arasında en çok ön plana çıkanlardır. Adler ise intiharın bir ölçüm durumunu temsil ettiğini ifade etmektedir. Ona göre intihar, yakınları etkilemek ve kaybedilenleri geri kazanmak amacıyla gerçekleştirilmekte yani bir iletişim aracı olarak kullanılmaktadır (Adler, 1997: 267).

Durkheim'e göre terkedilme korkusu, toplumsal grupta iyice bütünleşememe düşüncesi ve toplumsal gruptan kaynaklanan ortak güçten yeterince yararlanamama intiharı tetikleyen unsurlar arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra intihar etme düşüncesinin hayata geçirilmesini engelleyen birtakım sosyal ve toplumsal bağlar olduğuna değinen Durkheim'e göre, bu bağlar; din, evlilik ve aile olarak kategorize edilmektedir. Ona göre bahsi geçen birleştirici toplumsal çerçeve unsurları bireye sorumluluklar yükleyerek intihar olgusunun önünde set olabilmektedir (Durkheim, 2013: 24).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün verilerine göre, dünyada gelişmiş ülkelerdeki on ölüm nedeni arasında intihar sekizinci sırada yer almaktadır. Yine aynı örgütün verilerince her kırk saniyede bir kişi intihar etmekte ve yılda ortalama 1 milyon insan intihar ederek yaşamına son vermektedir (Özsoy & Eşel'den akt Yeğenoğlu, 2015: 1). Bu denli ciddi ve önemli bir mesele olan intihar olaylarına Türkiye'de de rastlanmaktadır.

Yıl	İntihar Sayısı	Kaba İntihar Hızı (Yüz Binde)	Cinsiyete Göre İntihar Sayıları	
			Kadın	Erkek
2010	2933	4,01	860	2073
2011	2677	3,61	801	1876
2012	3287	4,37	910	2377
2013	3252	4,27	870	2382
2014	3169	4,11	817	2352
2015	3246	4,15	888	2358
2016	3193	4,03	767	2426
2017	3168	3,94	723	2445
2018	3342	4,11	813	1529
2019	3406	4,12	780	2626

Tablo 1: Türkiye'de yıllara göre intihar sayıları ve intihar hızı (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020)

TÜİK'in intihara ilişkin yayımlandığı son verilere göre (2020 yılı), son on yılda yıllık intihar eden kişi sayısı 2500'ün altına düşmemiş, özellikle son yıllarda vaka sayıları artmıştır. Aynı verilere göre, Türkiye'de 2019 yılında intihar ederek hayatını kaybeden kişi sayısını

toplam 3406 olurken bunlardan 2626'sı erkek, 780'i kadındır. TÜİK verileri intihar eden kişilerin bu eylemi gerçekleştirme gerekçelerini şöyle açıklamıştır; hastalıklar, aile geçimsizliği, geçim zorluğu, ticari başarısızlıklar, hissi ilişki ve istediği kişi ile evlenememe, öğrenim başarısızlığı ve sebebi bilinmeyenler. İntihar biçimleri ise şöyledir; asarak, kimyevi madde kullanarak, yüksekten atlayarak, suya atlayarak, ateşli silah kullanarak, kendini yakarak, kesici bir alet kullanarak, doğalgaz-tüpgaz vs. kullanarak, tren veya motorlu başka bir araç altına atlayarak (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022). Görüldüğü üzere intihar eden insanların intiharı deneyimleme süreç ya da nedenleri değişkenlik gösterse de bu insanların tek bir ortak yanı vardır; o da artık hayatta olmamaları. İnsanlar çoğunlukla yakın çevrelerinde ya da başka yerde meydana gelen intihar olaylarını özellikle internet medyasından duymakta ve takip etmektedir. İntihar haberleri aktarılırken farklı etik sorunlar ortaya çıkmakta ve bu sorunlar görmezden gelindiği takdirde başka vakaları tetikleyebilmektedir.

İnternet Haberciliği

İnternet teknolojisinin gelişimiyle birlikte gazeteciliğin geçirdiği değişimler dikkat çekmiştir. İnternet haberciliğinin yanı sıra "*online habercilik*", "*dijital habercilik*", "*sanal habercilik*" gibi isimler de alan bu gazetecilik türü, geleneksel gazetecilik pratiklerini dönüştürmüştür. İnternet haberciliği enformasyonun hedef kitleye ulaştırılabileceği yeni bir mecra olarak dikkat çekmekte; enformasyonun yeniden üretildiği ve yeni biçimlerde sunulduğu bir ortam olarak konumlandırılmaktadır (Karaduman, 2005: 143). Bu mecra okuyuculara aynı anda haber, metin, ses, video ve grafik ve animasyonları bir arada sunmuş, böylelikle geleneksel medyadaki sınırlı yöntemleri yok etmiştir (Pavlik, 2013: 11).

İnternetin gazetelere sağladığı en büyük avantaj haber ve yazı için ihtiyaç duyulan bilgiye, belgeye, fotoğraflara ya da görüşlere kısa sürede ulaşma imkânı sunmasıdır (Yücedoğan, 2002: 145). Coğrafi sınırları ortadan kaldıran internet haberciliği sayesinde insanlar oturdukları yerlerden sadece bir "tık" ile farklı içeriklere erişebilmektedir. Ayrıca okuyucu ya da izleyiciler içeriği kontrol etme ya da seçme gibi olanaklara da kavuşmuş ve tek yönlü iletişim yerini interaktif iletişime bırakmıştır. İnternet haberciliğiyle gazeteler kısa sürede büyük bir kitleye ulaşır hale gelmiştir (Kazaz, 2007: 224).

İnternet haberciliğinin özelliklerinden Pavlik şöyle bahsetmektedir;

Haber içeriği, online bir ortamda daha akıcıdır, dinamiktir, bu durum olayların ve süreçlerin gerçek yaşamda daha iyi temsil edilmesini sağlamaktadır... İzleyiciler, bir flash haberle ilgili gelişmeler için akşam haberlerini veya ertesi günün gazetesini beklemek istemezler. Onlar, anında bilmek isterler ve bilginin olabildiğince hızlı şekilde basına yansımalarını isterler internet yoluyla bu haberlere ulaşabilirler (Pavlik, 2013: 37). İnternet haberciliğinin olanaklarını ise Karaduman şöyle ifade etmiştir;

- Haberi çok hızlı bir biçimde verebilmesi ve sürekli güncellenmesi.
- Okurun habere 24 saat, dilediği zaman ulaşabilmesi.
- Multimedya temelinde ses-grafik-görüntülü dosyaları kullanma.
- Arşivdeki haberlere kolayca ulaşabilme ve istenilen haberleri saklayabilme.
- Okurla interaktif etkileşim; okurun yorumlarını anında iletebilmesi.
- Haberle ilgili konularda, web sitelerinin linklerinin verilmesiyle, arka plan bilgilerine kolaylıkla ulaşabilme.
- Diğer medyada yer alamayan farklı haberleri bulabilme (Karaduman, 2005: 146-147).

İnternet gazeteciliğinin en önemli avantajının sunduğu enformasyonun her an güncellenebilmesi olduğuna dikkat çeken Halıcı'ya göre, internet gazetelerinde güncelleme üç şekilde yapılmaktadır. Bunlardan ilki düzensiz güncellemedir. Düzensiz güncelleme; yeni haber geldikçe web sayfasında değişiklik yapmayı anlatmaktadır. Belirli periyotlarda güncelleme; site içeriğinin belli bir saatte, günde ya da haftada bir defa olmak üzere değiştirildiği güncelleme biçimidir. Sürekli güncelleme ise; haber ajansından, muhabir veya yazarlardan gelen yazıların bekletilmeksizin sayfada yer almasıdır (Halıcı, 2005: 158).

Bilindiği üzere haber siteleri taze haberleri kitlelere iletmek adına sürekli güncellenmekte ayrıca dijitalleşmenin sunduğu avantajlarla eski haberler arşivde saklanmakta, okur dilediği an bunlara erişebilmektedir. İnternet haberciliğinin okura sağladığı tüm bu avantajların yanı sıra bu mecrada haberi bir an önce iletmek adına çeşitli etik ihlallerin yapıldığı da bilinmektedir.

Gazetecilik Etiği

Etik, pratik felsefenin insanların ahlaki eylemlerini konu aldığı ve bir eylemi ahlaki açıdan iyi yapan niteliksel durumlarla ilgilendiği bir alandır (Uzun, 2011: 20). Binark ve Bayraktutan etik kavramını; "*insanın dünyayı ve bu dünyayla etkileşimini anlamlandırma çabasında ussal olarak oluşturduğu ilkelerin kurduğu düzen*" biçiminde ifade etmektedir (2013: 7). Toplumların kendine özgü etik kuralları ise kültürlerin dinsel inançlarına, sosyal normlarına ve tarihsel koşullarına göre farklılık göstermektedir (Matelski, 1996: 11).

Her mesleğin uymakla yükümlü olduğu birtakım etik kurallar vardır. Bu kuralların sürdürülmesi, onların uygulanmasıyla gerçekleşmektedir. Bu bağlamda gazetecilere yönelik olarak düzenlenen ve uygulanması beklenen basın etiği kavramı, yazılı, işitsel ya da görsel-işitsel iletişim araçlarında habercilik işiyle uğraşanların etiğidir (Uzun, 2011: 34).

Gazetecilik mesleği her türlü bilgiyi alıcıyla buluşturan bir noktada konumlandırıldığından bu yönü ona sorumluluk yüklemekte, özellikle de medyada olumsuz içeriklere sahip ve etik ilkelerden uzak bir biçimde sunulan haberlerle istenmeyen sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda haberde gazetecilik etik kodlarının uygulanması ya da uygulanmaması durumlarından doğrudan etkilenen üç kesim vardır. Bunlar; gazetecinin çalıştığı medya kuruluşlarının okurları/izleyicileri/dinleyicileri, haber kaynakları ve gazetecinin haberine konu olan kişiler. Etik kodlar bu üç kesimde yer alan insanların yararına olacak biçimde hükümler içermektedir. İlk ve en önemli ilke gerçekleri aktarmaktır. Nesnellik, tarafsızlık, dengelilik, kesinlik gibi hükümler ise haberlerin hitap ettiği kitlenin çıkarlarını korumaya hizmet etmektedir. Bu sayede okuyucu/izleyici/dinleyici yönlendirilmekten korunarak kendi kararlarını verirken haberlerden yararlanmaktadır. Gazetecilik meslek ilkeleri arasında yer alan etik ilkelerde; haber aracılığıyla hayatta olan ya da yaşamını yitirmiş kişilerin mahremiyetinin ihlal edilmemesi, haber toplama sırasında kişilerin taciz edilmemesi, toplumsal konumu ya da dini inançları nedeniyle aşağılanmaması, kişileri küçük düşürücü yayınlardan kaçınılması, suçlu olduğu yargı kararıyla kesinleşmedikçe kimsenin suçlu ilan edilmemesi ve kaynağın gizli kalması koşuluyla verilen bilgilerin açıklanmaması maddeleri ön plana çıkmaktadır (Uzun, 2011: 52). Bunların tamamının ve daha fazlasının en temel amacı ise insanların yararına olacak biçimde onların çıkarlarını korumaktır.

İntihar Haberlerinde Etik İhlaller

Gazetecilerin temel ilkesi halkın merak ettiği ya da ilgi duyduğu konulara ilişkin haberleri, görüşleri ve yorumları adil, tarafsız, dengeli ve ahlaki biçimde sunmaktır (Bertrand, 2004: 81). Dolunay (2022: 60), medyada intihar olaylarının sunumunda sıkça karşılaşılan etik sorunları; “*intihar olaylarının dramatize edilmesi, intihar olayı ve intihar eden kişiler veya yakınları hakkında kişisel bilgiler ve fotoğrafları da içerecek şekilde kişilerin özel hayatlarına dair bilgilerinin verilmesi ve intihar olgusunun bağlamından koparılarak intihar olaylarının bireyselleştirilmesi*” şeklinde ifade etmektedir.

Genellikle dramatize edilerek sunulan intihar haberleriyle, haberin daha fazla tıklanması hedeflenmekte; haberin dikkat çekmesi için de başlıkta “intihar” ifadesi sıkça kullanılmaktadır. İntihar eden kişilerin fotoğrafları haberlerde tanınacakları biçimde yer almakta hatta intihar eylemini gerçekleştiren kişilerin ailelerinin ve yakınlarının fotoğraflarına da yer verilerek ajitasyonlar gerçekleştirilmektedir. Haberlerde kişilerin yaşadıkları mahalle, sokak ve apartman gibi bilgiler de sunulmaktadır. Ayrıca bu kişilerin kimlik bilgileriyle sosyal medya hesaplarına ulaşılarak kişinin özel hayatı dramatize edilerek çeşitli etik ihlaller yapılmaktadır (Tiryaki, 2020: 192). Kimi zaman da sansasyonel başlıklar ve dram içeren fotoğraflarla haberlerin içeriği adeta seyirlik hale getirilmiş yaşam öykülerine dönüştürülmektedir.

Bilindiği üzere intihar her ne kadar bireysel bir seçim gibi görünse de toplumsal nedenlerde kaynaklanmakta ve yine toplumsal sonuçlar doğurmaktadır (Tiryaki, 2020: 194). İntihar haberlerinin detaylarına bakıldığında ise çoğunlukla intihar eden kişinin psikolojik durumu ön plana çıkarılmaktadır. Bu sayede meydana gelen olay bireyselliğe indirgenerek kişiyi intihara sürükleyen toplumsal süreçler göz ardı edilmektedir.

Konuyla ilgili 2018 yılında yapılan “*İntiharla İlgili İnternet Haberlerinin Türkiye’de Sunum Şekli İle İlgili Bir Ön Çalışma*” başlıklı araştırmada, haberlerde intihar konusunda nereden ve nasıl yardım alınabileceğine ilişkin bilgi verilmediği, intihar düşüncesinin önlenebilirliği ve tedavi edilebilirliğine dair bilgi sunan içeriklerin aktarılmadığı belirlenmiştir (İlhan, 2018). Karaduman ve Acıyan tarafından 2021 yılında yapılan “*İntihar Haberlerinde Etik Sorunlar: Siyanürle İntihar Haberlerine İlişkin Bir Araştırma*” başlıklı çalışmada incelenen gazetelere ilişkin şu bulgulara yer verilmiştir;

Haberlerde intihar eden kişi ve çocukların fotoğrafları açık bir biçimde yayımlanmış, intiharların kimyasal madde olan siyanürle gerçekleştiğini vurgulayan bilgi ve görüntüye yer vermiştir. Bu haberlerde, daha fazla dikkat çekmek ve haberin okunurluğunu artırmak için intihar yöntemi ve dramatik yönleri üzerine haber kurgusunun inşa edildiği, dil ve söylemlerin etik standartlardan uzak olduğu tespit edilmiştir (Karaduman & Acıyan, 2021: 537).

Korap Özel ve Deniz’in 2016 yılında yaptığı “*Türk Medyasının İntihar Haberlerini Sunumunda Etik Sorunlar: Cem Garipoğlu ve Mehmet Pişkin İntiharları*” adlı çalışmada ise gazetecilerin intihar vakalarını etik ilkelere göre haber yapmaları için şunlar önerilmiştir;

- Fotoğraf/video kullanılmamalı,
- Ünlü bir kişi olmadığı takdirde kurbanın ismi kodlanmalı,
- Yakınlarına ilişkin fotoğraf, bilgi, görüşlere haberlerde yer verilmemeli,
- Okuduğu okul/çalıştığı kurumun ismi yazılmamalı,

- İntihar eylemi gizemli ya da çözüm olarak sunulmamalı,
- Haberlerde uzman görüşü ile yardım alınabilecek kurumların iletişim bilgilerine yer verilmelidir (Korap Özel & Deniz, 2016: 262-263).

İntihar olayının nasıl gerçekleştiğinin detaylı bir biçimde irdelenmesinin kişinin yakınları açısından son derece sarsıcı ve yıpratıcı olduğuna değinen Dolunay'a göre, bu tür haberlerde kişilik hakları ihlal edildiği gibi, intihar eden bireyin yakınları ve yaşadığı çevre de korunmamaktadır. Gazeteciler olayı haberleştirirken özel yaşama ilişkin ulaşılan birçok şeyi çarpıtarak sunabilmekte, intihar eden kişinin cevap hakkının olmaması da çarpıtılan bilgilerin düzeltilmesini olanaksız kıldığından bu durum farklı etik sorunları doğurmaktadır (Dolunay, 2022: 61-62). Bu bağlamda intihar olaylarını haberleştirecek gazeteciler için şunlar tavsiye edilmektedir;

- İntihar olaylarının, intihara eğilimli kişileri olumsuz etkilediği bilinmektedir; bu nedenle bu tür olayların haber yapılmasından kaçınılmalıdır. Söz konusu olaylar haber yapıldığında ise medya organlarında dikkat çekici bir formatta ve yerde verilmemelidir.
- Ölen kişinin yakınlarını incitecek acılarını artıracak tarzda haber yapılmamalıdır. İntihar haberlerinde intihar yeri ve yöntemine dair ayrıntılar verilmemelidir.
- Haber metninde "intihar" kelimesi yerli yersiz kullanılmamalı; haber başlığında bulunmamalı ve haber içinde "intihar etti" yerine "intihar ederek öldü" biçiminde ifadeler kullanılmalıdır.
- İntihar eden kişilerin kimlik bilgileri verilmemeli ve fotoğraf ya da görüntüleri yayımlanmamalıdır.
- İntiharı yüceltici, övücü, özendirici veya romantize edici bir dil kullanılmamalıdır.
- İntihar üzerine yapılan araştırma sonuçlarına göre intihar genellikle psikiyatrik rahatsızlık ya da ruhsal sorunların sonucunda ortaya çıkmaktadır. İntihar konulu haberlerde "Bir sorunu yoktu" tarzında ifadelerle intiharın anlaşılabilir, açıklanamaz gösterilmesi ve gizemli hale getirilmesi ise toplumun zihinsel haritasında intiharın ruhsal sorunlarla bağlantısının kopmasına neden olduğundan bu şekilde yapılandırılmaldan kaçınılmalıdır.
- İntihar konulu haber metinlerinin sonunda böyle durumlarda yardım istenebilecek kurumlarla ilgili (adres, telefon vs) bilgiler bulunmalıdır.
- Yine haber metinleri içinde bu sonu önleyebilecek yorum ve yönlendirmelere yer verilmelidir (WHO'dan akt Harmancı vd., 2014: 370).

Çalışmanın Amacı, Sınırlılıkları ve Yöntemi

Bu çalışmanın amacı internet medyasının intihar haberlerini nasıl sunduğunun açığa çıkarmaktır. Çalışma kapsamında Posta Gazetesi'nin resmi internet sitesi olan www.posta.com.tr örneklem olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında tüm haberlerin incelenmesi mümkün olmayacağından, araştırmanın zaman aralığı 24 Ağustos 2022- 24 Kasım 2022 tarihleriyle sınırlandırılmıştır. Sitenin arama kısmına; "intihar etti", "yaşamına son verdi", "atladı", "kendisini astı" ifadeleri yazılarak tarama yapılmıştır. Bazı haberlerin arama kısmında birden fazla kez farklı başlıklar altında sıralandığı tespit edilmiştir. Bu haberlerden daha kapsamlı olanlar tek bir kategori altında değerlendirilmeye tabi tutulmuş ve bu sayede araştırmanın amacına yönelik olduğu belirlenen 31 haber araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmanın varsayımları ise şöyle belirlenmiştir:

- İntihar konulu haberlerde kişinin özel bilgileri ifşa edilerek kişi mahremiyeti yok sayılabilmektedir.
- İntihar konulu haberlerde kişinin ve yakın çevresinin fotoğrafları kullanılabilmektedir.

- İntihar konulu haberlerin başlıklarında “intihar” kelimesi ön plana çıkarılarak haberlerin dikkat çekmesi sağlanabilmektedir.
- İntihar eylemlerini gerçekleştiren bireylerin genellikle büyükşehirlerde yaşayanlar olduğu öngörülmektedir.
- İntihar konulu haberlerde intiharların en yaygın nedeninin aile sorunları olabileceği düşünülmektedir.
- İntihar konulu haberlerde genellikle 25-40 yaşları arasındaki kişilerin intihar haberlerinin yer aldığı düşünülmektedir.
- İntihar konulu haberlerde erkeklerin kadınlardan daha fazla özne olabileceği düşünülmektedir.
- İntihar konulu haberlerde kişilerin olayı gerçekleştirme biçimlerinin detaylı ve uzun bir biçimde yazılarak sunulduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın varsayımlarının belirlenmesinin ardından sitede yer alan intihar konulu haberler içerik analizi tekniği ile incelenmiştir. İçerik analizi, insan etkileşimlerinin, gazete içeriklerinin, televizyondaki ya da romanlardaki karakterlerin betimlenmesine, kayıtlı metinlerin veya haberlerde kullanılan ifadelerin incelenmesine yarayan bir yöntem olarak tanımlanabilmektedir (Neuendorf, 2002: 1). Berelson (1952: 18) içerik analizini; “İletişimin görünen/aşikâr (ya da açık/belirgin içeriğinin nesnel, sistematik ve nicel betimlenmesine yönelik bir araştırma tekniği” şeklinde açıklamaktadır. İçerik analizinin genellikle iletişim amacıyla üretilen ve kurgulanan metinlerin çözümlenmesini sağladığını vurgulayan Gökçe’ye göre, içerik analizi mevcut içeriklerden hareket ederek bilinmeyen bulguları ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu yöntemle araştırmacılar somut verilere dayanarak çıkarımlar yapmakta, doğrudan gözlemlenemeyen etkenlere yönelik sonuçlara ulaşmaktadır. İçerik analizi ele alacağı metnin içeriğinin tüm boyutları ile ilgilenmek yerine öncelikle ve özellikle araştırma yönünden önem arz eden boyutlara odaklanmaktadır (Gökçe, 2019: 35-36).

Metin içeriklerinin toplanması ve analiz edilmesi sistemine dayanan içerik analizi (Neuman, 2017: 466), mesajı birtakım kategorilere ayırarak kodlama birimlerinin saptanmasıyla başlamaktadır. Kategorilendirme sırasında başkaları tarafından önceden geliştirilmiş kategorilerden yararlanılabilmektedir (Bilgin, 2014: 19). Bu çalışmada içerik analizini gerçekleştirmek adına Yeğen’in “Çocuk Cinayetlerinin Yazılı Basında Sunumu: Posta Gazetesi Örneği” başlıklı çalışmasındaki kodlama cetvelinden yararlanılmıştır (Yeğen, 2015). İçerik analizi kapsamında kodlama cetveli 9 kategori üzerinden oluşturulmuştur. Bu kategoriler şöyledir;

- Meydana gelen intihar olayını aktaran ifadeler: Olaya ilişkin kullanılan fiiller.
- Habere konu olan kişilerin kimlik sunumu: Haberde kişilerin kimlik bilgilerinin ifşa edilip edilmemesi.
- İntihar eden bireylerin yaş aralıkları: İntihar eden kişilerin yaş aralıklarının tespiti.
- İntihar eden bireylerin cinsiyetleri: İntihar eden bireylerin kadın ve erkek olarak ayrıştırılması.
- İntihar haberlerindeki fotoğrafların içeriği: İntihar eden bireyin fotoğrafının teşhir edilip edilmemesi. Haberlerde intihar eden bireyin ailesinin fotoğraflarına yer verilip verilmemesi.
- İntiharın yaşandığı şehirler: Vakaların meydana geldiği şehirlerin saptanması.

- İntiharın nedenleri: Haberlerdeki intihar olaylarının dayandırıldığı nedenler.
- İntihar etme biçimleri: İntiharların nasıl gerçekleştirildiği (Yeğen, 2015: 374-375).
- İntihar haberlerinin uzunluğu: Habere ilişkin verilen detayların yoğunluğu.

Araştırma kapsamında haberler okunmadan önce kodlama cetvelinde yer alan kategoriler belirlenmiş ve bu kategoriler doğrultusunda içerik analiziyle araştırma sorularına yanıt aranmıştır. Çalışmanın araştırma birimi, 24 Ağustos 2022- 24 Kasım 2022 tarihlerini kapsayan üç aylık süreçte www.posta.com.tr adresinde yayınlanan intihar konulu haberlerdir. Çalışmada WHO'nun intihar olaylarını haberleştirecek gazeteciler için hazırladığı kılavuzda yer alan maddelere bağlı kalınarak araştırma soruları belirlenmiş ve böylece kodlama cetvelindeki kategoriler sorularla desteklenmiştir (Yeğen, 2015: 375). Araştırmanın soruları şöyledir;

- İntihar haberlerinde olayı aktaran ifadeler ve haber sayıları nedir?
- İntihar haberlerinde hayatını kaybeden kişilere ilişkin bilgiler gizli tutulmuş mudur?
- İntihar haberlerinde intihar edenler kadın mıdır, erkek midir?
- İntihar haberlerinde kişinin kendisinin ya da yakın çevresindeki insanların fotoğraflarına yer veriliyor mu?
- İntihar haberlerinin meydana geldiği şehirler hangileridir?
- İntihar haberlerinde hangi nedenler ön plana çıkmaktadır?
- İntihar haberlerindeki başlıklarda “intihar” kelimesi yer almakta mıdır?
- İntihar haberlerinde olayın meydana geliş biçimine detaylı bir biçimde yer verilmekte midir, haberler uzun yazılmakta mıdır?
- Haber içeriklerinde caydırıcı önlemlere yer verilmekte midir?

Bulgular ve Yorum

Çalışmanın bu kısmında yukarıdaki sorulara bağlı kalınarak kategoriler oluşturulmuş ve her bir kategori tablolar aracılığıyla anlaşılır hale getirilmiştir.

Olayı aktaran ifade	Haber Sayısı
İntihar Etti	23
Yaşamına Son Verdi	1
Atladı	4
Kendini Astı	3
Toplam	31

Tablo 2: Olayı aktaran ifadeler ve haber sayıları

Tablo 2’de görüldüğü üzere çalışma kapsamında yapılan taramalar neticesinde; 23 intihar olayının “intihar etti”, 1 intihar olayının “yaşamına son verdi”, 4 intihar olayının “atladı”, 3 intihar olayının ise “kendini astı” ifadeleriyle aktarıldığı görülmüştür. 4 haber ise hem “intihar etti” hem “yaşamına son verdi” hem de “atladı” ifadelerinin altında birden fazla

kez sıralanmış, bu haberler toplam haber sayısına sadece bir kez “intihar etti” başlığı altında dâhil edilmiştir. Ayrıca sitede aynı haberin birkaç benzer başlıklarla birkaç kez yazıldığı saptanmış, bu haberlerden kapsayıcı olan araştırma kapsamına alınmış, diğer haberler tekrara düşmemek adına araştırmanın dışında tutulmuştur. Çalışmaya konu ile ilgili olan köşe yazıları dâhil edilmemiştir

WHO'nun intihar haberlerini hazırlayanlara yönelik hazırladığı kılavuzda, “intihar etti” ifadesinin yerine “intihar ederek öldü” ifadesinin kullanılması gerektiğinin altı çizilmiş fakat uygulamada intihar haberlerinin hem başlıklarında hem de gövdelerinde “intihar etti” söyleminin yoğun bir biçimde tercih edildiği saptanmış, böylelikle haberlerin içeriklerinin merak edilmesi arzulanmıştır.

Açık	Gizli Tutulmuş
11	20

Tablo 3: İntihar edenlerin kimlik bilgileri

Haberlerde intihar eden bireylerin adlarının ve soyadlarının çoğunlukla gizli tutulduğu görülmüştür. İntihar edenlerin ad ve soyadlarının açık bir biçimde aktarıldığı haberler ile ad ve soyadlarının gizlendiği haberler arasında bir farklılık saptanmamış, dolayısıyla bu tür haberlerin hazırlanması aşamasında yeteri kadar titiz davranılmadığı düşünülmüştür. Ayrıca bazı haberlerde şahısların adları açıkça yazılmış, soyadları ise sadece baş harfi yer alacak biçimde sunulmuştur.

Bu haberler intihar eden kişilerin kimlik bilgileri kategorisine “açık” olarak işaretlenmiştir. Çünkü her ne kadar bu şahısların soyadları gizlense de haberlerde fotoğrafları, yaşadıkları yer, olayın meydana geldiği sokak, mahalle, aile bireylerinin kimlikleri gibi detaylar verildiğinden şahısların kimlik bilgisi ifşa edilerek mahremiyetleri yok sayılmıştır. Genel olarak ise intihar eden şahısların kimlik bilgilerinin gizli tutulduğu görülmüş hatta bazı haberlerde ad ve soyad kısaltması dahi yapılmaksızın intihar eden kişilerin kimlik bilgilerine yer verilmemiştir. Fakat kimi zaman da ismi gizlenen kişilerin fotoğraflarına yer verildiği haberlere rastlanmıştır.

Ayrıca haberlerde kimlik bilgilerinin yanı sıra bireylerin özel yaşamlarının da ihlal edildiği durumlar ortaya çıkmıştır. Bu içeriklere şu haber cümleleri örnek teşkil etmiştir; 8 Eylül 2022 tarihli haberdeki; “Suriye'nin Halep kentinden 2014 yılında ailesiyle Türkiye'ye gelen Celile Hami, 2 sene önce Fadıl Hâkim ile dini nikâh kıyıp, Mersin'e yerleşti” (Posta Gazetesi, 2022). 24 Ağustos 2022 tarihli haberdeki; “Manisa'da, 24 yaşındaki Orhan Azman 'polise mukavemet' suçundan gözaltına alındıktan sonra jandarma komutanlığı nezarethanesinde iddiaya göre intihar etti” (Posta Gazetesi, 2022), 25 Ağustos tarihli haberdeki; “Yasak aşk kavgası cinayetle bitti! Arkadaşını ve eşini öldürüp intihar etti” (Posta Gazetesi, 2022).

Haber örneklerinden de görüldüğü üzere; her üç haberde de kişilerin özel yaşamına ilişkin farklı bilgilere yer verildiği görülmüştür. Şahısların imam nikâhlı olduğu ve neden gözaltına alındığı gibi bilgiler özel hayata ilişkin verilerdir. Ayrıca bir diğer haberde yer alan “yasak aşk cinayeti” vurgusunun ön plana çıkarılmasıyla da haberin ana temasından uzaklaşıldığı ortadadır.

Yaş aralığı	Sayı
Belirtilmemiş	5
0-18	-
19-24	6
25-40	14
41-59	4
60 yaş ve üstü	2

Tablo 4: İntihar edenlerin yaş aralıkları

TÜİK'in yaş grubu ve cinsiyete ilişkin en son yayınladığı verilere göre (2020 yılı), 2019 yılında erkeklerin en çok 20-24 yaş aralığında intihar ettiği bilgisi yer almaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022). Çalışmayla intihar konulu haberlerde intihar eden bireylerin ağırlıklı olarak 25-40 yaş aralığında olduğu saptanmıştır. Ayrıca 60 yaş üstü bireylerde intihar vakalarına daha az rastlandığı görülmüştür.

Cinsiyet	Sayı
Kadın	3
Erkek	28

Tablo 5: İntihar edenlerin cinsiyeti

İntihar ederek hayatını kaybeden bireylerin cinsiyeti araştırmanın bir başka kategorisini oluşturmuştur. Çalışma kapsamında incelenen haberler şunu göstermiştir; erkek intiharları kadın intiharlarından daha fazla medyada yer almaktadır. Daha önce yapılan çalışmalar da kadınların erkeklere göre daha fazla intihar girişiminde bulunduğunu ve ölümle sonuçlanan intiharların erkeklerde daha fazla görüldüğünü ortaya koymuştur. Bu durum Akçay ve Taşkın'a göre toplumsal cinsiyetle de açıklanabilmektedir. Örneğin intihar girişimi kadının zayıflık, incinebilirlik, bağımlılık ve sosyal destek ihtiyacı ile ilişkilendirilerek onun sesini duyurma çabası ve yardım çağrısı olarak ifade edilebilmektedir. Söz konusu erkekler olduğunda ise "başarı" unsuru ön plana çıkmakta; toplum nezdinde tamamlanmış her intihar eylemi "başarı" olarak görülmekte ve başarı da çoğu zaman erkeklikle ilişkilendirilmektedir. Çünkü toplumsal cinsiyet erkeğe başarı, güç, cesaret, iş bulmak, para kazanmak gibi görevler yüklemekte, bunları başaramayan erkek umutsuzluğa kapılabilmektedir (Akçay & Taşkın, 2019: 2282-2283).

İntihar konulu haberlerde en fazla olay yerine ilişkin fotoğraflara yer verilmiştir. Haberlerde intiharların meydana geldiği mekânlar, sokaklar, ambulans ve sağlık görevlilerinin olaya müdahale anları ve "Polis olay yeri inceleme" yazılı şeritlerin kadraja alındığı fotoğraflar veya videolar ön plana çıkmıştır. 9 haberde birden fazla fotoğraf ve

videoya yer verildiği görülmüş; bu haberlerde hem intihar eden kişilerin kendi fotoğrafları hem de olay yeri görüntüleri yer almıştır.

Toplam Fotoğraf Sayısı	İntihar Eden Kişilerin Fotoğrafları	İntihar Edenlerin Yakınlarının Fotoğrafları	Olay Yerinden Fotoğraf veya video	Fotoğraf Yok
37	11	4	22	-

Tablo 6: İntihar haberlerindeki fotoğrafların içeriği

İncelenen haberlerden 11'inde vefat eden kişilerin fotoğraflarına yer verilmiştir. 4 haberde ise intihar eden kişilerin yakınlarının acılı görüntülerine yer verilerek meydana gelen olay dramatize edilmiştir. Bu 4 haberde aile bireylerinin olaya ilişkin bildikleri ön plana çıkarılmış; 2 haberde aile bireylerinin görüşleri doğrudan aktarımla ifade edilirken 2 haberde ise dolaylı aktarım kullanılmıştır. Olayın dolaylı aktarımla belirtildiği haberlerde kullanılan dil daha nesnel ve bu bağlamda habercilik kriterlerine daha uygun bulunmuştur. Örneğin; 29 Eylül 2022 tarihli "*Azra'nın katili cezaevinde intihar etti! Azra'nın anne ve babasından yürek yakan açıklama*" (Posta Gazetesi, 2022) başlığında kullanılan "yürek yakan" ifadesi haberi dramatik hale getirmeye hizmet etmiştir. Haberin içeriğinde babanın görüşlerine doğrudan aktarım cümleleri ile yer verilerek yaşanan olaydan duyduğu üzüntü ve keder daha da dramatize edilerek okurlara sunulmuştur. Haberlerde dolaylı aktarımda kullanılan "bilgisine ulaşıldı", "ifade edildi", "olduğu söylendi" şeklindeki ifadeler ise nesnellığe gönderme yapmıştır.

Haberlerde kimi zaman fotoğrafıyla kimliği ifşa edilen bireylerin, haber içerisinde adı ve soyadı gizlenmiştir. Fotoğrafı sansürlenene ya da kullanılmayan bireylerin ise adının açıkça yazıldığı haberlerin olduğu görülmüştür. Bu tür haberlerde intihar eden kişilerin fotoğraflarına hiç yer verilmemesi gerekmektedir. Fotoğrafın kullanılması durumunda ise sansürleme yapılmalı, bu yaklaşımla artık hayatta olmayan bireylerin mahremiyeti korunmalıdır.

8 Eylül 2022 tarihli "*Oyuncu Ali Sürmeli'nin annesi intihar etti*" (Posta Gazetesi, 2022) başlıklı haberde ilk olarak intihar olayının yüzeysel olarak anlatıldığı bir içeriğe yer verilmiş; ardından "*Ali Sürmeli kimdir? Kaç yaşında ve nereli? Annesi neden öldü? Ali Sürmeli'nin babası kim? Yaşıyor mu?*" (Posta Gazetesi, 2022) başlıklı bir haber daha yayınlanmıştır. İkinci olarak yayınlanan haberle meydana gelen intihar olayı adeta bir magazin malzemesi haline dönüştürülmüştür. Haber başlığında yer alan soruların cevaplarına sayfanın sonlarında ulaşılmıştır. Böylelikle habere sansasyonellik katılarak haberin merak edilmesi ve daha çok tıklanması sağlanmıştır.

Haberlerde fotoğrafları kullanılan bireylerin intiharlarına yönelik içeriklerde dramatik unsurlar ön plana çıkmıştır. Örneğin 8 Eylül 2022 tarihli "*Ağabeyine Sığındı 'Hayır' Cevabını Alınca Ölümü Seçti*" (Posta Gazetesi, 2022) başlıklı haberde dramatik unsurlar dikkat çekmiştir. Kadının adı, soyadı ve fotoğrafı haberde kullanılarak mahremiyeti ihlal edilmiş, olayın yaşandığı şehir ve mahalle ifşa edilmiştir. Haberde sığınmak, aldatmakla suçlanmak, yapılanlara dayanamamak, bebeğini düşürmek gibi ifadelerle olaya ilişkin detaylar verilmiş ve kadının mağduriyeti daha da dramatize edilerek tüm bunlar intihar sürecini hazırlayan

önemli etmenler olarak ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca haberle, yaşanan intihar olayı yalnız bırakılma ve dışlanmayı kapsayan toplumsal bir sonuç olarak nitelendirilmeyerek bir tercih olarak sunulmuştur. Böylelikle yaşanan bu intihar olayı kadının zayıflığı ile ilişkilendirilerek olayın ardındaki toplumsal dinamikler göz ardı edilmiştir.

Şehir	Sayı
Adana	2
Ankara	5
Artvin	1
Batman	1
Bolu	1
Diyarbakır	2
Erzincan	1
Gaziantep	1
İstanbul	9
İzmir	2
Kayseri	1
Kırşehir	1
Manisa	1
Mersin	2
Tekirdağ	1
Toplam	31

Tablo 7: İntiharın yaşandığı şehirler

Tablo 7’de araştırma süresince örnekleme dâhil edilen intihar olaylarının meydana geldiği şehirler alfabetik sıraya göre yer almıştır. Bu tabloya göre, intihar konulu haberlerin meydana geldiği şehirlerin başını 9 haberle Türkiye’nin en kalabalık yerleşim yerlerinden olan İstanbul çekmiştir. İkinci sırada ise Ankara yer almıştır. Adana, Diyarbakır, İzmir ve Mersin gibi büyükşehirlerin yanı sıra küçük şehirlerde de intihar olayları yaşanmıştır. Vakalar görüldüğü üzere kalabalık ve büyük şehirlerde daha sık meydana gelmiş fakat bununla birlikte intiharların küçük şehirlerde de yaşandığı ortaya çıkmıştır.

Çalışma kapsamında intihar haberlerinde intiharların nedenleri olarak hangi gerekçelerin sunulduğuna da bakılmıştır. 15 haberde “ailevi sorunların” ön plana çıkarıldığı görülmüştür. Bu sorunları şu başlıklar altında toplamak mümkün olmuştur; boşanma, şiddetli geçimsizlik, çarpık aile ilişkileri, yalnızlık. Haberlerde yer alan intiharların gerekçeleri arasında dikkat çeken diğer unsur “psikolojik sorunlardır”. İntihar olaylarının psikolojik sorunlara indirgenmesi eylemin toplumsal yanını göz ardı etmeye neden olmakta ve eylemin sadece bireysel yönünü ön plana çıkarmaktadır.

Haberde Öne Sürülen Nedenler	Sayı
Ailevi Sorunlar	15
Psikolojik Sorunlar	6
Ekonomik Sorunlar	1
Bilinmiyor	9

Tablo 8: İntiharların nedenleri

Haberlerde intihar edimini gerçekleştiren kişilerin psikolojik sorunlarının olduğunun vurgulanmasıyla da bu kişilerin potansiyel tehlike içeren kişiler olarak kodlandığı ve okur tarafından da böyle algılanmalarının arzulandığı saptanmış ve bu kişiler normal olmayanlar olarak işaretlenmiştir (Dolunay, 2022: 135). İncelenen 9 haberde şahısların sadece intihar ettiği bilgisi yer almış, intiharın niçin gerçekleşmiş olabileceğine ilişkin bilgiye haberlerde yer verilmemiştir. Çalışma kapsamında intihar eyleminin gerekçesinin “ekonomik sorunlar” şeklinde belirtildiği haber sayısı ise 1 olarak belirlenmiştir. Bu haber “işsizlik sorunu” çerçevesinde kurgulanmış ve bireysel bir mesele olarak işaretlenmiştir. Bilindiği üzere “işsizlik” toplumun en yakıcı sorunlarının başında gelmektedir. Haberde intihar gerekçesi olarak gösterilen işsizlik, intihar eden şahsın psikolojik sorunları olduğu bulgusuyla pekiştirilerek şahsın intihara eğilimi olduğu algısı güçlendirilmiştir. Oysa yaşanan ekonomik sorunlar intihar eyleminde sadece itici bir güç olarak düşünülmektedir.

İntihar Etme Biçimi	Sayı
Silahla	19
Bıçakla	4
Yüksekten atlayarak	4
İp ile kendini asarak	3
Bileklerini keserek	1

Tablo 9: İntihar etme biçimleri

Çalışma kapsamında intihar eden bireylerin eylemi gerçekleştirirken hangi aletleri kullandığı sorusuna da yanıt aranmıştır. Bu bağlamda intihar konulu haberlerde en fazla ateşli silahla intihar edildiği saptanmıştır. İkinci sırada “bıçakla” ve “yüksekten atlayarak” eylemin gerçekleştirildiği belirlenmiş, 3 haberde de intihar eylemini gerçekleştiren bireylerin “kendilerini astığı” bilgisi yer almıştır. 1 haberde de cezaevinde cinsel istismardan tutuklu bir bireyin “bileklerini keserek” yaşamına son verdiği kaleme alınmıştır.

Çalışma kapsamında bir internet gazetesi haberinin ortalama kaç kelimedenden oluştuğunun tespiti için, yayın politikası farklı 3 internet gazetesinin haberlere ayırdıkları alanlar ve haber içerikleri ele alınmıştır. Sitelerde yer alan haberlerin genellikle 2 veya 3

paragraftan oluştuğu tespit edilmiş; incelenen haberlerin ortalaması alınarak 250 kelime ve üstü olan haberler uzun, 250 kelime ile 125 kelime arasında yazılan haberler orta uzunlukta, 125 kelimenin altında kalan haberler ise kısa haberler olarak kategorize edilmiştir (Köseoğlu, 2022: 895).

125 kelimedenden az	24
250 kelimedenden fazla	2
Orta uzunlukta haber	5

Tablo 10: İntihar haberlerinin uzunluğu

Tablo 10'a bakıldığında intihar konulu haberlerin çoğunlukla 'kısa haber' kategorisinde yer aldığı görülmektedir. Haberler çoğunlukla meydana geliş biçimi üzerinden kısa kategorisinde yer alacak biçimde aktarılmıştır. Uzun haber kategorisinde yer alan 2 haberde ise, olaya ilişkin art alan bilgisi ve mahkeme sürecinden bahsedilmiştir. Haberlerde olası intihar olaylarına ilişkin alınabilecek önlemlere yer verilmemiştir.

Sonuç

Bugün internet gazetelerinde yayınlanan haberler meydana gelen olaya ilişkin bilgi alınan ilk mecralar olarak dikkat çekmektedir. Çoğunlukla bu mecrada sunuluş biçimiyle okurun zihninde kalan haberler kimi zaman sorunlu olmakta, bu durum da telafisi mümkün olmayacak sonuçları doğurabilmektedir. Özellikle intihar haberleri söz konusu olduğunda yapılan etik ihlaller artık hayatta olmayan kişilerin mahremiyetini ortadan kaldırarak onların yakınlarını zor duruma sokabilmektedir.

İntihar haberlerinin posta.com.tr adresinde sunumunu ele alan bu çalışmada, 24 Ağustos 2022 ile 24 Kasım 2022 tarihlerini kapsayan üç aylık süreçte posta.com.tr adlı sitede yer alan, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olduğu saptanan 31 intihar konulu haber içerik analiziyle incelemiştir. Araştırma sonucunda gazetenin toplumsal bir mesele olan intihar vakalarını haberleştirilerek okuyucularla buluşturması önemli bulunmuştur. Fakat meydana gelen olayların toplumsal yönlerinin göz ardı edilerek bireysel hikâyelere indirgendiği saptanmıştır. İntihar olaylarının toplumsal ve ekonomik boyutunun irdelenmediği gazetede, bu indirgemeye meseleye ilişkin tartışmaların ötelendiği görülmüştür.

Araştırma boyunca gazetenin meydana gelen intihar olaylarına ilişkin farklı fotoğraflar kullandığı ve haber başlıklarına "intihar" kelimesini taşıyarak olayı sansasyonel hale getirerek sunduğu tespit edilmiştir. Böylece "İntihar konulu haberlerin başlıklarında "intihar" kelimesi ön plana çıkarılarak haberlerin dikkat çekmesi sağlanabilmektedir" varsayımı geçerli olmuştur. Ayrıca erkekler kadınlardan daha fazla intihar haberlerinin öznesi olmuşlardır.

Posta gazetesinin internet sitesinde yer alan haberlerin analizi neticesinde intihar eden kişilerin kimlik bilgilerinin çoğunlukla gizli tutulduğu (20 haber), kimi zaman da ifşa edildiği (11 haber) saptanmıştır. Haberlerde her ne kadar kimlik bilgilerinin ağırlıklı olarak gizli tutulduğu görülse de kimlik bilgisi gizlenen şahısların fotoğraflarının yayımlandığı ya da fotoğrafı gizlenen kişilerin kimlik bilgilerinin ifşa edildiği haberlere de sıkça rastlanmıştır.

Haberlerde intihar eylemini gerçekleştiren kişilerin kimlik bilgileri gizlenmiş olsa da yaşadıkları mahalle ve sokak ifşa edilmiş, böylelikle bu kişilerin mahremiyeti yok sayılmıştır. Şahısların özel yaşamına ilişkin bilgilerin de kullanıldığı haberlere rastlanmıştır; bu kişilerin ilişki durumları, işledikleri suçlar ya da medeni halleri haberlerde malzeme olarak kullanılmış ve böylelikle haberler aracılığıyla özel yaşamın ihlali söz konusu olmuş ve etik ihlaller yapılmıştır. Dolayısıyla; “İntihar konulu haberlerde kişinin özel bilgileri ifşa edilerek kişi mahremiyeti yok sayılabilmektedir” varsayımı geçerli olmuştur.

Araştırmada intihar eden bireylerin yaş ortalaması 25-40 yaş aralığı olarak saptanmış; erkeklerin intihar olaylarının kadınlara göre daha fazla medyaya yansıdığı belirlenmiştir. Gazetede intihar olaylarının hangi illerde meydana geldikleri bilgisi tüm haberlerde verilmiştir. İstanbul, Ankara gibi iller intihar vakalarının en sık yaşandığı şehirler olarak tespit edilmiştir. Böylece araştırmada yer alan “İntihar eylemlerini gerçekleştiren bireylerin genellikle büyükşehirlerde yaşayanlar olduğu” varsayımı geçerli kılınmıştır. Fakat bu noktada intihar vakalarının sadece büyükşehirlerde görüldüğü algısıyla hareket etmek son derece yanıltıcıdır. Olayların meydana geldiği şehirlere bakıldığında Türkiye'nin en doğusundan en batısına kadar birçok şehirde intihar olaylarının meydana geldiği görülmektedir.

Araştırmanın varsayımları arasında yer alan “İntihar konulu haberlerde intiharların en yaygın nedeninin aile sorunları olabileceği düşünülmektedir” maddesi araştırma sonucunda geçerli kılınmıştır. Çünkü haber içeriklerinde intihar eden bireyleri bu eyleme yönlendiren olaylar genellikle “ailevi sorunlar” olarak işaretlenmiştir. Ailevi sorunların içerisinde de “boşanma” birinci sırada yer almış, onu “aile içi geçimsizlik” konusu takip etmiştir. Haberlerde intihar eylemini gerçekleştiren bireylerin çoğunlukla silahla yaşamına son verdiği bulgusuna erişilmiştir.

Posta gazetesinin internet sitesinde yer alan intihar haberlerinin genellikle “kısa” bir biçimde sunulduğu sonucuna varılmış, kısa haberlerde olaylara ilişkin detaylara yer verilmediği saptanmıştır. “Orta” ve “uzun” haber kategorisinde yer alan 7 haberde ise yaşanan intihar olaylarındaki dramatik unsurlar ön plana çıkarılmış ve intiharların detaylarına bu haberlerde yer verilmiştir. İntihar konulu haber metinlerinin sonunda böyle durumlarda yardım istenebilecek kurumlarla ilgili adres ve telefon gibi bilgilere ise hiç yer verilmemiştir.

İnternet gazetelerinde neredeyse her gün yer verilen intihar haberleri, hazırlanması aşamasında son derece özen gösterilmesini gerektiren bir türdür. Bu bağlamda yapılması gerekenlerin başında etik ihlallerin yapıldığı habercilik anlayışının bırakılması gelmektedir. Haber içeriklerinde okuyucuyu intihara yönlendirebilecek ifadeler kullanılmamalı ve haberde dramatik ifadelerden uzak durularak nesnel olunmalıdır. Haber başlıkları intihar kelimesi ön plana çıkarılarak dikkat çekici hale getirilmemeli, intihar eden şahısların veya yakınlarının fotoğrafları hiçbir suretle kullanılmamalı ve basın organları intihar haberleri konusunda ortak bir dil geliştirmelidir. Özellikle haberciler bir an önce intihar olayları karşısında etik kodlara uyarak haber yapmaları konusunda daha da bilinçli hale getirilmeli; bu noktada uzmanlar tarafından konuya ilişkin panel ve seminerler düzenlenerek intihar haberlerinde etik meselesi yeniden tartışmaya açılmalıdır. Ayrıca intihar olayları medyada sadece meydana geliş biçimleriyle değil; olgunun sosyolojik boyutlarını ele alan içeriklerle de incelenmelidir. Bunun

yanı sıra intihar edimindeki bireysel hikâyelerden ziyade medya aracılığıyla eylemin toplumsal nedenleri irdelenerek konunun toplumsal yönüne dikkat çekilmelidir.

Kaynaklar

- Adler, A. (1997). *Psikolojik aktivite* (B. Çorakçı, Çev.). Say Yayınları.
- Akçay, S. & Taşkın, M. (2019). İntihar ve toplumsal cinsiyet: sosyal hizmet perspektifinden bir değerlendirme. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), 2278- 2299.
- Bertrand, C. J. (2004). *Medya etiği*. Özkan Matbaacılık.
- Berelson, B. (1952). *Content analysis in communications research*. Free Press.
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal bilimlerde içerik analizi*. Siyasal Kitabevi.
- Binark, M. & Bayraktutan, G. (2013). *Aydın karanlık yüzü: yeni medya ve etik*. Kalkedon Yayınları.
- Demir, V. (2006). *Medya etiği*. Beta Yayıncılık.
- Dolunay, Y. İ. (2022). *İntihar haberlerinin medyadaki sunumunda etik sorunlar: siyanürle intihar haberleri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Durkheim, E., (2013). *İntihar* (Z. İlkelen, Çev.). Pozitif Yayınları.
- Gökçe, O. (2019). *Klasik ve nitel içerik analizi, felsefe yöntem uygulama*. Çizgi Kitabevi.
- Halıcı, N. (2005). Online gazetecilik. Alankuş, S. (Editör), *Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya*. (ss. 155- 188). IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Harmancı, F. M., Buçak, M., Gültekin, E. & Güldibi, M. (2014). Gazetelerde polis intihar haberlerinin sunumu. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(51), 365-391.
- İlhan, R. S. (2018). İntiharla ilgili internet haberlerinin Türkiye’de sunum şekli ile ilgili bir ön çalışma. *Kriz Dergisi*, 26(1), 11-16.
- Kaya, N. (1999). *Neden intihar ediyorlar*. Nesil Basım Yayın.
- Kazaz, M. (2007). Geleneksel habercilikten internet haberciliğine geçiş sürecinde spor basını. *Selçuk İletişim Dergisi*, 4(4), 220-229.
- Karaduman, M. (2005). İnternet ve gazetecilik. Alankuş, S. (Derleyen), *Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya*. (ss. 155- 188). IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Karaduman, M. & Acıyan, E. P. (2021). İntihar haberlerinde etik sorunlar: siyanürle intihar haberlerine ilişkin bir araştırma. *Akdeniz İletişim*, (36), 521-541.
- Korap Özel, E. & Deniz, Ş. (2016). Türk medyasının intihar haberlerini sunumunda etik sorunlar: Cem Garipoğlu ve Mehmet Pişkin intiharları. *Bilig*, (77), 233-270.
- Köknel, Ö. (1987). *Zorlanan insan*. Altın Kitaplar.
- Köseoğlu, A. (2022). Kadın odaklı habercilik perspektifinden savaş temalı haberlerde Ukraynalı kadınlar: Anadolu Ajansı üzerinden bir analiz. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(3), 888-905.
- Matelski, M. J. (1996). *Televizyon haberciliğinde etik*. Yapı Kredi Yayınları.

- Neuman, W. L. (2017). *Toplumsal araştırma yöntemleri* (Ö. Akkaya, Çev.). Siyasal Kitapevi.
- Neuendorf, K. A. (2002). *The content analysis guidebook*. Sage Publications.
<https://www.daneshnamehicsa.ir/userfiles/files/1/9%20The%20Content%20Analysis%20Guidebook.pdf>.
- Pavlik, J. (2013). *Yeni medya ve gazetecilik*. Phoenix Yayınevi.
- Posta Gazetesi. (2022, 24 Ağustos-24 Kasım). *Posta Gazetesi, intihar haberleri*.
<https://www.posta.com.tr/haberleri/intihar>
- Posta Gazetesi. (2022, 5 Kasım). *Ağabeyine sığındı, 'Hayır' cevabı alınca ölümü seçti*.
<https://www.posta.com.tr/gundem/agabeyine-sigindi-hayir-cevabi-alinca-olumu-secti-2558165>
- Posta Gazetesi. (2022, 5 Kasım). *Nezarethanede intihara soruşturma*.
<https://www.posta.com.tr/video-havuzu/nezarethanede-intihara-sorusturma-2553246>
- Posta Gazetesi. (2022, 5 Kasım). *Yasak aşk kavgası cinayetle bitti! Arkadaşını ve eşini öldürüp intihar etti*.
<https://www.posta.com.tr/gundem/azranin-katili-cezaevinde-intihar-etti-azranin-anne-ve-babasindan-yurek-yakan-aciklama-2564408>
- Posta Gazetesi. (2022, 5 Kasım). *Oyuncu Ali Sürmeli'nin annesi, intihar etti*.
<https://www.posta.com.tr/gundem/oyuncu-ali-surmelinin-annesi-intihar-etti-2558254>
- Posta Gazetesi. (2022, 5 Kasım). *Ali Sürmeli kimdir, kaç yaşında ve nereli? Annesi neden öldü? Ali Sürmeli'nin babası kim, yaşıyor mu?* <https://www.posta.com.tr/magazin/ali-surmeli-kimdir-kac-yasinda-ve-nereli-annesi-neden-oldu-ali-surmelinin-babasi-kim-yasiyor-mu-2558301>
- Tiraj Raporu. (2022, 11 Kasım). *Tiraj Raporu*. https://www.gazeteler.tv/tiraj_raporu.php.
- Tiryaki, S. (2020). İntihar haberleri ve mahremiyet ihlali. Tiryaki, S. (Editör), *Haber Üzerine Teori ve Uygulamalar*. (ss. 191-220). Literatürk.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022, 17 Kasım). *Türkiye'de yıllara göre intihar sayıları ve intihar hızı*.
<https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=intihar>.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2022, 17 Kasım). *Şekli, cinsiyet ve yaş grubuna göre intiharlar*.
<https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=intihar&dil=1>.
- Türk Dil Kurumu. (2022). *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü*. Erişim tarihi: 1 Kasım 2022,
<https://sozluk.gov.tr/>.
- Uzun, R. (2011). *İletişim etiği sorunlar ve sorumluluklar*. Dipnot Yayınları.
- Yeğen, C. (2015). Çocuk cinayeti haberlerinin Türk yazılı basında sunumu: posta gazetesi örneği, *Global Media Journal TR Edition*, 5(10), 363-384.
- Yeğenoğlu, İ. (2015). *İntiharın anlamı, intihar ve intihara yönelik tutumlar* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.

Yücedoğan, G. (2002). İnternet haberciliği. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (14), 143-150.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkı Oranı: Birinci yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contribution Percentage: First Author: % 100.

Covid-19 Pandemi Döneminde Yükseliş Gösteren Sektörler: E-Ticaret[†]

Rising Sectors During the Covid-19 Pandemic Period: E-Commerce

Volkan ERYİĞİT*

Lütfiye ÖZDEMİR**

Öz

Koronavirüs (Covid-19 Pandemisi) ilk olarak Çin'in Wuhan kentinde görülmüş ve dünyanın birçok ülkesinde hızla yayılmıştır. Dünya üzerinde büyük bir tehlike ve endişeye yol açan koronavirüs, insanların yaşam tarzlarında radikal değişiklikler oluşturmuştur. Pek çok alışkanlığın değişmesine neden olan pandemi süreci, üretim ve tüketim alanlarında da farklılıklar yaşanmasını zorunlu kılmıştır. Günümüz ileri teknolojisinin de yardımıyla insanlık yaşamında yeni bir "uzaktan dönem" başlamıştır. Bu bağlamda üretim ve tüketim faaliyetleri de uzaktan bir nitelik kazanarak "e-ticaret" faaliyetleri hız kazanmıştır. Öyle ki pandemi nedeniyle zarar gören birçok sektörün aksine e-ticaret sektörü yükselen bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Salgının etkilerini en aza indirebilmek adına; çalışma sistemlerinin değişmesi, gıdaya ulaşma noktalarının farklılaşması, tatil anlayışlarının değişmesi ve online eğitime geçilmesi gibi hususların yanı sıra ticari anlamda da önemli değişimler yaşanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler nedeniyle e-ticaret, gerek alt yapı gerekse operasyon faaliyetlerinde kendini geliştirmek zorunda kalmıştır. Öyle ki birkaç yılda tamamlanacağı tahmin edilen dijital dönüşüm çalışmaları, pandemi etkisiyle birkaç ayda gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, koronavirüs pandemisi sürecinde önem kazanan e-ticaret sektörünün salgın öncesi ve sonrası durumu ve gelişimini incelemektir. Çalışmada literatür tarama yönteminden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre pandemi dönemi ve sonrasında e-ticaret faaliyetlerinde artış olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Covid-19, E-Ticaret, Tüketici Davranışları.

Abstract

The global spread of the coronavirus (Covid-19 Pandemic), which first appeared in Wuhan, China, has been incredibly quick. Covid-19 significantly enhanced danger and anxiety while bringing about significant changes in society standards. The pandemic, which altered many habits, forced differentiations in the sectors of production and consumption. A new "distant period" in human history has begun thanks to today's advanced technologies. In this environment, "e-commerce" activities increased and production and consumption activities took on a remote quality. The e-commerce sector increased in importance, in contrast to other industries that were negatively

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Öğr. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis, Türkiye, e-posta, volkaneryigit15@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2751-3167. (Sorumlu Yazar /Corresponding Author).

** Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, e-posta, lutfiye.ozdemir@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4660-1816.

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 28.11.2022

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 15.05.2023

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2023

Atıf-Reference: Eryigit, V. & Özdemir, L. (2023). Covid-19 pandemi döneminde yükseliş gösteren sektörler: E-ticaret. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 83-99.

This article checked by

iThenticate

impacted by the outbreak. As a result of this, there were significant modifications made to distance learning, home employment, food procurement practices, holiday rituals, and commerce. As a result, infrastructure and operations for e-commerce have to be upgraded. Additionally, due to pandemic, projects for digital transformation that were meant to take a few years to complete were finished in a matter of months. This study's objective is to investigate the pre- and post-epidemic state and growth of the e-commerce industry, which became significant during the coronavirus pandemic phase. The study followed the literature review methodology. The findings show that e-commerce activity increased both during and after the epidemic era.

Keywords: Pandemic, Covid-19, E-Commerce, Consumer Behavior.

Giriş

Salgın hastalıkların geçmişi insanlığın tarihi kadar eskidir. Bu hastalıklar birçok açıdan (iktisadi, beşeri, psikolojik, kültürel, demografik) sosyal yaşamı derinlemesine etkilemiştir. İnsanlık tarihi boyunca var olan ve milyonlarca insanın yaşamını yitirmesine yol açan salgın hastalıkların yanı sıra, çağımızın küresel salgını olarak ifade edilen “yeni-koronavirüs” (covid-19) yaşamımızı radikal anlamda etkilemiştir (Çınar & Oğuz, 2020: 3).

Pandemi döneminde online alışveriş talebi artmıştır. Bu durum üreticilerin ve tedarikçilerin artan talebi karşılamalarını zorlaştırmıştır. İnsanların fiziksel temastan kaçınması, sokağa çıkma yasakları gibi sebeplerle fiziksel olarak ürün ve hizmet alım satımında ciddi bir gerileme yaşanmıştır. Bilhassa bazı sektörler (perakende vb.); hükümetler tarafından alınan sokağa çıkma yasakları ve tedbirleri, tedarik zinciri ağındaki aksaklıklar ve hızının azalması gibi nedenlerden ötürü pandemiden en fazla zarar gören sektörler haline gelmiştir. Bu bağlamda salgın, esasen bir ölçüde, dönüşümünü tamamlamaya çalışan ticaretin, yani somut ya da fiziki ortamdan online ortama geçme sürecine de ivme kazandırmıştır (Ticimax, 2020: 13-15).

Koronavirüs küresel salgının meydana çıkması ve etkisini ciddi bir biçimde artırmasıyla birlikte üretim, tüketim huylarımızda dahi değişimler yaşanmasına sebep olmuştur. Nitekim marketler, mağazalar gibi alışveriş merkezlerinden yapılan alım ve satımlar salgının tesirini arttırmasıyla beraber ağırlıklı olarak elektronik ortamda yapılmaya başlamıştır. E-ticaretin, koronavirüs pandemi döneminde hacmini genişletmesinde; kolaylıkla uygulanabilir ve gerçekleştirilebilir olması, müşterilerin talep ettikleri ürüne hızlıca erişebilmesi, kampanya ve indirimlerin yapılması, özellikle pos cihazı sayesinde temassız bir şekilde ödemelerin yapılabilmesi, ürün çeşitliliğinin artması ve en önemlisi alışverişlerin evde gerçekleşmesi gibi nedenler gösterilebilir (Güven, 2020: 513).

Tarihsel Süreçte Pandemiler ve Covid-19

En güçlü imparatorlukların zayıflamasına, sınırların tekrar belirlenmesine, ekonomik, sosyal, demografik ve siyasi olarak toplumların etkilenmesine neden olan salgınlar her anlamda dünyanın yeniden şekillenmesine neden olmaktadır. Bu salgınların en önemli etkileri arasında meydana geldikleri ülkelerdeki nüfus sayısında meydana gelen belirgin bir düşüş olması gösterilebilir.

Kronolojik olarak (Türk, Bingül & Ak, 2020: 614-615);

- 165-180 yılları arasında 5 Milyon ölümlerle sonuçlanan Antonie Salgını,
- 541-542 yılları arasında 30-50 Milyon ölümlerle sonuçlanan Birinci Veba Salgını,
- 735-737 yılları arasında 1 Milyon ölümlerle sonuçlanan Japonya Çiçek Salgını,

- 1347-1351 yılları arasında 200 Milyon ölümlle sonuçlanan İkinci Veba Salgını,
- 1520 yılında meydana gelen 56 Milyon ölümlle sonuçlanan Yeni Çiçek Salgını,
- 1629-1631 yılları arasında 1 Milyon ölümlle sonuçlanan İtalya Vebası,
- 1665 yılında meydana gelen 100 Bin ölümlle sonuçlanan Londra Büyük Vebası,
- 1817-1923 yılları arasında 1 Milyondan fazla ölümlle sonuçlanan Kolera Pandemileri,
- 1885 yılında meydana gelen 12 Milyon ölümlle sonuçlanan Üçüncü Veba Salgını,
- 1800'lü yılların sonunda meydana gelen 100-150 Bin ölümlle sonuçlanan Sarı Humma Salgını,
- 1889-1890 yılları arasında 1 Milyon ölümlle sonuçlanan Rus Gribi,
- 1918-1919 yılları arasında 40-50 Milyon arasında ölümlle sonuçlanan İspanyol Gribi,
- 1957-1958 yılları arasında 1,1 Milyon ölümlle sonuçlanan Asya Gribi,
- 1968-1970 yılları arasında 1 Milyon ölümlle sonuçlanan Hong Kong Gribi,
- 1981-Günümüz arasında 35 Milyon'dan fazla ölümlle sonuçlanan ve hala devam eden HIV/AIDS,
- 2002-2004 yılları arasında 770 ölümlle sonuçlanan SARS,
- 2009-2010 yılları arasında 200 Bin ölümlle sonuçlanan Domuz Gribi,
- 2014-2016 yılları arasında 11 Bin ölümlle sonuçlanan Ebola,
- 2015-Günümüz arasında 850 ölümlle sonuçlanan MERS,
- 2019- Günümüz arasında 5 Milyondan fazla ölümlle sonuçlanan Covid-19 gibi salgınlar tarihte meydana gelmiş ve ülke nüfuslarının azalmasına neden olmuş önemli salgınlar arasında gösterilebilir.

Geçmişte meydana gelen ve insan hayatını doğrudan etkileyen birçok salgın vardır. Bu yüzden salgın hastalıkların tarihi oldukça eskidir. Salgın hastalıkların ortaya çıkması 18.ve 19. yüzyılda Avrupa'da başlayan Sanayi Devrimi öncesi düşük iken, Sanayi Devrimi sonrasında yaşanan birçok gelişme (sanayileşme, göç, küreselleşme, kentleşme vs.) ile birlikte yükseliş göstermiştir.

Pandemiler neredeyse tarihin her döneminde insanoğlu için tehdit oluşturmuş ve çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur. En fazla ölüm 1347-1351 yılları arasında İkinci Veba Salgını'nda görülürken Covid-19 pandemisinde ölüm sayıları da gün geçtikçe artış göstermektedir.

Koronavirüs (Covid-19) Pandemisi

29.12.2019 tarihinde "pnönoni" (zatürre) benzeri bulgular taşıyan hastalık öncelikle Wuhan'daki deniz ürünleri pazarı ile ilişkilendirilmiştir. Ortaya çıkan bu hastalığın ilk defa görülen bir hastalık olduğunu Wuhan Yerel Sağlık Komisyonunun ardından Çin Halk Cumhuriyetine bağlı Ulusal Sağlık Komisyonu ve Hastalık Kontrol ve Koruma Merkezi açıklamıştır (Ankaralı vd. 2020:2). Vaka sayılarında büyük artışların olmasıyla birlikte söz konusu hastalık salgın halini almıştır (Şahin & Köroğlu, 2020:57).

Semptomları arasında öksürük, nefes alamama ve vücut sıcaklığının yükselmesi gibi belirtileri olan yeni tip koronavirüs karşımıza viral bir hastalık olarak çıkmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve Dünya Hayvan Sağlığı Örgütü (OIE) işbirliği ve istişareleri sonucunda DSÖ, söz konusu hastalığı "Koronavirüs Hastalığı 2019" kısaltılması olan "COVID-19 (SARS-CoV2 Enfeksiyonu)" olarak tanımlamıştır (Ankaralı, Ankaralı & Erarslan 2020: 5-6).

Koronavirüse bağlı ilk ölüm vakasının 11.01.2020’de açıklanmasının akabinde 21.01.2020 tarihiyle küresel ölçekte toplam 314 vaka olduğu ilan edilmiştir. Tayland ve Japonya’ dan gelen vakaların Wuhan şehrine gidenler olduğu duyurulmuştur. Yeni koronavirüs acil durum komitesi 30.01.2020 tarihinde bir araya gelerek, salgın hastalığın halk sağlığı zaviyesinden acil ve tehlikeli bir durum arz ettiğini ifade etmiştir. Bu kararın ardından DSÖ, salgınla ilgili “uluslararası halk sağlığı acil durumu” olduğunu ilan etmiştir (Dünya Sağlık Örgütü, 2021).

Yüksek oranda bulaşıcı bir niteliği olan koronavirüs, Wuhan kentinden yayılmaya başlamasının ardından tüm dünyada hızla etkisini göstermeye başlamıştır. Koronavirüs, dünyadaki tüm coğrafi bölgelerde, insan yaşam, alışkanlık ve standartlarını etkisi altına alarak, geri döndürülemez değişim ve dönüşümlere sebep olmuştur (Kaynak, 2020: 637).

Elektronik Ticaret (E-Ticaret)

Hali hazırda yeni olan ve gün geçtikçe gelişimini ve değişimini tamamlayacak olması nedeniyle E-ticaret kavramının tanımı üzerinde tam anlamıyla bir fikir birliği olduğu söylenemez. Bununla birlikte OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development-Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) e-ticaret’i şöyle tanımlamaktadır: “bilgisayar ağları üzerinden özel olarak sipariş almak veya vermek maksadıyla tasarlanmış usullerle gerçekleştirilen mal ya da hizmetlerin alım ve satış işlemidir.” Mal ve/veya hizmetin bu yöntemle sipariş edilmesine karşın ödeme ve nihai teslimatın çevrimiçi olarak gerçekleştirilmesi şart değildir (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, 2021).

WTO (World Trade Organisation-Dünya Ticaret Örgütü) ise e-ticaret tanımını ilk kez 1998 tarihinde E-Ticaret Çalışma Programı’nda şu şekilde açıklamıştır: “e-ticaret; mal ve hizmetlerin elektronik yollarla üretimi, dağıtımı, pazarlanması, satışı veya teslimidir” E-Ticaret işlemleri şirketler, haneler, şahıslar, devletler ve farklı kamu ya da özel şirketler arasında gerçekleştirilebilir (WTO, 2021). En geniş tanımıyla E-ticaret ele alındığında biçimleri ve piyasa yapısı itibariyle; “Devletlerarası (G2G), devlet-işletme arası (G2B), kamu-tüketici arası (G2C), şirket-kamu arası (B2G), şirketler arası (B2B), şirket-tüketici arası (B2C), tüketici-kamu arası (C2G), tüketici-işletme arası (C2B) ve tüketiciler arası (C2C) şeklinde çeşitlendirilmektedir” (Coppel, 2020: 23).

Geleneksel Ticaret ile E-Ticaret Arasındaki Farklar

Zaman içerisinde tamamen geleneksel yöntemlerle gerçekleştirilen ticaret elektronik ortamda ticaretin hız kazanması ve yayılması ile birlikte yerini E-ticarete bırakmaya başlamıştır. Geleneksel ticaret metodu; bir yandan zaman kaybına neden olurken diğer yandan birtakım iletişim problemlerine yol açmaktaydı. Elektronik ticaretin gelişmesiyle beraber ticaretin hacminde artış, hızında ise yükseliş görülmüştür. Geleneksel ticaret ile e-ticaret arasında farklar bulunmaktadır (Küçükylmazlar, 2006: 13):

- İstenen bilgiye ulaşma şekli açısından geleneksel ticarete işletme ile görüşmek gerekirken, e-ticarete bu işlem web sayfaları sayesinde gerçekleşmektedir.

- İşletmenin maliyet kalemlerini oluşturan kira bedeli, çalışan giderleri gibi fiziksel ortamın gerekliliği olan maliyetler geleneksel ticarete e-ticarete göre daha yüksektir. Maliyetlerin düşük olması nedeniyle meydana gelen tasarruf, fiyatlara olumlu bir şekilde

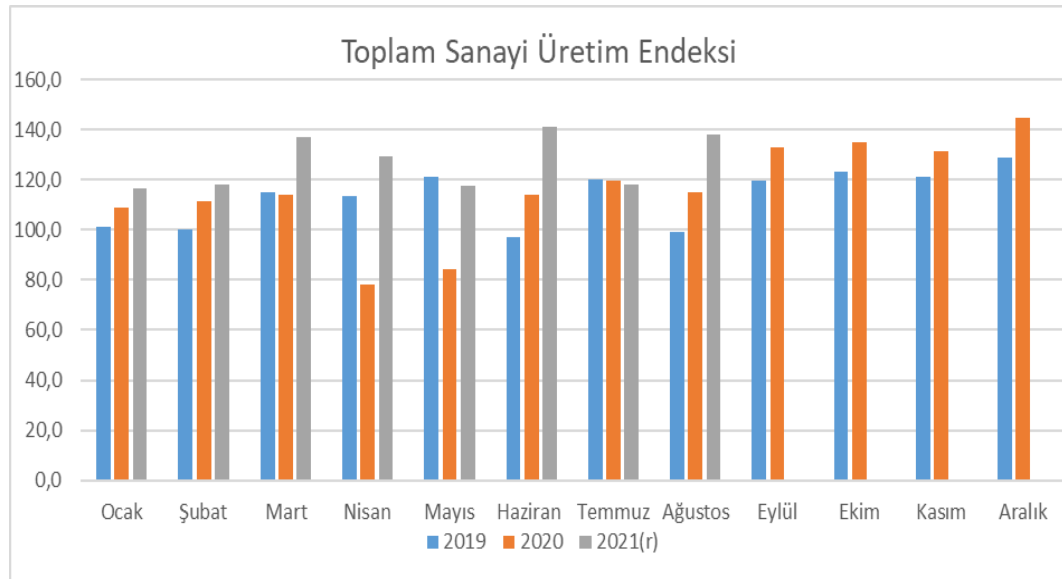
yansıyarak e-ticarette sunulan mal ve hizmetlerin geleneksel ticarete göre daha uygun satılmasına imkân vermektedir.

- Geleneksel ticarete mağazanın fiziki durumu sebebiyle işletme müşterilerine daha az ürün ve/veya hizmet sunarken; internet, fiziki şartlardan etkilenmemesi nedeniyle müşterilerine daha fazla ürün ve hizmet çeşitliliğine ulaşma imkânı sağlayabilmektedir.

- İnternet üzerinden alışveriş yapılabilen sitelerde müşteriler çok hızlı bir şekilde ürünler hakkında kıyaslama yapıp, ürünlerin genel özellikleri hakkında bilgi sahibi olabilmektedir. Bu sayede alacak oldukları ürünlerin siparişini vererek hem kendi adreslerine hem de başka bir adrese gönderiminin yapılmasını sağlamaktadırlar.

Covid-19 Pandemi Sürecinin Üretici ve Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi

Covid-19 salgınının etkilerinin asgari seviyeye çekilmesi amacı ile alınan bazı tedbirler alınmıştır. Alınan bu tedbirler maliyetlere ek olarak üretimde doğrudan kayıplar ve ekonomik faaliyetlerde de azalmaya sebep olmuştur. Salgınla birlikte oluşan panik havası nedeniyle toplam üretimde gün bazında meydana gelen maliyet kaybının pandeminin doğrudan maliyetinden daha çok olacağı belirtilmiştir (ULISA, 2020).Ülkemizde sanayi üretiminin toplam üretimin çoğunluğunu oluşturduğu düşünüldüğünde salgın döneminde üretimde ciddi bir azalma olduğu görülmektedir. Grafik 1 incelendiğinde 2019 yılı verilerine göre ilk iki aylık süreçte yükseliş gösteren sanayi üretim endeksi salgının mart ayında ortaya çıkması ile 78,1 seviyesine düşmüştür. Daha sonra gelişen süreçte kısıtlamaların gevşetilmesi ile beraber yeniden 2019 yılı seviyelerinin üzerine ulaşmıştır.

Grafik 1: 2019-2021 Yıllarındaki Toplam Sanayi Üretim Endeksi (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021).

Pandemi dönemi boyunca birçok ülkede hükümetler temel endüstrilerinin açık kalması konusunda karar almış ancak temel endüstri faaliyetlerinin neler olduğu konusunda ortak noktada buluşamamışlardır. Bu nedenledir ki belirlenen temel endüstri alanları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (Rio-Chanona al. 2020: 98). Ekonomik kriz ekseriyetle talepte gerçekleşen azalma ile açıklanmaktadır. Ürünlere talepte azalma ile karşılaşan firmalar üretim

için gerekli olan faktörlerini tekrar dizayn ederek yani üretimde azalma gerçekleştirerek işgücü oranını düşürme yoluna gitmişlerdir. Bu çerçevede istihdamda azalmayla birlikte tüketimde azalış gerçekleşerek, arzda da düşüş meydana gelecektir. İşsizlik oranının artmasını önlemek amacıyla hayata geçirilen sübvansiyonlar olmasına rağmen pandeminin işsizliği ciddi anlamda etkileyeceği ön görülmüştür. Özellikle de, iş gücünün büyük bir kısmını turizm gibi hizmet veren alanlarda kullanan ülkelerde işsizlik probleminin daha da artacağını söylemek mümkündür. Nitekim 2019 yılı verilerinde Avrupa'da işsizlik oranı %6,7 iken, bu rakamlar 2020 yılında ise % 9'a kadar artış göstermiştir. Tedbirlerin hafifletilmesi ile de 2021 yılında bu rakamların %8 civarında olacağı tahmin edilmektedir (Can & Kılıç, 2021: 24).

Bununla birlikte, gıda pazarlarının tamamında salgın sürecinde eşine rastlanmayan etkiler görmek mümkündür. Bunlardan biri de perakendecilerin ürünleri önceden stoklayabilmesi olmuştur (Butu al. 2020: 2).

Çeşitli tarım sektörlerinden bozulabilirlik temelinde farklılık gösteren taze ürün endüstrisi, perakende sektöründe yüksek etkiler meydana getirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Kanada gibi ülkelerde yasa dışı stoklama yine yüksek bir şekilde görülmeye başlanmıştır. Bu durumun sonucunda tüketiciler, asli ihtiyaçlarına ulaşamayacakları fikriyle uzun vadeli satın alma hareketi gerçekleştirerek, bozulmayan ürünleri stoklamayı tercih etmişlerdir. Bu da kolay bir şekilde stoklanamayan taze ürünlerin fiyatlarını sabit tutma açısından perakendecilerin elini bir nebze de olsun güçlendirmiştir (Richards & Rickard, 2020: 190).

Özet olarak ifade edilirse; salgın dönemi bazı sektörlerde avantaj bazı sektörlerde dezavantaj oluşturmuştur. Müşterilerin ticaret alışkanlıklarında ve harcama kalemlerindeki bu değişim bazı sektörlerin ticaret hacmini arttırmış, bazı sektörlerin de tam tersine ticaret hacminde düşüş yaşanmasına sebep olmuştur. Ticaret hacmini arttıran sektörleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Sağlık sektörü ve ilaç sanayi,
- Gıda ürünleri ve işleme
- Hijyen ve kişisel bakım ürünleri,
- Bilişim ve iletişim teknolojileri ve bu bağlamda geniş ölçekte e-ticaret,

Pandemi sürecinde ticaret hacmi düşen sektörleri ise şu şekilde maddelendirilebilir (TÜRMOB, 2020: 61),

- Turizm hizmetleri (otel, lokanta, eğlence yerleri),
- Ulaştırma hizmetleri (hava ve deniz taşımacılığı, daha düşük oranda kara taşımacılığı),
- Otomotiv sektörü (üretim-satış),
- İnşaat ve Emlak,
- İmalat sanayi sektörü (özellikle dayanıklı tüketim malları),
- Konfeksiyon ve Tekstil,

- Finansal hizmetler,
- Enerji sektörü,
- Tarım sektörü,
- Eğitim,
- Medya(yazılı) ve Matbaacılık,
- Sanat faaliyetleri, etkinlik ve organizasyon sektörü,
- Sağlık dışındaki serbest meslekler,
- Denetim ve Mali Müşavirlik

Etkisi neredeyse dünyanın her yerinde görülen Covid-19 pandemisi hayatın birçok alanında transformasyonlara neden olmuştur. Öyle ki meydana gelen bu dönüşümler müşterilerin davranışlarına da yansımış ve yansımaya da devam etmektedir. Süreçten etkilenen bu dönüşümler beraberinde de birçok araştırmayı getirmiştir:

Türkiye'nin izinli en gelişmiş veri tabanına sahip olan ve pazar incelemesi alanında faaliyet gösteren Dor-Insight şirketi tarafından, 18 yaş üzeri 5.007 katılımcıyla Nisan 2020'de senkron (online) yapılan "Salgından sonra değişen tüketici davranışları" ile ilgili araştırmada Türkiye'de yaşayan vatandaşlarda meydana gelen tüketici davranışlarındaki değişim araştırılmıştır. Sonuç olarak araştırmaya katılan kadınların %92'si, erkeklerin ise %84 ü tüketici hareketlerinin farklılaştığını, %60'lık kesimde aylık giderlerinin fazlaştığını ifade etmiştir. Alışveriş sıralamalarında birinci sırada %69 ile gıda yer alırken ikinci sıra da ise % 60 ile hijyen malzemeleri bulunmaktadır. Yapılan araştırma sonuçlarında katılımcıların %86'sı Covid-19 pandemi süresinde internette geçirmiş oldukları vaktin arttığını belirtmiştir (Dorinsight, 2021).

Tarihsel süreç içerisinde özellikle savaş ve kıtlık dönemlerinde ihtiyaç duyulan ama zaman içinde unutulma noktasına gelen "stok yapma" anlayışı salgın dönemiyle tekrar gündeme gelmiş, müşterilerin ticari öncelikleri ile birlikte satın alma davranışlarının da farklılaşmasını ortaya çıkarmıştır (Erkan, 2020: 588). Pandemiye dikkat edilmesi gereken hususlardan biri olması ve ürünlere temas olmayacağı fikri de müşterileri online ticaret yapmaya itmiş özellikle de raf ömrü uzun olan ürünler ve temizlik ürünlerine olan talebi arttırmıştır (Hacıoğlu & Sağlam 2021: 18).

Müşteri davranışlarında oluşan değişiklikler farklı bölge veya kültürler nezdinde değişkenlik gösterse de merkezde bunların değişik seviyelerde aynı yönde farklılaştığı söylenebilir. Nitekim Nielsen araştırma şirketinin Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'de yapmış olduğu araştırma sonuçlarının benzerliği bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir. ABD'de ilk vakanın resmi olarak ortaya çıktığı tarih olan 30.01.2020'den iki hafta sonra tıbbi ürün alışverişinde önceki haftalara göre artış gözlemlenmiştir. 10.03.2020'de Türkiye'de ilk vaka resmi olarak duyurulduktan hemen sonra sağlık malzemeleri ve "kiler hazırlığı" ile ilgili ürünlerde artış görülmüştür (Nielsen, 2020).

Tüketici davranışlarında ve alışkanlıklarında pandemi döneminde tahmin edilemeyecek değişikliklerin de olduğu söylenebilmektedir. Pandemi döneminde tüketicilerin evde

harcamış olduğu zamanın artmasıyla dışarıda daha çok tercih ettikleri kıyafetlerin yerini evde daha rahat oldukları günlük kıyafetler almıştır. Euromonitor International'ın Nisan 2020'de yaptığı araştırmaya göre tüketicilerin çoğunun evlerini iş, eğitim ve spor gibi farklı alanlarda kullanabilecek hale dönüştürmeleri bu değişimin başat örneklerindedir. Müşteriler bu dönemde daha ağırlıklı tercih ettikleri ürünleri ise yüzeye temastan kaçınma oranını düşüren robot ve yapay zekâ içerikli ürünler olarak ifade etmişlerdir (BBC, 2020).

Evde zaman geçirmeye adapte olmaya çalışan tüketiciler kendilerine evde yapabilecekleri yeni ve farklı aktiviteler bulmaya çalışmışlardır. Euromonitor International, 10.11.2020'de 1.043 katılımcı ile yaptığı Türkiye'de tüketici davranışlarını inceleyen bir araştırmasında ortaya çıkan sonuca göre; salgın döneminde evde zaman geçiren tüketicilerin öncelikli olarak zamanlarının çoğunu görsel içerik izlemeye ayırdıklarını, bundan sonrasının da sırayla; internette sörf, evde temizlik, aile üyeleri ile iletişim, evde spor, arkadaşları ve akrabalar ile görüntülü ya da görüntüsüz telefon görüşmesi ve internet üzerinden alışveriş etkinliklerine ayırdıklarını belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan kişilerin %79'unun evlerinde kendilerinin yemek yapmayı tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın sağlık kısmında ise katılımcılardan 904 kişi evde daha fazla spor yaptıklarını ifade etmiştir. Araştırmaya katılanların %76'sı aldıkları ürünleri kullanmadan artık içerik bilgilerini okuduklarını, %49'da besin değerlerini içeren bilgilere göz attıklarını ifade etmişlerdir (Hacıoğlu & Sağlam 2021: 20).

Ülkemizde ilk virüsün resmi olarak görüldüğünün açıklanması ile birlikte bazı ürünlerin talep miktarında ciddi artışlar yaşanmıştır. Ipsos danışmanlık şirketinin yaptığı bir araştırmaya göre; virüsün açıklandığı Mart ayında kolonya, sirke, makarna, bakliyat vb. ürünlerin alışverişinde büyük artış olmuştur. Mart ayının üçüncü haftasında en fazla alınan ürün bağışıklığı güçlendirmesi ile ilgili yapılan haberlerin de etkisiyle turşu olmuştur. İlerleyen haftalarda diğer ürünlere (bakliyat, sirke, vb.) karşı olan ilgide azalmalar meydana gelmiştir. Hafta hafta incelendiğinde tüketiciler evde zaman geçirmeyi özümstedikleri süreçte hamur işlerine yönelmişler böylelikle maya satışlarında da sürekli bir artış olmuştur. Özellikle internette aranma sayısı 3 milyonu aşan evde ekmek yapma videoları popüler hale gelmiştir. Pandemi sürecindeki ilk hafta dışardan sipariş verilen yemek oranı %13 iken bu oran üçüncü hafta %38'e yükselmiştir (Ipsos, 2020).

Metro Türkiye, Nielsen araştırma şirketine 2020 yılında Temmuz ve Ağustos aylarında 1.222 kişinin katılımcı olduğu ve konaklama ve restoran müşterileri ile birlikte bireysel müşterilerinde pandemi dönemindeki davranış ve beklentilerini belirlemeyi içeren bir araştırma yaptırmıştır. Buna göre restoranlarda müşteriler %74 oranla ortamın sterilliği ve mesafeli şekilde oturmaya dikkat edilip edilmediğine, %64'ü işletmede çalışan personelin gerekli tedbirleri (maske, eldiven) alıp almadığına, katılımcıların %58'i restoranın müşterilerine eldiven ve maske verip vermediğine, %55'i restoranın dışarda alanının olup olmamasına, %48'i de ödeme seçenekleri arasında temassız ödemenin olup olmadığına dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir (Pazarlamasyon, 2020).

Pandemi ile birlikte tüketicilerin ödeme şekillerinde de belli başlı değişimler meydana gelmiştir. Mastercard'ın 19 ülkede 17.000 katılımcı ile yaptığı araştırma sonucunda tüketicilerin % 46'sı kredi kartlarını temassız özelliği olan bir kartla değiştirmişlerdir. Bunun nedenini ise hijyenik olması ve ödeme hızı olarak bildirmişlerdir (FinTech İstanbul, 2020).

Covid-19 Pandemi Sürecinin E-Ticaret Üzerindeki Etkileri

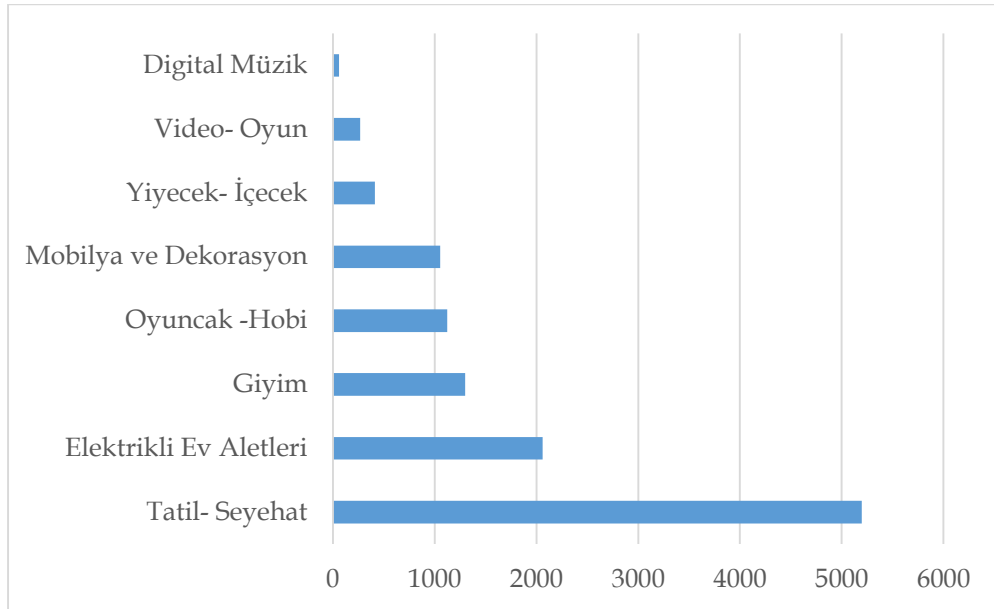
Koronavirüs nedeniyle birçok sektör etkilenmiş, eğitime ara verilerek online eğitim sistemine geçilmiş ve neredeyse sosyal etkinliklerin tamamı da iptal edilmiştir. Bu nedenle evde daha fazla zaman geçirme mecburiyeti ile karşı karşıya kalan tüketiciler ihtiyaçlarını karşılamak için internette daha fazla zaman geçirmeye başlamışlardır.

Ülkelerin karantina açıklaması ile birlikte tüm dünyada İnternet üzerinden alım satım artmaktadır. Mart 2020'nin ilk haftasından beri E-ticaret kullanıcı oranı sürekli artış göstermektedir. Tüketici davranışlarında oluşturduğu değişikliklerle pandemi, içinde bulunduğumuz sektörü yeniden yapılandırmaktadır.

İnternet üzerinden alışveriş yapan perakendeciler, müşteri sayısını ve hacmini sürekli arttırmıştır. Buna karşın, alınan tedbirler ve müşterilerin tercih etmemesi sebebiyle fiziki mağazalar salgından olumsuz etkilenmişlerdir.

Covid-19 Pandemi Dönemi Öncesi E-Ticaret

İnternet kullanımının Türkiye'de artmasıyla birlikte e-ticaret kullanımı da artmıştır. "We Are Social" ve "HootSuite" gibi Uluslararası sosyal medya ajanslarının istatistik şirketi "Statista" ile birlikte hazırladıkları "Dijital Türkiye 2019 E-Ticaret Raporu"na göre, 2017 yılında İnternet üzerinden alışveriş yapan kişi sayısı 7,6 milyon kişi yükselerek 2018'de 39,3 milyona ulaşmıştır. İnternet üzerinden alışveriş yapan bu kişilerin 2018 yılında toplam harcadığı tutar 11 milyar 480 milyon dolardır. Grafik 2'de görüleceği üzere ülkemizde 2018 yılında İnternet üzerinden en çok harcama yapılan 5 milyar 198 milyon dolar ile seyahat/tatil sektörüdür. Akabinde en fazla tercih edilenler ise elektrikli ev aletleri, cep telefonları ve giyimdir. Bu durumun aksine en az harcama ise dijital müzik sektöründedir.

Grafik 2: Elektronik Ortamdan Alınan Mal ve Hizmet Türü Değerleri (Yılmaz & Bayram, 2020: 46).

İnternet üzerinden alışveriş yapan bireylerin sipariş verdikleri ya da satın aldıkları mal ve hizmet türleri	Kadın (%)	Erkek (%)	Toplam (%)
Gıda maddeleri ile günlük gereksinimler	23,7	20,8	22,1
Ev eşyası (Mobilya, oyuncak, beyaz eşya vb.)	24,3	28,7	26,8
İlaç	4,1	4,6	4,4
Giyim, spor malzemeleri	77,3	55,9	65,2
Bilgisayar ve diğer ek donanım	5,4	17,6	12,3
Elektronik araçlar (cep telefonu, kamera, radyo, TV, DVD, oynatıcı vb.)	8,2	26,6	18,6
Telekomünikasyon hizmetleri (TV, geniş bant abonelik özellikleri (ADSL vb.)	11,2	19	15,6
Tatil konaklaması (Otel vb. rezervasyon)	12,6	17,6	15,4
Diğer seyahat faaliyetleri (bilet, araç kiralama vb.)	25,4	36,9	31,9
Sportif ve kültürel faaliyetler için bilet satın alımı (sinema, tiyatro, maç vb.)	15,1	18	16,8
Film, müzik	6,5	8,7	7,7
Kitap, dergi, gazete (e-kitap dahil)	22,3	19,3	20,6
E-öğrenme araçları (çevrimiçi eğitim siteleri, CD)	4,8	5	4,9
Oyun ve bilgisayar yazılımı ve güncellemeleri	2,8	9,1	6,4

Tablo 1: Bireylerin İnternet Üzerinden Satın Aldığı Mal ve Hizmet Türü Oranları (Türkiye İstatistik Kurumu, 2019).

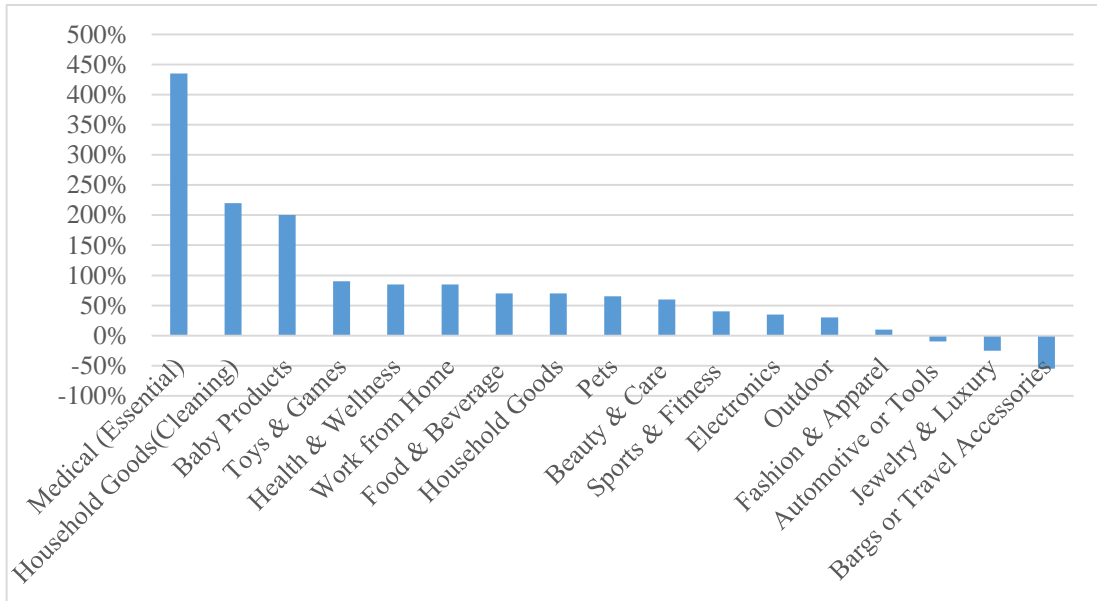
Tablo 1’de görüldüğü üzere hem kadın tüketicilerin hem de erkek tüketicilerin internette en çok tercih ettikleri ürünleri “ giyim ve spor malzemeleri” oluştururken; en az tercih edilen ürün grubunu “ilaç” mal ve hizmet grubu oluşturmuştur.

Covid-19 Pandemi Dönemi Sonrası E-Ticaret

Salgın sebebiyle vakalarda görülen sürekli artış ve virüsün bulaşma riskinin yükselmesi bireyleri evde daha fazla zaman geçirmeye itmiştir. Pandemi tedbirleri ile işletmelerin belirli süre zarfları içinde kapanması ve çalışma sürelerindeki değişim nedeniyle insanların üretim

ve tüketim alışkanlıklarında da farklılıklar meydana gelmiştir. Buna örnek olarak bireylerin riske girmemek adına fiziksel ticaretten online ticarete geçmeleri gösterilebilir.

Covid-19'un DSÖ tarafından pandemi olarak ilan edilmesinden sonra e-ticaret kullanımını açısından yeni ve aktif kullanıcı sayılarında devamlı bir artış olmuştur. Covid-19 pandemi krizinde değişik coğrafyalarda e-ticaret kullanıcı sayısında oluşan farklılıklara bakıldığında İnternet üzerinden yapılan alışveriş hacminde özellikle ülkemizde ilk vakanın duyurulduğu 11 Mart tarihi ile beraber %200'lere varan dikkate alınır bir yükseliş görülmüştür. (Şahiner & Kurt, 2020: 13-14). Gözlemlendiği üzere Covid-19 salgını tüketici hareketlerini ciddi seviyede değiştirerek, sektörü tekrardan dizayn etmektedir. Müşterilerin tercih etmemesi ve tedbirler nedeniyle mağazalar pandemiden olumsuz etkilenirken online perakendeciler müşteri sayısını ve ticaret hacmini sürekli arttırmışlardır. Covid-19 pandemi kriziyle birlikte ürün ve ürün gruplarının tercih edilebilirliğinde sebebi salgın olan bazı değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimlerle ilgili Common Thread Collective tarafından gerçekleştirilen çalışmanın sonuçları Grafik 3'te gösterilmiştir.

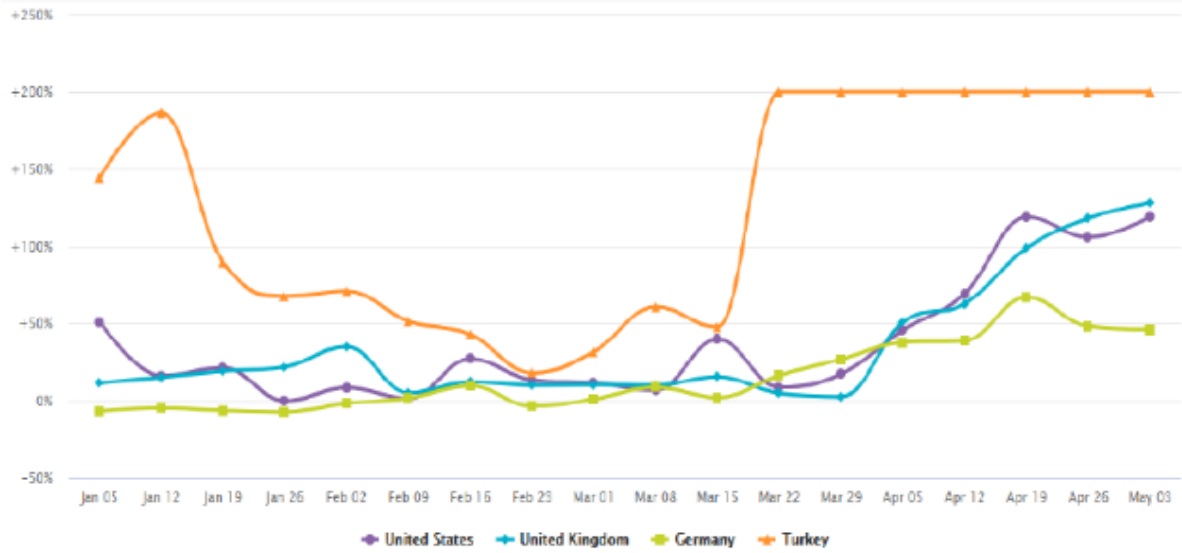

Grafik 3: E-Ticaret Tüketici Satışlarındaki Değişiklikler (Güven, 2020: 258).

Common Thread Collective verilerinin olduğu Grafik 3 incelendiğinde satışlarda en fazla yükselmenin olduğu sektör tıbbi malzemelerken, bebek ve temizlik ürünlerindeki artış %200'ü geçmiştir. Bununla birlikte bazı sektörlerde (ziynet eşyası, giyim, otomotiv ve seyahat) de düşüş görülmüştür. Özellikle pandemi tedbirleri ile seyahate gelen kısıtlamalar tüketicilerin tatil programlarını askıya alması veya vazgeçmesine neden olarak seyahat ve tatil malzemelerinin satışının düşmesindeki başat unsur oluşturmuştur. Bu kapsamda farklı bir çalışmada ABD'de yapılmıştır. Stackline sitesi tarafından Mart 2019 ile Mart 2020 yıllarında ABD'de online olarak yapılan alışveriş incelenmiş ve "En hızlı büyüyen ve küçülen e-ticaret sektörleri sıralanmıştır. Sonuçlar göstermektedir ki; pandemi döneminde ABD'de yaşayan tüketicilerin öncelikli talep ettikleri ürünlerin başında tuvalet kâğıdı, konserve gıda ve temizlik ürünleri gelmektedir. En yoğun talep %670 ile tek kullanımlık eldiven iken, %652 ile ikinci sırayı ekmek yapma makineleri, üçüncü sırayı ise öksürük ve grip ilaçları almaktadır. Seyahat kısıtlamaları, evde kalma gibi alınan tedbirler ile birlikte bir önceki yıllara mukayese

edildiğinde çanta ve bavul gibi ürünler %77 ile en çok düşüş yaşayan ürünler olmuştur. Bunlarla birlikte (-64%) ile kamera satışları, (-64%) ile erkek deniz giyim ve (-63%) ile gelinlik satışlarında düşüş gerçekleşmiştir (Styrk, 2020: 54).

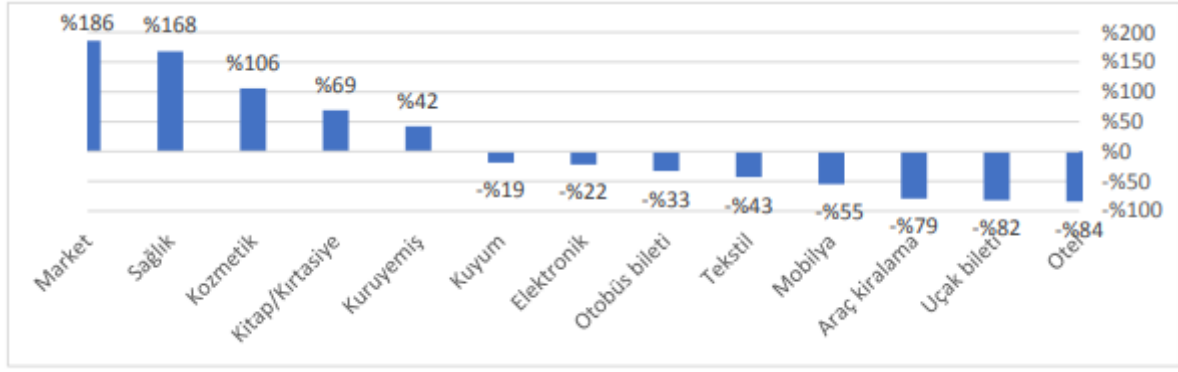
Şekil 1’de ABD, İngiltere, Almanya ve Türkiye’de ocak ayından bu yana e-ticaret hacminde ortaya çıkan değişimler gösterilmiştir.

Şekil 1: Covid-19 Pandemi Krizinde Farklı Ülkelerde E-Ticaret Hacminde Meydana Gelen Değişimler (Öner, 2020).

Şekil 1’e bakıldığında incelenen ülkeler içinde özellikle ülkemizde ilk vakanın yaşandığı 11 Mart’tan sonra ciddi bir yükseliş gözlemlenmektedir. Hatta %200’lere ulaşmış bir artıştan bahsedilmektedir. Almanya’da karantina tedbirlerinin gevşetilmesiyle artışta hafif azalmanın olduğu söylenebilmektedir. Grafikte de görüldüğü üzere, ABD ve İngiltere’de 15 Mart’a kadar dalgalı bir durum söz konusu iken salgının önemiyetine varılması ve alınan tedbirler ile birlikte çevrimiçi alım satım yapan müşterilerin sayısının arttığı görülmüştür. Ülkemizde ve dünyada ürün ve ürün çeşitliliği kapsamında müşteri talepleri açısından değişkenlikler söz konusudur. Örneğin pandemiden önce oldukça yüksek online alışveriş hacmine sahip olan bir ürün grubu pandemi sonrası alınan tedbirler nedeniyle düşüş yaşayabilmektedir.

Pandemi süresince online alışverişin en yoğun market ürünlerinde artış gösterdiği (%186) görülmektedir (Grafik 4). Hayatın idamesi adına elzem olan market ve sağlık ürünleri online ticarete en fazla yükseliş seviyesinde olan ürün gruplarını oluşturmuşlardır. Akabinde makyaj ürünleri ve kozmetik, kitap/kırtasiye, kuruyemiş pandemi süresinde müşterilerin en fazla internetten satın aldıkları ürün gruplarını oluşturmuşlardır. Salgının ortaya çıktığı andan itibaren, “Evde Kal” uyarıları ve seyahatlere gelen kısıtlamalardan ötürü, e-ticaret minvalinde en fazla zarar gören ürün gruplarının ilk sırasında otel (-%84), uçak bileti (-%82) ve araç kiralama (-%79) gelmiştir. Online satışlarda ürün grubu bazında mobilya %55; tekstilde de %43 düşüşler olmuştur.

Grafik 4: Covid-19 Salgını Döneminde Türkiye’de Ürün Gruplarının Online Satışındaki Değişimler (Muradoğlu, 2020).

2019 ve 2020 yıllarının İnternet üzerinden yapılan alışverişteki ilk 6 aylık karşılaştırması Tablo 2’de gösterilmektedir. 2019 yılının ilk 6 ayındaki rakamlarına göre 2020 yılının ilk 6 aylık periyodunda en fazla yükseliş trendi gıda ürünlerindedir. Önceki yıla göre %434 yükseliş görülmüştür. Akabinde yükselişi yazılım ve ev/bahçe ürünleri oluşturmaktadır.

En çok artış gösteren sektör	Artış oranı %
Gıda Süpermarket	434
Yazılım	116
Ev bahçe	95
Beyaz Eşya	90
Elektronik	58
Giyim	45

Tablo 2: 2019/2020 yılında e-ticarette en fazla artan sektörler (İlk 6 Ay) (E-Ticaret Bilgi Platformu, 2020).

2019 yılının ilk 6 ayındaki verilere bakıldığında 2020 yılının ilk 6 ayında seyahat en fazla düşüş gözlemlenen sektör olurken, akabinde bunları havayolları ve konaklama sektörleri takip etmiştir (Tablo 3).

En çok azalış gösteren sektör	Azalış oranı %
Seyahat	51
Havayolları	42
Konaklama	42

Eğlence-Sanat	24
Araç Kiralama	10

Tablo 3: 2019/2020 yılında e-ticarette en fazla azalan sektörler (İlk 6 Ay) (E-Ticaret Bilgi Platformu, 2020).

Covid-19 pandemisi tüketicilerin davranış ve alışkanlıklarını e-ticarete yönelik farklılaştırmış ve online alım satımı yükseltmiştir. Bu yükselişin sebepleri şu şekilde açıklanabilir (E-Ticaret Bilgi Platformu, 2020):

E-Ticaret'in;

- Uygulanabilirliği
- Ürün çeşitliliği ve müşterilerin ürünlere hızlı bir şekilde ulaşabilmesi
- Müşterilerin ilgisini çekecek kampanya ve indirim çeşitliliğinin olması
- Temassız ödeme imkânına sahip olunması
- Evden çıkma gereksiniminin olmaması

Yukarıda ifade edilen avantajlar dolayısıyla pandemi döneminde e-ticarete olan ilgi oldukça yükselmiş ve hem üreticilerin hem de tüketicilerin ticaret anlayışı değişmeye başlamıştır.

Sonuç

Covid-19 pandemisi tüm dünyada etkisini göstermiş ve neredeyse tüm tüketicilerin alışveriş davranışlarını doğrudan etkilemiştir. Pandemi dönemi boyunca zaten dönüşüm içerisinde olan ticaret geleneksellikten dijitalleşmeye doğru hızlı bir şekilde evrilmiştir. Pandemi döneminde ülkelerin aldığı tedbir ve kısıtlamalar nedeniyle tüketiciler evde daha fazla zaman geçirmeye başlamışlardır. Bu nedenle önceki yıl verileri ile kıyaslandığında bazı sektörlerde hem ülkemizde hem de dünyada e-ticaret hacminde ciddi artışların olduğu görülmektedir. İlerleyen süreçte devletler tarafından tedbirler hafifletilmiş olsa da bu süreçte evde kalan tüketiciler online müşteri olma alışkanlığı kazanmışlardır. Yapılan birçok araştırmada evde kalan insanların ekseriyetle mutfakta zaman harcadıkları, kişisel bakım ve hobilerine daha fazla öncelik verdikleri ve internette geçirdikleri sürenin de oldukça arttığı görülmüştür.

İlk vakalarının devletler tarafından ilan edilmesiyle birlikte vatandaşlar arasında panik ortamı oluşmuştur. Bu ortamda ne yapacağını bilmeyen bireyler özellikle hijyen, maske, gıda, tek kullanımlık eldiven ve sağlık ürünlerine olan talebin oldukça artmasına neden olmuştur. Bu durumun aksine de konaklama, seyahat –eğlence, giyim, aksesuar ve turizm gibi sektörlerde talep de azalma yaşanmıştır. Evde zaman geçirmeye alışmaya çalışan tüketiciler, pandeminin ilk 3 haftalık sürecinde ağırlıklı olarak da ekmek yapma makinesi sipariş etmişlerdir.

Ortaya çıkan bu salgın hastalıklar sadece yaşandığı dönemi etkilemekle kalmayıp uzun vadede köklü toplumsal değişimlere de neden olabilmektedir. Alınan tedbir ve kısıtlamalar

sebebiyle internetten alışverişi çok bilmeyen, hatta tercih etmeyen kişilerin dahi e-ticarete yönelmeleri buna örnek olarak gösterilebilir. Pandemi döneminde uzaktan ve temassız alışverişin tercih edilmesi ile işletmelerde bu konuda kendilerini güncellemek ve bu yeni sisteme kendilerini entegre etmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda işletmeler güncel pazardaki rakiplerinin önüne geçmek, hedef pazar payını arttırmak, yeni müşteriler kazanmak ve farklı pazarlara ulaşabilmek adına e-ticarete verdikleri önemi arttırarak kendilerini bu yeni sisteme adapte etmek zorundadırlar.

Pandemiler genel olarak dikkate alındığında devletlere ve toplumlara doğrudan etkilerinin olduğu söylenebilir. Bu noktada hükümetlerin ve sivil toplum kuruluşlarının üzerine düşen birçok görev olduğu görülmektedir. Sürecin kontrol altına alınması ve pandemi süreci boyunca gerekli tedbirlerin alınıp insanların panik ortamını iyi yönetmesi bu kurum ve kuruluşlara bağlıdır. Tedbirlerin ilan edilmesiyle birlikte gerekli olan tüm ihtiyaçların (eğitim, sosyalleşme, gıda, temizlik, iş vb.) elektronik ortama aktarılması zorunluluğu ile işletmelerin yeniden ortaya çıkabilecek bir pandemide ne yapması gerektiği ve nasıl bir hazırlık içerisinde olması gerektiğinin de bilincinde olarak hareket etmesi gerekmektedir. Yine bu noktada pandemi sürecinde insanların işlerini en fazla kolaylaştıran sektör elektronik ticaret olmuştur. Bu minvalde pandemi dönemi işletmelerde ve tüketicilerde radikal değişimler yaratmıştır. Böylece bireyler de e-ticaretin ne denli önemli olduğunun farkına varmışlardır.

Bu çalışmada Covid-19' un tercih edilen ürün/ürün gruplarına ve hizmet sektörüne olan etkisi Türkiye ve dünya ölçeğinde incelenmiştir. Tüketicilerde değişen online alışveriş tercihlerinin yaş aralığı ve gelir durumu gibi tüketici özellikleri gözlemlenmeden ele alınması çalışmanın kısıtlılıkları arasında yer almaktadır. Sonuç olarak, pandemi sürecinde online alışveriş hacminde artış görülmüştür. Firmalar online alışveriş sistemlerine uyum sağlamak zorunda kalmışlardır. Böylece tüketici davranışlarının değişmesi sebebiyle firmalar etkin bir dijital dönüşüm sürecinden geçmişlerdir. Konuyla ilgili diğer araştırmalar da ise firmaların online alışverişe ilişkin dönüşüm süreçleri ve oluşturacakları yeni stratejiler incelenebilir.

Kaynaklar

- Ankaralı, H. Ankaralı, S. & Erarslan, N. (2020). Covid-19, Sars-Cov2, infection: Current epidemiological analysis and modeling of disease. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 1(25), 1-22.
- BBC. (2021, 17 Ekim). <https://www.bbc.co.uk/>
- Butu, A., Brumă, I. S., Tanasă, L., Rodino, S., Dinu Vasiliu, C., Doboş, S. & Butu, M. (2020). The impact of covid-19 crisis upon the consumer buying behavior of fresh vegetables directly from local producers. Case study: The quarantined area of Suceava county, Romania. *Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(15), 1-24.
- Can, G. & Kılıç, F. (2021). Türkiye'de covid-19 salgınının tüketici ve üretici davranışları üzerindeki etkisi. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 17-27.
- Coppel, J. (2000). E-commerce: Impacts and policy challenges. *OECD Economics Department Working Papers*, 252, 1-26.
- Çınar, F. & Oğuz, M. (2020). Türkiye'nin covid-19 pandemisine yönelik stratejilerinin swot analizi ile değerlendirilmesi. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-11.

- Del Rio-Chanona, R. M., Mealy, P., Pichler, A., Lafond, F. & Farmer, J. D. (2020). Supply and demand shocks in the covid-19 pandemic: An industry and occupation perspective. *Oxford Review of Economic Policy*, 36(1), 94-137.
- World Health Organization. (2018, May 24). The top 10 causes of death. <https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/the-top-10-causes-of-death>
- Erkan, İ. (2020). Tüketicilerin covid-19 döneminde yayınlanan birlik beraberlik ve motivasyon temalı reklamlara yönelik algıları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(Special Issue on Covid-19), 585-600.
- Ertaş, E. C. (2021, 16 Temmuz). 2018'de online alışveriş ile tam 60 milyar lira harcadık. <https://www.girisimhaber.com/post/2019/02/25/2018-Yilinda-Internette-60-Milyar-Lira-Harcadik.aspx>
- FinTech İstanbul. (2020, 30 Nisan). Mastercard: Covid-19 temassız ödeme kullanımını yükseltti. <https://fintechistanbul.org/2020/04/30/mastercard-covid-19-temassiz-odeme-kullanimini-yukseltti/>
- Güven, H. (2020). Covid-19 sürecinde e-ticaret sitelerine yöneltilen müşteri şikâyetlerinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 15(4), 511-530.
- Hacıalıoğlu, A. & Sağlam, M. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde tüketici davranışları ve e-ticaretteki değişimler. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 3(1), 16-29.
- Ipsos (2020, 3 Nisan). Hane içi hızlı tüketim ürünleri satın alımında içecek ürünleri dikkat çekti. <https://www.ipsos.com/tr-tr/hane-ici-hizli-tuketim-urunleri-satin-aliminda-icecek-urunleri-dikkat-cekti>
- Kaynak, İ. (2020). Koronavirüs (covid-19) algısının online alışverişe etkisi. *Turkish Studies*, 15(4), 633-645.
- Küçükyılmazlar, A. (2006). *İstanbul ticaret odası elektronik ticaret rehberi*. Rema Yayınevi.
- Muradoğlu, C. (2020, 7 Nisan). Covid-19'la birlikte Türkiye'de online harcama tutarında nasıl bir değişim yaşandı. <https://webrazzi.com/2020/04/07/covid-19-la-birlikte-turkiye-de-online-harcama-tutarinda-nasil-bir-degisim-yasandi/>
- Nielseniq (2020, 16 Mart). Covid-19: The unexpected catalyst for tech adoption. <https://nielseniq.com/global/en/insights/analysis/2020/covid-19-the-unexpected-catalyst-for-tech-adoption/>
- Öner, Y. (2020, 27 Ekim). Covid-19 ortamında e-ticaret ve kargo taşımacılığı nasıl etkilendi. <https://kpmg.com/tr/tr/home/gorusler/2020/10/covid-19-eticaret-kargo-tasimaciligina-etkileri.html>
- Pazarlamasyon. (2020, 08 Ekim). Tüketicilerin %65'i, salgın sonrası küçük işletmeleri tercih ediyor. <https://www.pazarlamasyon.com/tuketicilerin-65i-salgin-sonrasi-kucuk-isletmeleri-tercih-ediyor>
- Richards, T. J. & Rickard, B. (2020). Covid-19 impact on fruit and vegetable markets. *Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue Canadienne D'agroeconomie*, 68(2), 189-194.

- Styrk, J. (2020, 31 Mart). Top 100 Fastest Growing & Declining Categories in E-commerce. <https://www.stackline.com/news/top-100-gaining-top-100-declining-e-commerce-categories-march-2020>
- Şahin, E. & Köroğlu, M. (2020). Sars-Cov-2; virüsün çevresel özellikleri. *Biotechnol and Strategic Health Res*, 1(Özel Sayı), 55-64.
- Keleş, P. (2020, November 15). Corona virüsün ekonomiye etkisi ve e-ticaret'in yükselişi. *Ticimax* <https://www.ticimax.com/blog/corona-virusun-ekonomiye-etkisi-ve-e-ticaretin-yukselisi>
- Türk, A., Bingül, B. A. & Ak, R. (2020). Tarihsel süreçte yaşanan pandemilerin ekonomik ve sosyal etkileri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(Special Issue on Covid-19), 612-632.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2019). *Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması*. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2019-30574](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2019-30574)
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). *Sanayi üretim endeksi*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sanayi-Uretim-Endeksi-Kasim-2021-45729>
- TÜRMOB. (2020, 20 Temmuz). Yeni koronavirus (covid-19) salgınının ekonomik ve sosyal hayata etkilerinin azaltılmasına yönelik 7244 sayılı kanun yayımlandı. <https://www.turmobil.org.tr/sirkuler/detailPdf/98a342f5-cd52-40fe-8126-0692387e5e3c/yeni-koronavirus--covid-19--salgininin-ekonomik-ve-sosyal-hayata-etkileri>
- ULISA. (2020, 21 Aralık). Kovid-19 (koronavirus) salgınının ekonomik etkileri. <https://aybu.edu.tr/GetFile?id=54ef160d-125e-4967-9aeb-2973158c8a33.pdf>
- World Health Organization. (2021, October 19). Coronavirus disease (COVID-19) pandemic https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019?adgroupsurvey={adgroupsurvey}&gclid=CjwKCAjwyqWkBhBMEiwAp2yUFoa6Mqn43h3sYqu3xOQDyGijt5KsPA0IU-C-blo_5cUC1u0ux0-dVBoCOTcQAvD_BwE
- Yılmaz, Ö. & Bayram, O. (2020). Covid-19 pandemi döneminde Türkiye'de e-ticaret ve e-ihracat. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 37-54.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muafır.

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkı Oranı: Birinci yazar: % 50 / İkinci yazar: % 50.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contribution Percentage: First Author: % 50 / Second Author: % 50.

Yerel Kamusal Hizmetlerin Sunumunda Yeniden Belediyeleş-tirme: Öze Dönüş Mü, Yeniden Tasarım Mı?†

Re-Municipalisation of Local Public Services: Return to the Original or Re-Design?

Sultan KAVİLİ ARAP*

Öz

Ulusal düzeyde neoliberal politikaların benimsendiği, özelleştirmelerin yaygınlaştığı 1980'li yıllarla birlikte yerel yönetimlerde yapısal ve işleyişsel olarak bu politikalarından etkilenmiş, yerel kamu hizmetlerinin piyasa merkezli sunumu yaygın olarak uygulanmaya başlanmıştır. Ancak çok geçmeden özelleştirme kararlarının, uygulamalarının öngörülen etkiyi yaratmadığı görülmüştür. Yirmibirinci yüzyılın ilk yıllarına gelindiğinde özelleştirme kaynaklı sorunlarla mücadelede yeniden belediyeleş-tirme gündeme gelmiştir. Bu çalışmada dünyada her geçen gün uygulamaları artarak devam eden yeniden belediyeleş-tirmenin hangi nedenlerle yapıldığı, yöntemleri, etkileri, sonrasında oluşan mülkiyet yapıları dikkate alınarak kavramın içeriği ve aldığı farklı formlar incelenmiştir. Konuya ilişkin araştırmalar ağırlıklı olarak yerel yönetim deneyimlerinin değerlendirildiği örnek uygulamalar biçimindedir. Araştırmada ilgili literatür, dünyadan ve Türkiye'den uygulama örnekleri ve istatistikler analiz edilmiştir. Türkiye'de az sayıda uygulama bulunmaktadır ve yeniden belediyeleş-tirme deneyimini inceleyen bir araştırma henüz yoktur. Uygulama örnekleri dikkate alındığında terimsel bir netliğin olmadığı, kavramın bütünüyle klasik anlamda kamu mülkiyetine geçiş olarak tanımlanamayacağı, neoliberal sistem ile uyumlu yeni bir form olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeniden Belediyeleş-tirme, Belediye, Özelleştirme.

Abstract

When neoliberal policies were adopted at the national level and privatisation became widespread in 1980s, local governments have been structurally and operationally affected by these policies. Accordingly, the market-based mechanism in local public services delivery has been widely implemented. However, it was soon observed that privatisation decisions and practices did not create the anticipated impact. At the beginning of the twenty-first century, re-municipalisation came to the agenda in the fight against the problems caused by privatisation. In this study, the content of remunicipalisation and the different forms of it are evaluated by analysing the reasons for implementations, their methods, their effects, and the ownership structures formed afterwards. Case studies examining local government experiences are used in this research. The relevant literature includes examples of practices and statistics from all over the world and Turkey. There are few practices in Turkey and there is no research that analyses the experience of remunicipalisation. In the study, it has been determined that there is no terminological clarity regarding the remunicipalisation.

† Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye, e-posta: sultan.arap@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4752-8828. (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 17.05.2023

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 29.06.2023

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2023

Atıf-Reference: Kavili Arap, S. (2023). Yerel kamusal hizmetlerin sunumunda yeniden belediyeleş-tirme: Öze dönüş mü, yeniden tasarım mı?. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 100-123.

Hence, it cannot be defined as a transition to public ownership in the classical way, and it is identified as a new form which is compatible with the neoliberal system.

Keywords: Remunicipalisation Municipality, Privatisation.

Giriş

Yerel yönetimler yerel kamu hizmetlerinin sunumunda temel yapılardır. Hizmet alanı ve hizmet çeşitliliği yıllar içerisinde giderek artan yerel yönetimler süreç içinde işleyişe ilişkin eleştirilere yanıt olarak 1980'li yıllarda neoliberal politikaları benimseyerek piyasa merkezli hizmet sunumuna yönelmiştir. Yerel kamu hizmetlerinin mülkiyet transferi, kamu-özel sektör ortaklıkları, dış kaynak kullanımı gibi usullerle sunulduğu bu yeni dönemde gerek hizmet üretiminde gerekse kent ile ilgili kararların alınmasında özel sektör temsilcilerinin ağırlığı artmıştır.

Yerel kamu hizmetlerinin neoliberal politika anlayışına özgü usullerle sunulduğu bu yeni sürecinin olumsuz çıktılarının görülmeye başlaması uzun sürmemiştir. Kentsel hizmetlerin hem pahalı hem de düşük nitelikte sunulduğuna ilişkin değerlendirilmeler ve özelleştirme kararlarına ilişkin tartışmalar gündemde giderek artarak yer almıştır. Özelleştirme uygulamalarının başlamasının üzerinden çok geçmeden "yeniden belediyeleştirme" tanımlamasıyla yerel yönetim odaklı kamusal hizmet sunumu tekrar gündeme gelmiş, sunulan hizmetlerin pahalılaşması, kalitesinin azalması, niteliğin artmasına ilişkin gereken yatırımların yapılmaması gibi süreç içinde oluşan sorunları gidermek için bir yöntem olarak uygulanmaya başlanmıştır.

Bu araştırmada yeniden belediyeleştirme kavramı dünya ve Türkiye örnekleri üzerinden değerlendirilmektedir. 2000'li yılların başından bu yana sayıları artarak devam eden uygulamalar bulunmaktadır. Mevcut durumun saptanmasına yönelik bu çalışmada yerel yönetim düzeyinde yürütülen özelleştirmelerden kaynaklı sorunlar nedeniyle gündeme gelen yeniden belediyeleştirmenin hangi nedenlerle yapıldığı, yöntemleri, etkileri ve sonrasında oluşan mülkiyet yapıları dikkate alınarak kavramın içeriği, aldığı farklı formlar incelenmektedir.

Konuya ilişkin araştırmalar ağırlıklı olarak yerel yönetim deneyimlerinin değerlendirildiği örnek uygulamalar üzerine olup, bu araştırmada ilgili literatür, dünyadan ve Türkiye'den uygulama örnekleri ve istatistikler incelenmektedir. Çalışmanın önemli bir kısıtı uygulama örneklerinin detaylı verilerine ulaşmada yaşanan zorluklardır. Türkiye'de akademik yazında yeniden belediyeleştirme deneyimlerini inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Türkiye'de uygulanan yeniden belediyeleştirme örneklerinde özelleştirme dönemine ilişkin verilere, yeniden belediyeleştirme gerekçelerine erişmek ve bu dönemde süreçte yer alan kamu görevlisine ulaşmak açısından sınırlılıklar bulunması değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır.¹ Bununla birlikte hem özelleştirme hem de yeniden belediyeleştirme döneminde çalışmaya devam eden ve görüşmeyi kabul eden bir yetkili ile görüşülmüştür.

Çalışmanın birinci bölümünde 1980'li yıllarla birlikte her geçen gün artarak devam eden özelleştirme uygulamaları ve bu uygulamalara yönelik getirilen eleştiriler

¹ Bu kapsamda Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tutanakları, Kalkınma Planları, Özel İhtisas Komisyonu Raporları, Türkiye Belediyeler Birliği Faaliyet Raporları, ilgili yerel yönetimlerin faaliyet raporları taranmış, yeniden belediyeleştirme kapsamında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

değerlendirilmektedir. İkinci bölümde yeniden belediyeleşirme kavramının kavramsal çerçevesi, üçüncü bölümde özelleşirme süreçlerinde yaşanan sorunlara bir çözüm önerisi olma hedefi irdelenmektedir. Dördüncü bölümde yeniden belediyeleşirme uygulamalarında öne çıkan yöntemler ve bu yöntemlerin etkileri dünya örnekleri üzerinden değerlendirilirken, son kısımda Türkiye'deki uygulama örnekleri incelenmektedir.

Yerel Hizmetlerin Sunumunda Özelleşirme ve Eleştiriler

1970'li yıllardan itibaren yaygınlaşan ve sermayenin sınırsız tahakkümünü hayata geçirme programı (Boratav, 2016, Haziran 3) olarak tanımlanan neoliberalizm, devletin görevlerini daha hızlı, verimli ve etkili yerine getirebileceği anlayış olarak sunulmuştur. Bu kapsamda kamu yönetiminin işleyişine yönelik eleştiriler neoliberalizmin öne çıkan öğelerinden birisi olan özelleştirmeye gerekçe olarak kullanılmıştır. Özelleştirmeye dayanak olan söylemlerde kamu tarafından yürütülen hizmetlerin siyasi müdahalelere açık olması nedeniyle verimsizliğe ve israfa yol açtığı, bunun da ekonomik büyümeyi geriletliği (Ataay, 2003: 223), sunulan hizmetlerde etkinlik, verimlilik ve adalet konularında yetersiz kaldığı, kamu görevlilerinin hizmet sunumunda verimliliklerinin artırılmasında sıkıntı yaşandığı gibi görüşler yer almıştır (Buchanan, 1979: 7, 20; Tullock, 1987: 33). Bu süreçte özelleşirme uluslararası finans kuruluşlarının yönlendirmesiyle yeni dünya düzenine entegre olmanın önemli bir aracı olarak algılanmış; ulusal düzeyde kamu harcamalarının azaltılması, kamu açıklarının giderilmesi, hizmet sunumunda verimliliğin sağlanması, serbest piyasa ekonomisinin geliştirilmesi gibi amaçlara dayandırılmıştır (Bozkurt, Ergun & Sezen, 2008: 194).

Hem kaçınılmaz hem de yararlı olduğu ileri sürülen özelleşirme Thatcher döneminde İngiltere'de kamunun elindeki konutların satılması, kamusal mal ve hizmetlerin sözleşmelerle özel sektöre yaptırılması yöntemleriyle yaşama geçirilmiştir. Özelleştirmeler Latin Amerika başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelerde Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) öncülüğünde yapısal uyum programları eşliğinde yürütülmüştür. Devletin ekonomiye müdahalesinde kamu yararı ve ulusal çıkarları sağlamayı hedeflediği yaklaşımı yerini, bu müdahalenin krizlere neden olduğu düşüncesine bırakmıştır. Yeni yaklaşıma göre, ulusal çıkar ve kamu yararı devletin elini ekonomiden çekmesi ve piyasa güçlerinin serbest bırakılması ile sağlanabilecektir (Ataay, 2003: 223). Böylece geçmişin 'idari' yaklaşımı, 1970'ler ve 1980'lerde yerini girişimci yaklaşıma bırakmıştır. Özellikle gelişmiş dünya kent yöneticilerinin benimsediği ekonomik gelişmeye girişimci yaklaşımın pozitif fayda sağlayacağına ilişkin ulusal sınırları ve ideolojileri aşan genel bir uzlaşma olduğu görülmüştür (Harvey, 2012: 410). Özelleşirme yolunu seçen yerel yönetimler, bunu mali kısıtlar (mevzuat çerçevesinde genel bütçeden aktarılan gelirlerin yetersiz olması, borçlanma kısıtları, yerelin kaynak artırma kabiliyetinin sınırlı olması vb.), verimlilik, yasal-siyasal süreçten kaynaklanan kısıtlar, ideolojik tutumlar gibi nedenlerle gerekçelendirirken; süreci üretim ve yönetim maliyetlerini kaliteden vazgeçmeden düşürmek, etkinliği arttırmak gibi hedeflere vurgu yaparak rasyonalize etmişlerdir. Bu çerçevede 1970'lerden itibaren katı atık ve su yönetimi konuları başta olmak üzere yerel yönetimlerde özelleştirmeler yapılmaya başlanmıştır (Bel & Fageda, 2007; 2009).

Özelleşirme yaygınlaşırken, özelleşirme savunucuları kamu hizmetinin piyasa yoluyla sağlanmasının rekabeti, ölçek ekonomilerini ve tüketici sesinin daha fazla duyulmasını teşvik

ettiğini savunmuşlardır (Warner & Hebdon, 2001: 316). Yerel yönetimler özelleştirme uygulamalarını yalnızca doğrudan mülkiyet transferi biçiminde değil aynı zamanda kamu-özel sektör ortaklıkları, dış kaynak kullanımı, şirketleştirme gibi birçok farklı adlandırmalar altında gerçekleştirmiştir (Kishimoto, Steinfort & Petitjean, 2020: 18). Yerel yönetimlerin kentlere müdahale biçimleri değişmiş, özellikle metropoliten kentlerde belediyeler ulaşım, su, çöp toplama gibi hizmetleri sağlamada kendi birimlerinden çok, özel sektörü kullanmaya yönelmiştir (Şengül, 2003: 201). Yeni yatırımlar, istihdam kaynakları ve dış fonları çekmeye çalışan yerel güçler kamu-özel ortaklığı çatısında birleşmiş, kent egemen sınıfların ittifaklarının yarattığı bu hızlı değişimin belirsizlikleri karşısında rantsal müdahaleye açık hale gelmiştir (Harvey, 2012: 416-424). Bu dönemde yerel yönetimlerin daha önceleri mali olarak girmekte zorlandıkları ulaşım, su ve kanalizasyon gibi büyük ölçekli yatırımlara büyük miktarlarda kredi kullanarak yöneldikleri de görülmüştür. Böylece kentler ulusal ve uluslararası sermayenin ilgi alanı haline gelmiş, birçok belediye ödeme kapasitelerinin üzerinde dış borç kullanmaya başlamıştır (Şengül, 2003: 201).

Türkiye’de de etkisini göstermeye başlayan bu değişim ile birlikte, her geçen gün görev alanları genişleyen, görev çeşitliliği artan belediye ve büyükşehir belediyelerinin de hizmet sunumunda kamu-özel işbirliğini kullanmaya başladıkları görülmüştür. Neoliberal politikaların yerel yönetimleri merkezi idarenin denetiminden çıkarıp, güçlendirmesi, yerel birimlerin dinamik yapılar haline gelmesi ve bu dönüşümün de, demokratikleşmenin, yerel girişimciliğin, yerel sivil toplumların ve yerel kimliklerin güçlenmesine hizmet etmesi beklenmiştir (Ersoy & Şengül, 1998: 135). Bu dönemde yeni düzene hukuksal-yönetimsel olarak olabildiğince hızlı uyum sağlayan, uluslararası ölçekte yaratılan rekabet ortamında birbiriyle yarışan ve bu yarışta “başarılı” olarak tanımlananlara öykünen kentler ön plana çıkmıştır.

Her derde deva olarak sunulan özelleştirmenin asıl tehlikesi, devletin, yurttaşların refahını sağlama işlevini, pazara ve bu pazarı istediği gibi biçimlendiren büyük güçlere terk etmesi olmuştur. Bu süreçte özelleştirmenin toplumsal maliyeti bir yana, vaat edilen ekonomik yararları da gerçekleşmemiştir. (Martin, 1995: 208, 213) Böylece neoliberal paradigmanın yerel yönetim düzeyindeki nitelikli hizmeti daha ucuza sunma iddialarının gerçekleşemediğini, sürekli artan fiyatlar, gerileyen çalışma koşulları, zayıflayan kentsel haklar (Bayramoğlu, 2015: 97) vesilesiyle kısa sürede görülmüştür. DB ve IMF gibi küresel finans kurumları bile özelleştirmenin, özellikle teknik etkinliği ve işgücü üretkenliği açısından hayal kırıklığı yarattığını kabul etmiştir. Bu süreçte özellikle temiz suya erişim ve atık hizmetlerinde eşitsizlik, çocuk yoksulluğu gibi konularda yaşanan olumsuzluklara karşı yeniden belediyeleştirme doğrultusunda bir eğilim ortaya çıkmaya başlamıştır (Jacob & Sanchez, 2015: 76).

Özelleştirme taraftarlarının ileri sürdüğü temel argüman, kamudan daha ucuz ve uygun maliyetle hizmetlerin yürütüleceği iken, yaşananlar bu iddiaları farklı ülke deneyimlerinde defalarca çürütmüştür (Kishimoto, 2019:55). Özelleştirme hizmetlerin ticarileşmesine yol açmıştır. Kamu hizmetlerinde gereken yatırımlara fon bulamayan devletlerin bu sorunu özelleştirmelerle çözme eğiliminin faturası ise hem hizmetlerin pahalılaşması, hem de herkese eşit bir şekilde sunulamaması olmuştur. Örneğin su özelleştirmesi sonucunda Afrika’da suyun, yoksullara, hali vakti yerinde olanlara göre 30 kat daha pahalıya mal olduğunu belirten Martin (1995: 169, 171-175), İngiltere’deki deneyimin de benzer biçimde bu tespiti

desteklediğini ifade etmiştir. Buna göre özelleştirme sonrası İngiltere’de faturalarını ödeyemedikleri için suları kesilen abone sayısı 1991-1992 arasında üç kat artmıştır. Diğer yandan su kaynaklarının kontrolsüz kullanıldığını, yirmiden fazla akarsuyun özelleştirmeden sonra aşırı kullanım nedeniyle kurduğunu belirtmiştir. Bir diğer örnek ulaşımın özelleştirilmesi konusundaki başarısızlıktır. Hedeflenenin aksine özelleştirme sonrasında bilet ücretlerinin arttığı, bazı seferlerin kalktığı, otobüs kullanımının düştüğü bilgilerin dönemin resmi istatistiklerinde de yer aldığı bilgisini paylaşmıştır.

Yerel yönetimlerin hizmet alanlarından en fazla özelleştirilmiş olan içme suyu sağlama dikkat çeken bir başka sorun alanıdır. 1990’lı yıllara gelindiğinde dünyanın birçok bölgesinde su tesislerinin çoğunu İngiliz ve Fransız su şirketlerinin işlettiğine dikkat çekilirken, 2003 yılına gelindiğinde bu şirketlerin talep ettiği fiyat artışları nedeniyle özelleştirmenin bu ülkelerde eskisi kadar popüler olmamaya başladığı belirtilmektedir. Bekledikleri kadar kâr elde edemeyen şirketlerin süreç içinde ağırlarını genişletmek ve iyileştirmek için kendilerinden beklenen yatırımları yapmaması, verimlilik artışı sağlamaması sorunları görülmüş; şirketler bu nedenlerle sözleşmeleri yeniden müzakere etmek ya da sözleşmeleri sona erdirmek istediklerini belirtmiştir. Örneğin Suez², 2003’te kur riskinden korunmadıkları, yatırımları yerel kârlardan finanse edemedikleri ve kısa vadeli güvenilir bir nakit akışı sağlayamadıkları durumda gelişmekte olan ülkelerin birçoğundan çekileceğini belirtmiştir ((Hall, Lobina & Corral, 2010: 3). Suez’in Manila (Filipinler) ve Antalya’da iflas etmesi ve Manila’da yeniden devletleşirme (Hall, Lobina & Corral, 2010: 5), Antalya’da yeniden belediyeleşirme yoluyla işletilmeye dönülmesi (Kendir, 2009:30;) örneklerinde de görüldüğü üzere kamu hizmetlerinin özel teşebbüsler eliyle gördürülmesi yoluyla hizmet sunumunda yaşanan sorunların çözülmesi mümkün olmamış, hatta sorunlar derinleşmiştir.

Yerel kamu hizmetlerinin sunumunda özelleştirme uygulamalarının dünya ölçeğinde yaygınlaşmaya başlamasından günümüze süreci maliyet tasarrufu açısından değerlendiren bir çalışmada (Bell, Fageda & Warner, 2010: 553-554) karmaşık sonuçlara ulaşıldığı belirtilmiştir. Yapılan araştırmaların bir kısmında özelleştirme sonucu maliyetin azaldığı verilerine ulaşılırken, önemli bir kısmında kamu-özel sektör hizmet sunumu karşılaştırmalarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir. Bununla birlikte yüksek işlem maliyetleri, rekabet eksikliği gibi tespitlerin giderek arttığı da belirtilmiştir. Bu süreçte kamu yararına aykırı “kusurlu sözleşmeler”in imzalandığı, işlem maliyetlerinin arttığı kamu-özel ortaklıkları görülmüştür (Atias & Oder, 2008: 2). Bütün bu çalışmalara ek olarak 2016 yılında IMF çalışanları tarafından neoliberalizmin beklenen sonuçlara ulaşmadığı belirtilmiştir (Ostry, Loungani & Furceri, 2016). Neoliberal politikalara yönelik üç olumsuz tespit yapılmıştır: Neoliberal politikaların büyümeyi arttırmaya faydalı olmadığı, eşitsizliğin dikkat çekici oranda arttığı ve artan eşitsizliğin büyümeye ve sürdürülebilirliğe zarar verdiği ortaya konmaktadır (Ostry, Loungani & Furceri, 2016).

Sonuç olarak neoliberal ekonomistlerin dile getirdiği özelleştirmenin kamu hizmetlerini uygun fiyatlı, verimli ve yolsuzluğa daha az eğilimli hale getireceği biçimindeki geleneksel argümanların geçerli olmadığı kısa sürede görülmüştür. Onun yerine artan maliyetler, düşen hizmet kalitesi, çalışanlar için kötüleşen koşullar ve hesap verebilirlik, şeffaflık, demokratik

² Suez Lyonnaise des Eaux su konusunda uzmanlaşmış uluslararası alanda çalışan bir Fransız şirkettir. (Suez,2000)

denetim gibi ilkelerin sağlanamadığı, eskiye kıyasla daha pahalı kamu hizmetlerinin sunulduğu bir süreç yaşanmıştır (Ofreneo, 7 Şubat 2018; Kishimoto, Steinfort & Petitjean, 2020: 18). Dış kaynak kullanımı beklenen yararı sağlamamış, ücretlerde kesintiye, istihdamın düşmesine, güvenliğin azalmasına ve denetim boşluğuna yol açmıştır. Özelleştirme ile işçilerin bir kısmı işsiz kalırken, kalanlar güvencesiz koşullarda çalışmıştır (Bayramoğlu, 2015: 131). Yaşanan sorunların önemli nedenlerinden birisi, şirketlerin kârlılık hedefini halkın gereksinimlerinin önüne koyması olmuştur. Şirketlerin sattıkları hizmet karşılığında yüksek ücret talep ettiği, hatta birçok anlaşmada şirketlere kâr garantisi verildiği ve maliyetinin de kullanıcılara yüklendiği görülmüştür. Ancak bu yüksek kârlılığa karşın sözleşmelerde vaat edilen altyapı yatırımlarının yapılmadığı ve doğal olarak hizmet kalitesinin düştüğüne yönelik şikâyetler de gündemde yerini almıştır (Çelikkilek, 2018: 1024). Antalya’da özelleştirme sonrası su tarifelerinin 1997-1998 yıllarında yüzde altıyüz oranında artması (Gökdemir, 2007: 38), Çeşme-Alaçatı su ve kanalizasyon hizmetlerinin özelleştirilmesi sonrasında yapılması gereken altyapı yatırımlarının yapılmadığına ilişkin eleştiriler (TMMOB, 2009: 62; Gündem Çeşme, 15 Mart 2018), Denizli toplu taşıma hizmetinin özelleştirilmesinden sonra gerek kullanılan otobüsler, gerekse güzergahın gereksinimleri karşılama düzeyleriyle ilgili olarak kentlilerin artan şikâyetleri (“Denizli’de Toplu Taşıma Tartışması”, 15 Kasım 2013) bu kapsamdaki eleştiri ve şikâyetlere yönelik verilebilecek örneklerden birkaçıdır.

Yeniden Belediyeleştirme

Yeniden belediyeleştirme, varlıkların ve tedarik hizmetlerinin özel sektörden alınıp, belediye mülklerine dönüştürülmesi ve belediyelerin kontrolüne verilmesi (Hall, Lobina & Terhorst, 2013: 194) biçiminde tanımlanmaktadır. Esasen, özel sektörün kâr amaçlı yaklaşımı yerine yerel kamusal hizmetlerin yeniden kamu yararı öne çıkarılarak sunulması hedeflenmektedir. Yeniden belediyeleştirme ile hizmet yeniden kamu eliyle görülmeye başlarken üretim ve denetim süreçlerine tüm aktörlerin katıldığı (Kishimoto, 2019: 58), başarısız özelleştirme deneyimlerinin sadece siyasi ve mali açıdan değil, çevre ve insan hakları perspektifinden de değerlendirildiği (Kishimoto, Steinfort & Petitjean, 2020: 20) bir modele işaret edilmektedir.

Neoliberalizmden beklentilerin karşılanmaması sonucu yaşanan itibar kaybı, yerel kamu hizmetlerinin yeniden belediyeleştirmesini gündeme getirmiştir. Dünyanın birçok yerinde özelleştirmeler başarısızdır. Bu nedenle belediyeler daha önce özelleştirilen hizmetleri çeşitli gerekçelerle yeniden üstlenmiş, kamu-özel sektör ortaklıklarını sonlandırmış ve kentsel altyapının çeşitli sektörlerinde yeni belediye işletmeleri kurmaya başlamıştır (Becker, Beveridge & Naumann, 2015: 76). Kimi yerel yönetimler ve sivil toplum gruplarının çağrısını yaptığı yeniden belediyeleştirme (Ofreneo, 7 Şubat 2018) özelleştirmeden kaynaklanan ve derinleşen hemşehri memnuniyetsizliğinden ortaya çıkmıştır. Diğer öne çıkan nedenler ise yerel politikacıların altyapı uygulamaları üzerinde daha fazla etki elde etmek ve kamu hizmetlerinin siyasi kontrolünü yeniden sağlamak arzuları olmuştur. Ayrıca, giderek artan sayıda toplumsal hareket ve sol siyasetçi, yeniden belediyeleştirmenin daha iyi çalışma koşulları, daha adil fiyatlandırma, daha fazla kentsel demokrasi ve daha yüksek çevre standartlarına ulaşmanın bir yolu olduğunu savunmuştur (Becker, Beveridge & Naumann, 2015: 76). Bu özellikleriyle yeniden belediyeleştirme, özelleştirme uygulamalarında yaşanan başarısızlığa yönelik bir tepki olarak değerlendirilmektedir.

Belediyeleşirmeye ilişkin ilk örneklerin 19. yüzyılda görüldüğü, o dönemde kolera gibi salgın hastalıkların baskısıyla birden fazla hizmet sağlayıcı tarafından hizmetlerin görülmesinden vazgeçme eğilimi ortaya çıkmıştır. 1870’te Birmingham su ve gaz, 1900 başlarında Londra su hizmetlerini belediyeleşirmiştir. İngiltere Parlamentosu 1848’de bir dizi halk sağlığı önlemi almış, önlemler konusunda yerel yönetimleri de harekete geçmeye zorlamıştır. Bu süreçte belediyeler ülkede çok çeşitli hizmetleri geniş kitlelere sunmaya başlamıştır (McDonald, 2012: 9-10; 2018: 48). 1980’lerde özelleştirmelerin yaygınlaşmasına kadar devam eden bu uygulamalar, özelleştirmelerden yaklaşık yirmi yıl sonra nitelik açısından daha iyi kamu hizmetleri sunmak amacıyla yeniden belediyeleşirme kavramı çerçevesinde tekrar gündeme gelmiştir. İlk örneği 1997’de Fransa’da su hizmeti konusunda görülen yeniden belediyeleşirme (Hall, Lobina & Terhorst, 2013: 207) hareketinin küresel olarak ivmelenmesi su ve enerji sektöründe olmuştur. Su hizmetlerinde Fransa, enerji hizmetlerinde ise Almanya yeniden belediyeleşirmede öne çıkmıştır (Cumbers, Pearson, Stegemann, vd., 2022: 4). Su hizmetlerinin yeniden belediyeleşirilmesinin yaygınlaşmasında bu amaçla bir toplumsal hareket olarak kurulan İtalyan Su Hareketi Forumu’nun (“The Italian Forum of Water Movements”, 2014) önemli etkisi olmuştur. Forumun kurulduğu 2006’da oluşturulan manifesto ve 2009’da su hizmetlerinin yeniden belediyeleşirilmesine yönelik kampanyalar sonucu bir yandan İtalya’da su hizmetleri Viyana, Toronto gibi büyükşehirlerde belediyeler tarafından üstlenilmeye başlanırken (Carroza & Fantini, 2016: 109), diğer yandan forumun başlattığı ivme küresel su adaleti hareketleri olarak dünyanın dört bir yanında karşılık bulmuştur.

Kamu hizmeti sunumunda kamunun rolünün yeniden gündeme gelmesini inceleyen ilk uluslararası konferans 2006 yılında Singapur’da yapılmıştır. Konferansta, 1980’lerde Birleşik Krallık’ta başlanan zorunlu rekabetçi ihale uygulamalarının 1998’de sona erdirilmesi; 2002’de Yeni Zelanda’da yerel yönetim kapasitesinin yeniden inşa edilmesi çabası gibi örnekler üzerinden ulusal düzeydeki hükümet politikalarındaki değişiklikler incelenmiştir (Clifton, Warner, Gradus, vd., 2019: 293). Uygulamalar ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Sunulan kamu hizmetlerinin hangi kısmının yerel yönetimler tarafından veriliyor olduğu bu farklılıkların nedenini belirleyen unsurlardan birisidir. Bu kapsamda hazırlanan en kapsamlı çalışmalardan biri olan “The Future is Public” Raporu’nda (TNI, 2020) farklı ülkelerde yeniden belediyeleşirilen hizmetler sınıflandırılmış, bu sınıflandırmada su, enerji, ulaşım, temizlik, kanalizasyon, sağlık, eğitim, haberleşme gibi alanların yanı sıra sosyal konut, kültür ve sanatsal faaliyetler, park, bina onarımı, mezarlık hizmetleri gibi alanların genel olarak yerel yönetimler tarafından verildiği görülmüştür. Bununla birlikte, hangi sektörde olursa olsun özelleştirilmiş hizmetlerle ilgili sorunların dikkate değer ölçüde benzer olduğu da vurgu yapılan bir konudur. Bu çerçevede yapılan araştırmalarda başta atık toplama, temizlik, sağlık ve sosyal hizmetler olmak üzere sağlanan hizmetlerin kalitesinin genellikle yatırım, bakım-onarım ve sunulan hizmetlerin yetersizleşmesi nedeniyle bozulma eğiliminde olduğu belirlenmiştir (Kishimoto, 2019: 53).

2017’de hazırlanan “Reclaiming Public Service” (Kamu Hizmetini Geri Kazanmak) raporunda 2000-2016 yılları arasında dünyada en az 835 yeniden belediyeleşirme örneği

olduğu belirtilirken (Steinfors, 2017: 50) 2023'e gelindiğinde TNI (Transnational Institute)³ ile Glasgow Üniversitesi'ndeki araştırma projesi GLOBALMUN (Küresel Yeniden Belediyeleşme ve Post-Neoliberal Dönüş) arasındaki ortak bir girişim olan Public Futures çatısı altında yürütülen çalışmalarda bu sayının 1045 yeniden belediyeleşme, 54 yeniden devletleşmeye yükseldiği görülmektedir⁴ (Public Futures, 2023). Bununla birlikte bu kayıtların bütünü içermediği, bu koşullarda her yerel vakaya ulaşmanın mümkün olmadığı dile getirilmektedir. Yeniden belediyeleşme hareketlerinin lokal düzeyde kalması, medyada görünür olmaması, merkezi idareler ve uluslararası şirketler tarafından özelleştirmeye alternatif olarak görülmemesi, bu uygulamaların görmezden gelinmesi, dil kısıtının olması bilgiye erişimin önündeki engeller olarak dile getirilmektedir⁵ (Petitjean & Kishimoto, 2017: 159; Kishimoto, Steinfors & Petitjean, 2020: 22). Ulaşılan örneklerden ortaya çıkan tabloda yeniden belediyeleşmenin enerji (383) ve su (368) hizmetlerinde daha fazla uygulandığı görülmektedir (Public Futures, 2023).

Yeniden Belediyeleşme Nedenleri

Yeniden belediyeleşme uygulamaları dünya ölçeğinde yayılırken kavram çeşitli açılardan tartışılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda cevap aranan temel sorular; yeniden belediyeleşmeye gereksinim duyulan sorunlu uygulamaların neler olduğu; bu kapsamda yapılan uygulamaların neler olduğu, yeniden belediyeleşmenin temsil ettiği bir ideolojinin olup olmadığı ve neoliberal reformlara karşı bir tür "geri itme" mi, yoksa özelleştirmenin işlemeye devam etmesini sağlayan bir piyasa yönetimi tepkisi mi olduğu biçiminde sıralanmaktadır.

Hangi sektör olduğundan bağımsız olarak özelleştirilmiş hizmetlerle ilgili sorunlar oldukça benzerlik göstermektedir. Örneğin, 2000 ve 2014 yılları arasında su ve hıfzıssıhha hizmetlerini yeniden belediyeleşiren kentlerin değerlendirildiği bir raporda (Lobina, Kishimoto & Petitjean, 2015: 3-4) su hizmetlerinin sunumunda yeniden belediyeleşmeye gereksinim doğuran evrensel nedenler şöyle sıralanmıştır; kötü performans, yetersiz yatırım, işletme maliyeti ve fiyat artışı konusunda anlaşmazlıklar, fatura bedellerinin artması, hizmeti sunan işletmelerin izlenmesinin zorluğu, mali şeffaflığın olmaması, istihdamda azalma ve hizmet kalitesindeki düşüklük.

Dünyanın birçok yerindeki yeniden belediyeleşme uygulama örneklerinden incelenenlerin ağırlıklı olarak üç gerekçe ile yapıldığı görülmektedir. Bu gerekçeler; a) hizmetlerin devredildiği şirketlere yönelik işlevsel başarısızlıklar, hizmetlerin aksatılması, fiyatların yükselmesi gibi artan eleştiriler, b) kamu sektörüne duyulan güvenin artması ve eş zamanlı olarak uzun vadeli özel sözleşmelerin sona ermesi, c) yaşanan çevre sorunlarına yönelik tespitler ile yeşil hareketin ve çevre politikalarının yeni rolü olarak sayılmaktadır

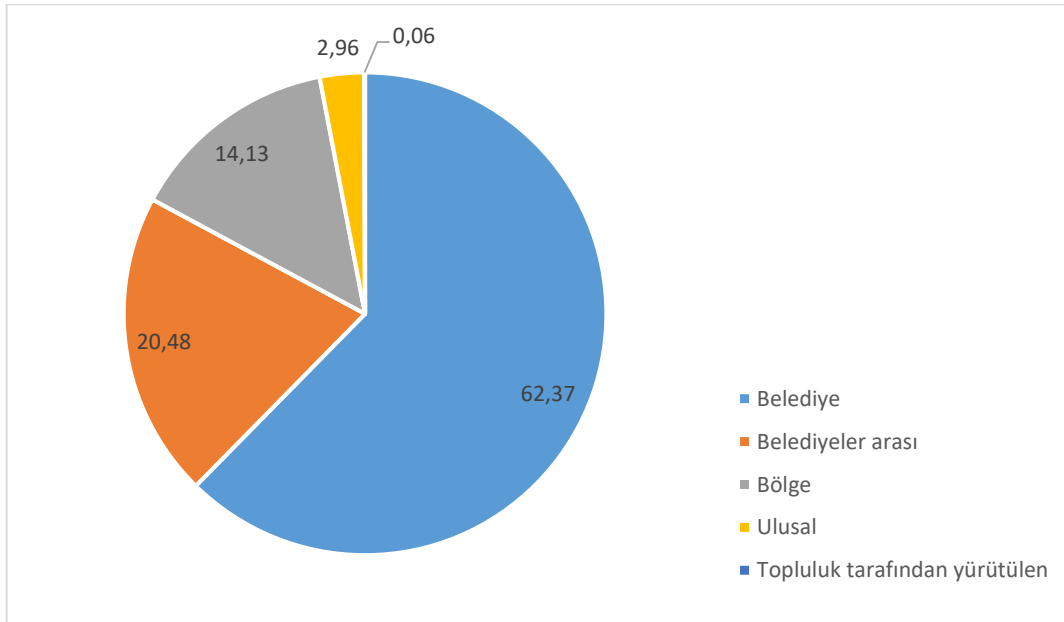
³ TNI, Amsterdam merkezli bir araştırma ve savunuculuk enstitüsüdür. 2014 yılında suyun yeniden belediyeleşirilmesine ilişkin araştırmaya başladıktan sonra TNI, dünyanın dört bir yanından sivil toplum kuruluşları, sendikalar, akademisyenler, yerel makamlar ve kamu görevlileri ile işbirliği içinde bu çalışmayı diğer sektörlerde de genişletti. Aralık 2019'daki "Future is Public" konferansında, 58 ülkedeki 2.400 bölge ve belediyeden 1.408 özelleştirmeden çıkarılan temel hizmet sunumu vakası sundu. Bunlar sekiz farklı hizmet sektöründe 924 yeniden belediyeleşme ve 484 belediyeleşme vakasından oluşmaktaydı.

⁴ Kayıtlarda toplam 1621 vaka bulunmakta olup, 521'inin belediyeleşme olduğu belirtilmektedir.

⁵ Yeniden belediye uygulamalarının yaklaşık yüzde 47'sine ilişkin yeterli veriye ulaşılmadığı belirtilmektedir. (Kishimoto vd., 2020: 22)

(Hall, Lobina & Terhorst, 2013: 206; Banazılı, 2018: 119-124). 2023 yılı itibariyle kamu hizmetlerinin yeniden belediyeleşirilmesinde 356 yeniden belediyeleşirme örneğinde hizmet sunum kalitesini iyileştirmek, 280 vaka ise maliyeti düşürmek amacıyla yapılmıştır. Diğer uygulamalarda 199'u politika hedefleri, 191'i kamu denetimi, 81'i çalışma koşulları, 78'i sözleşmeye uymamak, 70'i yatırım eksikliği, 75'i ise beklenen kârlılığın sağlanmaması veya şirketin batması gerekçesiyle yeniden belediyeleştirilmenin nedenlerine⁶ ilişkin sınıflandırmada yer almaktadır (Public Futures, 2023).

Uygulamalara ilişkin görüş birliği ve ortak bir yaklaşım bulunmaması, farklı hatta zaman zaman çelişkili şekillerde gündeme gelmesi kavramsal açıdan kafa karışıklığına yol açmaktadır. Bu durum da uygulamaların başarısının ölçülebilmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu karışıklığın bazı nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenlerden ilki yeniden belediyeleşirmenin ölçeği konusunda bir standart olmamasıdır. Diğer bir ifade ile hangi kamusal hizmetin belediyeler, hangilerinin bölge yönetimleri ya da merkezi idare tarafından sunulduğu konusunda bir uygulama birliği bulunmamaktadır. Düzenlemeler her ülkede farklılık göstermektedir. Bundan dolayı "ters özelleştirme" olarak tanımlanabilecek uygulamalardan birçoğunun "yeniden belediyeleşirme" olarak tanımlanmadan önce ölçeğe bakılması uygun olacaktır (Clifton, Warner, Gradus, vd., 2019: 295-296). Bu çerçevede veri toplanan yeniden kamu hizmetine alınma uygulamalarından 229'unun bölgesel, 1011'inin belediye düzeyinde, 332'sinin ise belediyeler arası anlaşmalar kapsamında sunulan hizmetlerden oluştuğu belirtilmektedir (Public Futures, 2023).

Şekil 1: Yeniden Belediyeleşirmede Kontrolü Geri Alma Düzeyi (Public Futures veri tabanından alınan bilgilerden oluşturulmuştur.)

İkinci neden, belediyeler tarafından görülmeye başlanan hizmetlerin hangilerinin yeniden belediyeleşirme literatürüne dahil edilmesi gerektiği konusunun net olmamasıdır. Örneğin bir belediyenin yeni sunmaya başladığı bir kamu hizmeti aslında bir "belediyeleşme"

⁶ Bununla birlikte, ciddi sayıda yeniden belediyeleşirmenin nedeni ile ilgili veri olmadığı da görülmektedir. 1621 belediyeleşirme, yeniden belediyeleşirme ve yeniden devletleşirme sınıflandırması içinde ele alınan vakadan 803'ünün nedeni yeniden belediyeleşirildiği bilinmemektedir (Public Futures, 2023).

olgusudur. Ancak hizmet belediye tarafından ilk kez sunulsa da zaman zaman yeniden belediyeleşme literatürüne dahil edildiği görülmektedir. Diğer yandan bazı ülkelerde belediyeler arası sözleşmelerle yürütülen bazı hizmetler, sözleşmelerin iptaliyle yeniden ilgili belediye eliyle görülmeye başlanmaktadır (Clifton, Warner, Gradus, vd., 2019: 295-296). Bu hizmetler öncesinde de belediyeler tarafından yerine getirildiği için özel sektörden yeniden belediyeye dönen hizmet ile aynı kapsamda değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışmaya açık bir konudur.⁷ Bu kapsamda veri toplanabilen vakalara ilişkin toplam 1621 vakadan 1045'inin yeniden belediyeleştirme, 521'inin ise özel sektörden belediyelere yeni aktarılan yerel kamu hizmetleri olarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Bununla birlikte yeniden belediyeleştirme prensipte tam kamu mülkiyetine geçişle ilgilenirse de günümüzde yüzde ellisinden fazlasının kamuya ait karma örnekler ya da yerel yönetimlerin STK'larla işbirliği yaparak mülkiyeti paylaştığı yeni ortaklıklarda olduğu gibi farklı modellerle karşılaşıldığından dolayı bu uygulamalar da değerlendirmelerde kapsama alınmıştır (Kishimoto, Steinfors & Petitjean, 2020: 26; Public Futures, 2023).

Üçüncü olarak kamu hizmeti sunumunda ülkeler arasında, ya da belediyeler arasında farklı yöntemlerin tercih edilebilmesinin yarattığı değerlendirme kısıtları ele alınmaktadır. Örneğin ABD'de hem kurumsal hem de sözleşmeli hizmet sunumu eş zamanlı olarak görülürken, Avrupa'da karma (kamu/özel) yönetim bulma olasılığı daha yüksektir. Belediye şirketleri, çoğunlukla mülkiyeti elinde tutup, hizmeti özel hukuk kapsamında faaliyet gösteren bir işletme üzerinden vermektedir. Bu şekilde şirketleşme konusu çok tartışılmıştır. Diğer bir ifade ile, bir belediye şirketinin kurulması, bazı durumlarda daha fazla kamu kontrolüne doğru bir geri adım olarak ters özelleştirmenin bir parçasıymış gibi yorumlanabilirken, bazı örneklerde özelleştirmeye doğru bir adım olarak değerlendirilebilir. Diğer bir ifadeyle durum incelenen örneğe göre değişebilmektedir (Clifton, Warner, Gradus, vd., 2019: 295-296).

Dördüncü neden ise yeniden belediyeleştirmenin itici güçlerini değerlendiren araştırmacıların konuya farklı yaklaşımlarıdır. Araştırmacıların önemli kısmı inceledikleri yeniden belediyeleştirme örneklerinde yeniden belediyeleştirmenin pragmatik nedenlerle yapıldığını tespit etmişken, bir kısmı da yeniden belediyeleşmenin politik ve dönüştürücü bir süreç olduğunu belirtmektedir. Konuyu pragmatik bir süreç olarak değerlendirenler yerel yönetim birimlerinin piyasayı yönetmek, işlem maliyetlerini azaltmak, hizmet kalitesi veya maliyet tasarrufu sağlamak gibi amaçlarla bir sözleşmeyi yenilemeyerek veya feshederek hizmeti yeniden devletleştirdiklerini ifade etmektedirler (Albalade & Bel, 2021; Warner, M. E., 2022). Diğer yaklaşımda ise yeniden belediyeleştirmenin, mülkiyet değişikliğinden daha çok toplumsal ve çevresel adalet için kolektif özelemleri içeren, daha iyi ve yeni bir kamu hizmeti sunum biçimini temsil ettiği vurgulanmaktadır (McDonald, 2018; Kishimoto, Steinfors & Petitjean, 2020; Cumbers & Becker, 2018; Clifton, Warner, Gradus, vd., 2019: 296). Ancak yapılan ampirik çalışmalarda bu değerlendirmeleri destekleyecek netlikte verilere ulaşamadığı da görülmektedir. Örneğin yeniden belediyeleştirmenin pragmatik mi politik

⁷ Bir diğer soru belediyeler arası sözleşmelerin iptali ile özel sözleşmelerin iptalinde uygulanacak kriterlerin farklı olup olmamasıdır. Bu sorulara verilecek cevaplar, mevzuat farklılıkları nedeniyle ülkeden ülkeye uygulama farklılıkları barındırmaktadır. Warner (2022: 8), ABD'de belediyeler arası sözleşmelerin özel sözleşmelerden daha istikrarlı olduğunu ve kâr amaçlı sözleşmelerde bulunan iptal seviyesinin daha düşük olduğunu belirlemiştir.

mi olduğuna ilişkin Hollanda’da uygulamaların incelendiği bir çalışmada (Gradus & Budding, 2020: 557) muhafazakâr-liberal meclis üyelerinin çoğunlukta olduğu belediyelerin yeniden belediyeleşirmeye güçlü bir biçimde karşı çıktığı, sosyal demokrat üyelerin ağırlıkta olduğu belediyelerde ise özelleştirme karşıtı tutum olduğu belirtilmektedir. Yine Hollanda’da uygulama örneklerinin incelendiği bir diğer araştırmada bulgular arasında yeniden belediyeleşirmenin ortalama hane geliriyle pozitif ilişkisi olduğu, ancak ideoloji ile olası herhangi bir ilişkisinin olmadığı (Albalate & Bell, 2021: 362) tespiti yer almaktadır. Benzer bir çalışmayı ABD’de yapan Warner ve Aldağ’a (2019) göre, ABD örneklerinde siyasi çıkarların yeniden belediyeleşirme üzerinde bir etkisi bulunmamakta, daha çok pragmatik nedenlerle yeniden belediyeleşirme yapılmaktadır. ABD uygulamalarından elde edilen veriler ve Avrupa verilerinin (Gradus & Budding, 2020; Albalate & Bell, 2021: 362-363) örtüşmediği görülmektedir (Warner & Aldağ, 2019; Bel & Fageda, 2009: 116). Bütün bu tespitler yapılırken yerelde yapılan her çalışmanın farklı koşullar, siyasal yapı, coğrafi özellikler, nüfus gibi nedenlerle kendine özgü olmasına ve vakalara ilişkin yeterince veri elde edilememesi nedeniyle net değerlendirme ve genelleme yapma konusundaki sıkıntılarının (Bel & Fageda, 2009: 116) dikkate alınması gerektiği de vurgulanan bir konu olmuştur.

Yeniden belediyeleşirmeyi bir geri dönüş olarak adlandırmakla birlikte uygulamada tek bir formunun olmadığını belirten Kaymaz da (2021:1094); yeniden belediyeleşirmenin geçmiş kamu hizmeti anlayışından farklı olarak zamana ve mekâna bağlı reflekslere yönelik girişimlerden oluştuğunu belirtmektedir. Çünkü yeniden belediyeleşirmedeki devletleşirmeler refah devleti dönemindeki kamu yararı yaklaşımının özelliklerini taşımamaktadır. Uygulamalar, belediyeciliğe yaklaşımın neoliberalizmin ruhuna uygun olarak biçimlendiğini göstermektedir.

Üzerinde tartışılan bir diğer konu ise yeniden belediyeleşirmenin farklı ideolojik uygulamalarının bulunmasıdır. Yeniden belediyeleşirme savunucularının önemli bir kısmı “sosyalistlerden” ibaretken, Almanya’daki uygulama örneklerinde yeniden belediyeleşmeyi savunan kent yönetimlerinin çoğunun “Muhafazakâr Demokratik Birlik” ile ittifak halinde olduğu belirtilmektedir (Ofreneo, 7 Şubat 2018). Böylece toplumun farklı kesimlerinden kabul gören yeniden belediyeleşirmenin ne olduğuna, neden yapıldığına ve “kamusal” kelimesinin tam anlamına ilişkin yorumlar radikal farklılıklar içermesi nedeniyle karmaşık bir hal almıştır. Yeniden belediyeleşirme hareketinin; ekonominin kilit sektörlerinin kontrolünü isteyen kapitalistlerden, pazarda kaynakların daha adil dağıtılması için çaba harcayan sosyal demokratlara, maliyet tasarrufu yollarını arayan bürokratlara, metalaştırılmamış kamu hizmetleri sunma biçimlerini arayan anti-kapitalist sivil toplum hareketlerine ve bu hizmetleri sunmanın alternatif yollarını arayan anarşist/otonom hareketlere kadar geniş bir siyasal yelpazeyi ve yönetim uygulamalarını kapsadığı tespitleri yapılmaktadır. Bununla birlikte tek bir stratejiye gereksinim olmadığı, hatta bu çeşitliliğin yorucu ve uzun sürse de olumlu etkilerinin olacağı yorumları da yapılmaktadır. (Mcdonald & Swyngedouw, 2019: 325).

Yeniden belediyeleşirmenin bir gerekçesi olarak altı çizilen “gelişmiş demokratik hesap verebilirlik” ilkesinin ne anlama geldiği, iyileştirmenin nasıl ölçüldüğü ya da hesap verebilirlikle ilgili beklentilerin açıklamaya gereksinim duyulan bir diğer konudur. Bu kapsamda Mcdonald (2018: 50), yeniden belediyeleşirmenin ayırt edici belirgin özelliklerinin tanımlanabildiğini, ancak çabuk ölçülemeyen zor algılanan özellikleri hakkında

karşılaştırmalı yorum yapabilmek için henüz yeterli veriye sahip olunmadığını belirtmektedir. Hatta bazı örneklerde otokratik ve piyasalaştırılmış yeniden belediyeleştirme uygulamalarının daha demokratik ve daha az ticarileşmiş örneklerin gölgesinde kaldığını da eklemektedir. Bu bağlamda medyanın, aktivist grupların ve kamu sendikalarının içinde olduğu şirket karşıtı yeniden belediyeleştirme örneklerine odaklanma eğiliminde olmalarını da eleştirel biçimde ele almaktadır.

Yeniden belediyeleştirmenin her zaman tek bir nedenle yapılmış olduğundan söz edilemez. Örneğin bir belediye hizmetinde aynı anda hem işlevsizlik hem de fiyat artışı gibi nedenler söz konusu olabilir ya da su özelleştirmeleri örneğinde vurgulandığı gibi, gerekçe bir yandan su fiyatlarının çok yükselmesi olurken, diğer yandan su kaynaklarının israfı konusu gerekçeyi oluşturabilmektedir. Böylece yeniden belediyeleştirme yoluyla aynı anda birkaç sorunun çözülmesi hedeflenebilmektedir. Ancak her ne kadar yeniden belediyeleştirme konusu ideolojik çerçevede de tartışılmış olsa da sıralanan bu nedenler arasında ideolojik nedenlerin çok yer almadığı görülmektedir.

Yeniden Belediyeleştirme Yöntemleri ve Etkileri

Yeniden belediyeleştirme örnekleri üzerinde yapılan çalışmalarda sözleşmelerin nasıl sona erdiği konusunda sınıflandırma yapabilecek bir bilgi birikiminin oluştuğu görülmektedir. Bu çerçevede oluşturulan veri bankasında 1099 örnek uygulama hakkında yorum yapılabilecek düzeyde bilgi edinildiği, bunlardan 1045'inin yeniden belediyeleştirme, kalan 54'ünün ise yeniden devletleştirme örneği olduğu belirtilmektedir. Bu uygulamaların 580 tanesi sözleşmenin sona ermesi, 200'ü sözleşmenin süresinden önce sonlandırılması, 49'u şirketin hissesini satması, 46'sı şirketlerin geri çekilmesi, 39'u yerel yönetimlerin yeniden belediyeleştirme kararı, 37'si kamu edinimi olarak paylaşılmıştır. 148 uygulamanın ise nasıl sona erdirildiği bilinmemektedir (Public Futures, 2023).

	Yeniden Belediyeleştirme		Yeniden Devletleştirme	
	Sayı	%	Sayı	%
Sözleşme Süresinin Sona Ermesi	574	54,93	6	11,11
Sözleşmenin Feshi	178	17,03	22	40,74
Şirketin hisselerini satması	38	3,64	11	20,37
Şirketin çekilmesi	45	4,31	1	1,85
Karar alma	37	3,54	2	3,71
Kamu edinimi	30	2,87	7	12,96
Paylaşılan veri yok	143	13,68	5	9,26
Toplam	1045	100	54	100

Tablo 1: Yeniden Belediyeleştirme Sürecinde Sözleşmenin Sona Erme Biçimleri (Public Futures (2023) veri tabanı).

Bazı durumlarda seçilmişlerin özel sektörün hizmet sunumunu tercih ettiği halde yetersiz sayıda özel sektör teklifi nedeniyle yeniden belediyeleştirmek durumunda kaldığı da

görülmektedir. Örneğin 2004'te Kanada/Hamilton'da bir sözleşmenin yenilenmesi sürecinde seçilmişlerin ideolojik eğilimleri özelleştirme taraftarı olmakla birlikte teklif veren bir şirket bulunmadığı için yeniden belediyeleşirme durumunda kalınmıştır. Şirketler kârlı olmadığını gördükleri/düşündükleri hizmetlere teklif verme konusunda isteksiz davranmaktadır. Diğer bir durum ise, hedeflerine ulaşamayan şirketlerin sözleşmelerini erken sonlandırmaları biçiminde görülmektedir. Örneğin 2000 yılında Buenos Aires'de Suez yönetimindeki bir konsorsiyum kârsızlık nedeniyle sözleşmeyi erken bitirmiştir (McDonald, 2018: 49). Görüldüğü üzere yerel yönetimler kimi zaman isteyerek, kimi zaman ise zorunda kaldıkları için gönüllü olup olmadıklarından bağımsız olarak yeniden belediyeleşirme yapmaktadır.

Uygulanmaya başlamasının üzerinden çok uzun bir süre geçmemiş olmasına karşın yeniden belediyeleşirmenin genellikle yerel yönetimler açısından zor ve karmaşık bir süreç olduğu deneyimlenmiştir. Yerel ve ulusal düzenlemeler, politik ve sosyal durum, endüstriyel ilişkiler gibi nedenlerle her durum kendine özgüdür. Farklı yönetim sistemleri, farklı ideolojik gündemler ve uygulama farklılıkları yeniden belediyeleşirmeyi halk yanlısı tek bir hareket olarak değerlendirmeyi olanaklı kılmamaktadır. Bir şirketin beklenmedik şekilde ayrılmasının acele karar vermeyi gerektirebileceği durumlar için önceden planlama yaparak hazırlıklı olmanın önemi bilinmektedir. Ancak daha çok hazırlıksız yakalanan ve iyi planlanmış bir alternatifte sahip olmayan belediyeler, yeniden belediyeleşirme sürecinde ticarileştirilmiş bir hizmeti başka bir ticarileşmiş hizmetle takas etmek zorunda kalabilmektedir. Diğer yandan yeniden belediyeleşirmeleri yavaşlatabilecek, hatta durdurabilecek karmaşık hukuksal sorunlarla da karşılaşmaktadır. Sözleşmelerden kaynaklanan yüksek maliyetler, belediyeler için yeniden belediyeleşirmeyi göz korkutucu, hatta engelleyici bir ihtimal haline getirebilmektedir. Yaygın durum belediyelerin bu olumsuzluklarla karşı karşıya kalması biçiminde olmakla birlikte, görece olarak az sayıdaki uygulamada yeniden belediyeleşirmeyi daha kolay ve şeffaf hale getiren bazı yasal gelişmeler olduğu da belirtilmektedir. Örneğin Fransa'da geçmişte 99 yıllık sözleşmeler imzalanırken, şirketlerin uzun dönem imzalanmış sözleşmelerinin erken sonlanmasını gündeme getiren ve su ve sanitasyon sözleşmelerinde en fazla 20 yıllık süreye izin veren yasal değişiklik kabul edilmiştir (McDonald, 2018: 54). Bununla birlikte birçok ülkede yeniden belediyeleşirme uygulamaları için yasal değişiklikler gerektiği ifade edilmektedir. Örneğin Fransa'da enerji sektörüne ilişkin yeni yerel kamu enerji operatörlerinin kurulması kanunen yasakken, yerel yönetimlere ilişkin geleneği daha köklü olan Almanya'da belediyeler açısından bu uygulama hukuki olup, kurumsal bağlamda tanımlıdır (Kishimoto, 2019: 55).

Yeniden belediyeleşirmelerin birçoğunun özel sektörden memnuniyetsizlikten kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Bu memnuniyetsizliklerin kaynağı; artan maliyetlerle ilgili endişeler, hizmet performansının düşüklüğü, hizmet kalitesinin kötüleşmesi, altyapı vaatlerinin yerine getirilmemesi, özel şirketlere karşı güvensizlik, imzalanan sözleşmeleri izleme ve denetlemenin yüksek maliyetleri, özel şirketlerin sözleşmeler sona ermeden önce aniden ayrılması, güvenilir teklif veren şirket azlığı ve yolsuzluk olarak sıralanmaktadır. Birçok yeniden belediyeleşirme girişiminde para biriktirme ve hizmetleri iyileştirme belediyelerin ortak hedefleri olmakta, bu durumda da belediyeler konuyu ideolojik açıdan çok mali olanaklar ölçüsünde değerlendirmektedirler. Bu noktada yeniden belediyeleşirmenin felsefesi ile ilgili basit bir yorum bile anlamsız hale gelmektedir. (McDonald, 2018: 49;

McDonald & Swyngedouw, 2019: 323; Cumbers & Paul, 2021: 3). Diğer bir ifadeyle uygulamada yerel yönetimler hizmet kalitesine ilişkin pratik konularla, ideoloji, politika ve sendikalaşma konularından daha ilgili olmakta, piyasa yapısı, hizmet kalitesi, verimlilik gibi konulara yaklaşım açısından pragmatizm siyasete galip gelmektedir (Warner & Hebdon, 2001: 316)

Son yıllarda öne çıkan bir diğer sorun alanı ekolojik sürdürülebilirlik olarak yeniden belediyeleştirme gerekçeleri arasında yer almıştır. 119 yeniden belediyeleştirmede gelecek nesiller için iklim ve enerji politikalarında de-karbonizasyon amaçlı ekolojik dönüşüm hedefleri, 209 uygulamada ise enerji, su, atık, barınma, gıda ve ulaşım gibi farklı alanlarda yeniden belediyeleştirme yoluyla çevreyi korumaya hedefleri bulunmaktadır. Sosyal güçlendirme kapsamında ise sosyal hakları/insan haklarını korumak ve eşitliğin geliştirilmesinin hedeflendiği 138 uygulama tespit edilmiştir (Kishimoto, Steinfors & Petitjean, 2020:25).

Yeniden belediyeleştirme sonrası iyileşme görüldüğü belirtilen konular arasında sayılan bir diğer sorun alanı da istihdamdır. Her yeniden belediyeleştirmenin özelleştirme ve yeniden belediyeleştirme koşullarının aynı olmaması nedeniyle işçiler üzerindeki etkilerini karşılaştırmak oldukça güçtür (Jacob & Sanchez, 2015: 77). Bununla birlikte yerel kamusal hizmetlerin özelleştirilmesinin etkilerine yönelik değerlendirmeler yapılırken, kâr odaklı hizmet sunumunun işçiler ve düşük gelirli haneler üzerinde olumsuz etkileri (McDonald, 2012: 8, 9) üzerinde durulan bir konu olmuş, bu olumsuzluklar tartışmaya açılmıştır. Yeniden belediyeleştirme için destek sunan aktörler arasında hükümetler, sivil toplum kuruluşları (STK) ve toplumsal hareketlerin yanı sıra sendikalar da yer almıştır (McDonald, 2018: 47). Sendikaların katılımının da etkisiyle işçilerin özel sektöre nazaran daha fazla korunduğu, daha iyi koşullarda çalışmaya başladığı (Kishimoto, Steinfors & Petitjean, 2020: 24) ve 186 yeniden belediyeleştirme uygulamasında belirgin şekilde çalışma koşullarının iyileştirildiği tespit edilmiştir (Public Futures, 2023). Yeniden belediyeleştirme kampanyalarında sendikalar kamu hizmetlerinin ortak yarar için geri alınması lehine söylemlere öncülük etmiş, STK'larla birlikte yeniden belediyeleştirme kampanyalarına katılmıştır. Kanada'da on üç yıllık çöp hizmetleri özelleştirmesi sonucunda belediye, atık işçilerinin karşı karşıya kaldığı güvencesizliği, yoksulluk ücretlerini, sağlık ve güvenlik risklerini ve sömürüyü ortaya çıkarmış, aynı zamanda taşeron işçilerin çoğunun yerli ve/veya sabıka kaydı olması nedeniyle etnik ve sosyal ayrımcılık yapıldığına da ışık tutmuştur (Cibrario, 2020: 177-179). Fransa'da su hizmetlerinin yeniden belediyeleştirildiği ve Paris, Grenoble ve Montpellier'in da içinde yer aldığı birçok kentte vatandaşlara ve sivil toplum temsilcilerine yeni kamu operatörleri kurullarında yer verilmiştir. Hatta kamu hizmetinin yönetiminde yurttaş gözlemcilerinin de yer aldığı yeni katılımcı yapılar yaratmışlardır (Kishimoto, 2019: 58). Bununla birlikte, özel sektörden kamuya geçiş sürecine giren işçilerin ve sendikaların karşılaştığı özel durumlara yönelik endişelerin bulunduğu da belirtilmektedir (Cibrario, 2020). Her durumun belirli yerel ve ulusal düzenlemeler, politik ve sosyal durum ve endüstriyel ilişkiler gibi nedenlerle kendine özgü olduğu, bu nedenle yaşanan zorlukların da farklılaştığı ifade edilmektedir. Örneğin emeklilik fonları, bazı kazanılmış hakların transferi, iş tanımlarındaki değişiklikler gibi konularda sorun yaşanması kaygısı, işçilerin kamuya transfer sürecinde karşılaşılan ihtimali olan hukuki engeller, daha düşük ücretle karşı karşıya kalma ihtimali gibi ülkeden

ülkeye değişebilen sorunlar yeniden belediyeleşme sürecinde işçilerin yaklaşımlarını değiştirebilecek nedenler olarak sıralanmaktadır (Cibrario, 2020: 177, 181).

Özelleştirme süreçlerindeki yaygın başarısızlıklar ve memnuniyetsizlikler nedeniyle yeniden belediyeleşirmenin kısa ve orta vadede devam etmesi olası olmakla birlikte, ülkeden ülkeye yaşanan başta yasal ve mali konular olmak üzere farklı sorunlar nedeniyle yeniden belediyeleşirmenin her yerde demokratik, eşitlikçi ve hesap verebilir bir yönetimi sağlayabilme ihtimalinin olmadığı görülmektedir. Her yeniden belediyeleşirme deneyimi bir diğerinden farklılık göstermektedir. Diğer yandan yeniden belediyeleşirme konusunun giderek artan oranlarda gündeme gelmesi özelleştirmeden vazgeçildiğini göstermemektedir. Uzun vadede yaşadıkları endişelere rağmen, başta su şirketleri olmak üzere özel sektörün yerel kamu hizmetlerine katılımları artmaya devam etmektedir. Örneğin 2005'te dünya nüfusunun % 5'i su hizmetini özel şirketlerden alırken, 2012'de bu oranın % 14'e yükseldiği, 2015'te özelleştirme işlemlerinin o döneme kadar gerçekleşen en yüksek seviyede olduğu belirtilmektedir.⁸ Bir yandan yeniden belediyeleşirme nedenleri ve uygulamaları konusu gündemde yer alırken diğer yandan özelleştirmeler halen hükümetler, uluslararası finans kuruluşları, birçok Birleşmiş Milletler kuruluşu ve ilgili sektördeki şirketler tarafından ideolojik ve finansal olarak desteklenmeye devam etmektedir (McDonald, 2018: 48). DB özel sektörün altyapıya katılımını arttırmaya yönelik borç verme miktarını arttırma, kamu-özel işbirliklerine kredi kullandırma, teknik yardım, politik risk sigortası gibi destekler sunmaya devam etmektedir (McDonald & Swyngedouw, 2019: 324). 2022 yılı Altyapı Projelerine Özel Sektörün Katılımı Raporu'nda (Worldbank, 2023: 2-3) proje sayısının bir önceki yıla oranla %23 artarak son beş yılın %4 üzerinde olduğu bilgisi verilmiştir. Öne çıkan hizmet kolunun ulaştırma olduğu, enerji sektöründe yenilenebilir enerjinin öne çıktığı, su ve sanitasyon alanında ise yatırım taahhütlerinde azalma olduğu ifade edilmiştir. Bu durum bütün olumsuz deneyimlere rağmen, özelleştirme merkezli ulusal ekonomi politikasının geçerli olduğu yorumlarını beraberinde getirmektedir.

Türkiye'de Yeniden Belediyeleşirme Örnekleri

Türkiye'de yeniden belediyeleşirme uygulamalarının sayısal durumu ve hangi sektörlerde yoğunlaştığına ilişkin yeterince veri bulunmamaktadır. Bu veri azlığı Türkiye'de yeniden belediyeleşirmeye ilişkin yorum yapmayı güçleştirmektedir. Yeniden belediyeleşirme konusu merkezi düzeyde tartışmaya açılmamış olup, Meclis tutanaklarında, kalkınma planlarında, ilgili özel ihtisas komisyon raporlarında, belediyeler birliği faaliyet raporlarında yer almamaktadır. Konu diğer ülkelerle benzer biçimde Türkiye'de de vaka incelemesi biçiminde değerlendirilmektedir. Her örnek yerel yönetimlerin kaynakları, sorunları, şirketle yaptıkları sözleşmenin içeriği, alınan hizmetin yeterliliği gibi farklı özellikler ve sorunlar barındırmaktadır. Bu çerçevede yeniden belediyeleşirme yaptığı bilinen bazı belediyelerde yaşanan süreç az sayıda gazete haberinde yer almış, bunun dışında belediyelerin stratejik planlarında, faaliyet raporlarında gündeme gelmemiştir. Türkiye'de yerel yönetimlerin su ve kanalizasyon hizmetlerinin başta büyükşehir belediyeleri olmak üzere önemli ölçüde

⁸ McDonald (2018), birçok sektörü kapsayacak şekilde 300 milyar doların üzerinde yatırım yapıldığı belirtmekte, bu rakamlarla 2009 yılında yapılan ve rekor olarak kabul edilen oranın üzerine çıktığını belirtmektedir.

özelleştirildiği bilinmektedir (EMO, 2009: 3). Ancak yeniden belediyeleştirme bağlamında bu belediyelerdeki mevcut durum bilinmemektedir.

Public Futures (2023) kayıtlarında dünya ölçeğinde yürütülen yeniden belediyeleştirme örnekleri arasında Türkiye’den beş adet uygulamaya ait veri girişi yapıldığı görülmektedir. Bunlardan en eski ve en bilineni Antalya Büyükşehir Belediyesi su hizmetlerinin (2002) yeniden belediyeleştirilmesidir. Diğerleri, kayıtlardaki tarih sırasına göre Gaziantep sağlık, bakım ve sosyal hizmetleri (2012), İzmit entegre su hizmeti (2014), Denizli yerel otobüs taşımacılığı (2014) ve Antalya tarımsal gıda üretimidir (2019). Bu hizmetlerden Gaziantep sağlık, bakım ve sosyal hizmetleri ile Antalya tarımsal gıda üretimi alanları belediyeleştirme olarak sınıflandırılırken, diğer üçü yeniden belediyeleştirme uygulamasıdır.

Yeniden belediyeleştirme örneklerinden olan Antalya Entegre Su hizmetlerinin özelleştirme öyküsü Antalya’da 1994 yılında Antalya Su ve Atık Su İdaresi’nin (ASAT) kurulmasıyla başlamıştır. ASAT, Temmuz 1995’te DB ile 100 milyon dolar tutarında bir kredi sözleşmesi imzalamış, su işletmesini bütün olarak özelleştirmiştir (TODAİE, 1999: 149). Toplam 245 milyon dolar olarak öngörülen Antalya su ve atık su hizmetlerine yönelik projenin yüzde kırkını karşılayacak bu sözleşmenin yanı sıra, 1995’te Avrupa Yatırım Bankası ile 46 milyon dolarlık bir kredi anlaşması daha imzalanmıştır. 1996 yılı başlarında su hizmetlerinin işletmeciliği uluslararası ihaleye çıkarılmış, en düşük teklifi veren Lyonnaise des Eaux-ENKA⁹ ile on yıllık bir süreyi kapsamak üzere sözleşme imzalanmıştır. 1997 itibariyle Antalya Su İşletmeleri A.Ş. (ANTSU)¹⁰ kurulmuş, ASAT’ın işletme hizmetleri ANTSU’ya devredilmiştir. Bu süreçte su fiyatlarının oldukça arttığı, hatta 2000 yılına kadar her ay su fiyatına yüzde yedi zam yapıldığı, kanalizasyon sistemi henüz hizmete girmemişken atıksu ve çevre temizlik vergisi adı altında kullanım bedeli alındığı tespit edilmiştir (Kendir, 2009; Çalcalı, 2014: 125). Bu sözleşmede şirketin elde edeceği kârın garanti altına alınmasına yönelik bir fiyatlandırma politikası benimsenmiştir (Gökdemir, 2007:38). Alt yapı yatırımlarını ve işletme maliyetlerinin yükselmesi gerekçeleriyle su fiyatı artmaya devam etmiş (TMMOB, 2009: 61), yüksek faturalar halkın hoşnutsuzluğuna neden olmuştur. Diğer yandan da ASAT’ın DB’na borcunu ödeyemez duruma düşmesi ve ANTSU’nun 2001’de kâr etmediğini açıklamasıyla rahatsızlıklar su yüzüne çıkmış, on yıllığına yapılan sözleşme altı yıl dolmadan 2002 yılında şirket zarar ettiğini ilan ederek tasfiye kararı almış, su hizmetleri ASAT’a devredilmiştir (Kendir, 2009: 30; Akıllı, 2012: 24). Fransız şirketin sözleşme süresi dolmadan işleri bırakması sonucu yerel düzeyde kaynak israfı olmuşken (Akıllı, 2012: 24) Şirket feshedilen sözleşmeyi tazminat talebiyle uluslararası tahkime götürmüştür (TMMOB, 2009: 61). Özelleştirme süreci ilk ve çok tartışılan bir örnek olan Antalya Su hizmetleri, şirketin tasfiye edildiği bir yeniden belediyeleştirilme örneği olmuştur.

İzmit Kentsel ve Endüstriyel Su Temin Projesi Yap-İşlet-Devret modeli ile gerçekleştirilen dönemin en büyük su temin projesi olarak nitelenmektedir. 1999 yılında 15 yıl süreyle (2014’e kadar) işletme ve tesis bakımı İSAŞ’a (İzmit Su A.Ş.) devredilen tesisin mülkiyeti İzmit Büyükşehir Belediye’ye aittir (Leblebiciler, 2005: 99). Kapsamlı bir proje olup, 142 milyon m³ su temin edilmesi planlanan Yuvacık Barajından, günlük ortalama 389.000 m³ kapasiteli arıtma tesisinden, isale hatlarından ve pompa istasyonlarından oluşturulmuştur.

⁹ 1998 başında ENKA ortaklıktan ayrılmıştır (Kendir, 2009: 28).

¹⁰ ANTSU, Lyonnaise des Eaux-ENKA konsorsiyumu tarafından kurulan bir şirkettir (TODAİE, 1999: 164).

Proje'nin, tasarım, mühendislik, imalatlar, satın alma, montaj, yapım, malzeme temini, test ve işletmeye alınması ile ilgili PWT Projects Ltd., Water Projects International (WPI), Gama Endüstri Tesisleri İmalat ve Montaj A.Ş., Giriş İnşaat ve Mühendislik A.Ş. çalışmıştır. Proje'nin 1999-2009 yılları arasında işletme ve bakım hizmetleri, Thames Water International Services Limited tarafından görülmüştür (İSAŞ, 2022). 2009'da "Thames Water Türkiye"; şirketin Ortadoğu ve Türkiye'den sorumlu üst düzey yöneticileri tarafından kurulan "Akifer Su Hizmetleri Ticaret Limited Şirketi" tarafından ülke çapında içme suyu ve atık su projeleri gerçekleştirmek üzere satın alınmıştır (Akifer Su Hizmetleri 'Thames Water Türkiye'yi satın aldı, 2009, Eylül 16). Proje'nin Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'ne devredildiği 2014 yılına kadar da Akifer Su Hizmetleri Ltd. Şti. tarafından yürütülmüştür. 2014 yılından itibaren ise Kocaeli Büyükşehir Belediyesi iştiraki olan İzmit Su A.Ş. tarafından hizmet verilmektedir (İSAŞ, 2022). Projenin başlangıcında, yılda üretilecek 42 milyon metreküp suyun 100 milyon metreküpünün İstanbul'a satılması öngörülmüş olsa da İSKİ, su gereksinimi bulunmadığı ve suyun çok pahalı olduğu gerekçesiyle, satın alma anlaşmasını imzalamaktan kaçınmıştır. Satılmayan su dereye verilmeye başlanmış, Hazine garantisi olan proje kapsamında boşa akıtılan su için ödeme yapılmaya devam edilmiştir (TODAİE, 1999: 161). Belediyenin abonelerine birim fiyatı 25 sentten sattığı su için Şirkete birim başına 4 ABD doları ödenmiştir (TMMOB, 2009: 62). Bu deneyiminin en önemli eksikliği, projenin sağlam bir hukuki zemine oturmayan ve iyi bir biçimde tasarlanamamış olması ve ekonomik etkinsizliğe yol açmasıdır. Öte yandan kamuya büyük bir finansman yükü getirmiş bir özelleştirme örneğidir (Çalcalı, 2014; 126).

Ulaşım sektörünü kapsayan yeniden belediyeleşirme uygulaması Denizli Büyükşehir Belediyesi'nde deneyimlenmiştir. 2007 yılında temizlik, toplu taşıma, su sayaçları ve güvenlik hizmetlerini özelleştiren (Denizli BŞB, 11 Şubat 2007) büyükşehir belediyesi, zarar eden otobüs işletmelerini önce kentteki minibüs işletmecilerine devretmeye çalışmış, başarılı olmayınca İstanbul'dan gelen TUREX firmasına devretmiştir. (M. Gökoğlan, kişisel görüşme, 21 Aralık 2022). Başlangıçta bu özelleştirmeden kâr eder hale geldiği, ulaşıma ayrılacak payın başka hizmetlere yönlendirildiği, otobüs işletmeleri ile toplu taşıma hizmetlerinde önemli ölçüde tasarruf edildiği (Denizli BŞB, 11 Şubat 2007) ifade edilmiştir. Ancak 2014 Nisan ayına kadar sözleşme imzalamış olan şirket işi 2013 yılı sonuna kadar devam ettirmiş, sözleşme süresinin bitimini beklememiştir. Bu süreçte bir yanda işten zarar ettiğini söyleyen şirket, diğer yanda sunulan hizmetten memnun olmayan Denizlililer olmak üzere tarafların karşılıklı şikayetleri yoğunlaşmış, şirket, sözleşme süresi bitmeden belediye ile anlaşarak ve araçlarını da belediyeye kiralarak işletmeden çekilmiştir. Bu hizmet sunumunda vatandaşların şikayetleri yüksek ücret, kullanılan araçların yeterli kapasitede olmaması, bazı güzergahlara yönelik ulaşım hizmetinin kaldırılması gibi konularda yoğunlaşmıştır ("Toplu Taşıma Denizli Belediyesi'nde", 20 Kasım 2013; "Denizli'de Toplu Taşıma Tartışması", 15 Kasım 2013). Bu sürecin sonunda toplu taşıma işi yeniden belediyeleştirilerek 2014 yılında kurulan Denizli Büyükşehir Belediyesi Ulaşım A.Ş. tarafından hizmet verilmeye başlanmıştır. Yeni otobüsler alınmıştır. (M. Gökoğlan, kişisel görüşme, 21 Aralık 2022). Bununla birlikte günümüzde belediye şirketi eliyle yürütülen hizmette de sıkıntılar yaşandığı belirtilmektedir. İndirim, sübvansiyon gibi nedenlerle gelirin az olduğunu, diğer yandan maliyetin yüksekliği nedeniyle sermaye açığı verildiğini belirten yetkili, (M. Gökoğlan, kişisel görüşme, 21 Aralık 2022) gider

kalemleri çok arttığı için bu açığı kapatmakta zorlandıklarını, bununla birlikte şirket içinden çözüm üretmeye çalıştıklarını ifade etmektedir.

Örneklerden ikisinde sözleşme süresi dolmadan sözleşmelerin sonlandırıldığı, birinde (İzmit) ise sözleşme süresi bittikten sonra yeniden belediyeleştirildiği görülmektedir. Uluslararası örneklerine benzer biçimde özelleştirme sonrası süreçte karşılıklı memnuniyetsizliklerin olduğu, şirketlerin beklenen kârlılığı sağlayamaması, yüksek fiyatlandırma, yatırım eksikliği, hizmet sunumunda yetersizlik gibi nedenlerin olduğu dile getirilmiştir. Dikkat çeken bir diğer nokta ise yaşanan bu süreçlerle ilgili yeterince bilgiye erişimin günümüz koşullarında bile sağlanamıyor olmasıdır.

Sonuç

1980'li yıllarda yerel hizmetlerin özelleştirilmesi yoluyla daha hızlı, verimli ve etkin hizmet sunulması hedeflenirken, bu hedeflere ulaşılamadığı gibi artan maliyet, yetersiz yatırım, düşük kalitede hizmet sunumu, işçilerin güvencesiz çalışma koşulları başta olmak üzere kentsel hizmet sunumunda yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Yerel hizmetlerin özelleştirilmesinin yarattığı tahribata karşı bir çözüm olarak 2000'li yılların başından itibaren yeniden belediyeleştirme gündeme gelmiştir.

İlk örnekleri 1997'de görülen yeniden belediyeleştirme küresel bir süreçtir. Uluslararası düzeyde yapılan araştırmalara göre yeniden belediyeleştirme sayısı her geçen yıl artmaktadır. Dünyadaki tüm yeniden belediyeleştirme uygulamaları tespit edilememektedir. Daha fazla yeniden belediyeleştirme uygulamasına erişimin çeşitli kısıtları bulunmaktadır. Yeniden belediyeleştirmenin önemsenmesi ve çeşitli organizasyonlar, üniversiteler tarafından incelemeye değer bulunması, uygulama yapılan her ülkeden veri toplanarak bir veri tabanının oluşturulmaya çalışılması önem taşımaktadır.

Yeniden belediyeleştirme uygulamalarının Almanya, Fransa, İngiltere, ABD gibi gelişmiş ülkelerde sayısal olarak daha fazla olduğu görülmektedir. Diğer yandan Türkiye'de yeniden belediyeleştirmenin yeterince yaygın olarak kullanılmadığı görülmektedir. Türkiye'de beş örnek bulunmakla birlikte bunlardan yalnızca üç tanesi gerçek anlamda yeniden belediyeleştirme olarak tanımlanabilmektedir. Öte yandan Türkiye, Kazakistan, Kamerun, Litvanya, Polonya gibi ülkelerde kayıtlara geçen örnek sayısının çok az olması gerçekte yeniden belediyeleştirme uygulamasının az olduğu biçiminde yorumlanmamalıdır. Bu konuda bilgi eksikliği olabileceği, kimi örneklerin kayıtlara yansımayaabildiğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Yeniden belediyeleştirme konusunda yapılan çalışmaların azlığının yanı sıra, çalışma yapıldığında yeniden belediyeleştirmenin gerekçelerine ve uygulama süreçlerine ilişkin yeterli veriye ulaşmadaki güçlükler konu hakkında çalışma yapılmasını caydırmaktadır.

Yeniden belediyeleştirmenin hem bir kavram hem de uygulama olarak daha fazla yaygınlaşmasında yaşanan önemli güçlüklerden birisi, terimin kavramsal netlikten yoksun olmasıdır. Kavram, prensipte kamu mülkiyetine tam geçiş olarak tanımlansa da uygulamaların önemli kısmının tanımla uyumlu olmadığı görülmektedir. Kamu şirketi eliyle hizmet sunumu, ortak mülkiyet sistemleri gibi farklı mülkiyet yapıları da yeniden belediyeleştirme örnekleri arasında değerlendirilmektedir. Bu durumda yeniden belediyeleştirme kavramının klasik anlamda hizmetlerin kamu eliyle görülmesinden öte bir

yaklaşım içerdiği, yeni bir yönetsel sistem olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tanımın sınırlarını aşan uygulamalar için ya tanımın genişletilmesi ya da yeni bir kavramsallaştırmanın yapılması tanımsal karmaşaya dayalı sınıflandırma sorunlarının giderilmesini sağlayacaktır.

Yeniden belediyeleşirme uygulamalarının tamamına erişim mümkün olmamakla birlikte eldeki veriler çerçevesinde değerlendirme yapıldığında, ilk olarak yeniden belediyeleşirmelerin daha çok su ve enerji hizmetlerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Bununla birlikte yeniden belediyeleşirme gerekçelerinin çeşitliliği vakaların analizini zorlaştırmaktadır. Yeniden belediyeleşirme biçimindeki müdahaleler farklı ülkelerde, farklı siyasal sistemlerde, çok çeşitli sektörlerde ve farklı gereksinimlerle yapıldığından yorum yapabilmek için uygulamalara ilişkin yeterli bilgi birikimine ve uygulama detaylarına ulaşmak gerekmektedir. Farklı ülkelerdeki örneklerin değerlendirilmesinde mevzuat, siyasal sistem, konuşulan dil farklılıkları gibi nedenlerin yeterli veriye erişimi engellemesi, yeniden belediyeleşirme örneklerinin sayısal olarak ve başarı açısından değerlendirilmesinin eksik kalmasına neden olmaktadır. Bunlara ek olarak özelleştirme dönemindeki şirket bilgilerine de ulaşamaması, uygulamaların yorumlanmasının eksik kalmasına, karşılaştırma yapılamamasına neden olmaktadır. Bu bağlamda yeniden belediyeleşirmelerin hesap verilebilirlik ve şeffaflık sağlaması, beklenen faydaları arasında yer almaktadır.

Hemen her yeniden belediyeleşirme kararının ayrı dinamikleri, kendine özgü yanları bulunmaktadır. Öte yandan yerel yönetimlerin yeniden belediyeleşirme yönünde karar alabilmesinin önünde kimi zorluklar bulunmaktadır. Sözleşmenin erken sona erdirilmesi durumunda ödenmesi taahhüt edilen tazminatın yüksek olmasından dolayı sözleşmenin iptalinin sağlanamadığı örneklerde başarısız hizmet sunumuna karşın sözleşme süresinin bitmesinin beklenmesi ya da ekolojik tahribatın kısa sürede anlaşılabilmesi gibi sorunlar yeniden belediyeleşirme kararının alınmasını zorlaştırmaktadır. Diğer yandan son yıllarda yaşanan salgın hastalıklar, her geçen yıl artan oranlarda karşı karşıya kalınan ekolojik yıkımlar kamu hizmetlerinin sunumunda kamu kurumlarının önemini her defasında gözler önüne sermektedir.

Bütün bu gelişmeler yeniden belediyeleşirmenin alternatif bir sistem olarak gündeme gelmesini sağlamışken, yerel kamusal hizmetlerin sunumunda özelleştirilmeye devam edilmektedir. Yeniden belediyeleşirmenin özelleştirilmenin alternatifi olup olmayacağı tartışmaları sürerken, belediyeler özel sektör tarafından sunulan hizmetlerde sürekli hale gelen aksaklıklar nedeniyle hemşehrilerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Gerek çözülmeyen sorunlar, gerekse özel sektörün çeşitli gerekçelerle hizmetleri yerine getirmeyi bırakmalarına ürettikleri çözümler belediyelerin yerel kamusal hizmet alanından çekilmediklerini göstermektedir.

Kaynaklar

Akifer su hizmetleri 'Thames Water Türkiye'yi satın aldı' (2009, Eylül 16). *Su ve Çevre Teknolojileri*. https://www.suvecevre.com/yayin/546/akifer-su-hizmetleri-thames-water-turkiye-yi-satin-aldi_16125.html

- Akıllı, H. (2012). Su hizmetlerinde dejavu: Osmanlı su şirketlerinden Antsu'ya. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 21(4), 15-26.
- Albalate, D. & Bel G. (2021). Politicians, bureaucrats and the public-private choice in public service delivery: Anybody there pushing for remunicipalization? *Journal of Economic Policy Reform*, 24(3), 361-379.
- Ataay, F. (2003). Enerji sektöründe özelleştirme: Rekabetçi bir piyasada yönetim mi? *Praksis*, 9, 221-246.
- Atias, I. & Oder, B. (2008). *Türkiye'de Özelleştirmenin Hukuk ve Ekonomisi*. TEPAV Yayınları.
- Banazılı, A. M. (2018). Yerel kamu hizmeti sunumunda "yeniden belediyeleştirme" (remunicipalisation): OECD ülkeleri ve Türkiye'den uygulama örnekleri. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 111-132.
- Bayramoğlu, S. (2015). *Toplumcu Belediye Nam-ı Diğer Belediye Sosyalizmi*. Notabene Yayınları
- Becker, S., Beveridge, R. & Naumann, M. (2015). Remunicipalization in German cities: Contesting neoliberalism and reimagining urban governance? *Space and Polity*, 19(1), 76-90.
- Bel, G & Fageda, X. (2007). Why do local governments privatise public service? a survey of empirical studies. *Local Government Studies*, 33(4), 517-534.
- Bel, G & Fageda, X. (2009). Factors explaining local privatization: a meta-regression analysis. *Public Choice*, 139, 105-119.
- Bel, G., Fageda, X., & Warner, M.E. (2010). Is private production of public services cheaper than public production? A meta-regression analysis of solid waste and water services. *Journal of Policy Analysis and Management*, 29(3), 553-577.
- Boratav, K. (2016, Haziran 3). Bir neoliberalizm eleştirisi. <https://ilerihaber.org/yazar/bir-neoliberalizm-elestirisi-55239.html>.
- Bozkurt, Ö., Ergun, T., & Sezen, S. (2008). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*. TODAİE Yayınları
- Buchanan, J.M. (1979). Pozitif kamu tercihi teorisi ve normatif temeller. Aktan, C.C. (Ed.), *Kamu Tercihi İktisadi Muhtelif Tercüme*. (ss. 5-22). Sosyal Bilimler Araştırma Derneği.
- Carroza C. & Fantini, E. (2016). The Italian water movement and the politics of the commons. *Water Alternatives*, 9(1), 99-119.
- Cibrario, D. (2020). The labour dimension of remunicipalisation: Public service workers and trade unions in transition. Kishimoto, S., Steinfort, L. & Petitjean, O. (Ed.), *The Future is Public: Towards Democratic Ownership of Public Services*. (ss. 177-190) tmi.org/futureispublic
- Clifton, J., Warner, M.E., Gradus, R. & Bel, G. (2019). Re-municipalization of public services: Trend or Hype?. *Journal of Economic Policy Reform*, 24(3), 293-304.
- Cumbers, A. & Becker, S. (2018). Making sense of remunicipalisation: theoretical reflections on and political possibilities from germany's rekommunalisierung process. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 11, 503-517.

- Cumbers, A. & Paul, F. (2021). Remunicipalisation, mutating neoliberalizm and the conjuncture, conceptual, working paper. *Global Remunicipalisation Project*, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/anti.12761>
- Cumbers, A., Pearson, B., Stegemann L. & Paul, F. (2022). Mapping remunicipalisation: Emergent trends in the global de-privatisation process. <https://eprints.gla.ac.uk/272257/1/272257.pdf>
- Çalcalı, Ö. (2014). Su sektörünün kamusal niteliğinin dönüşümü: Türkiye'deki şebeke suyu endüstrisi için bir değerlendirme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 6(10), 111-129.
- Çelikkilek, A. (2018, 22-24 Mart). Su hizmetlerinde yeniden belediyeleşirmenin katılımcılığa etkisi. [Konferans sunumu tam metin]. *Uluslararası Su ve Çevre Konferansı (SUÇEV), Bursa, Türkiye*. https://www.researchgate.net/publication/326649237_SU_HIZMETLERINDE_YENIDEN_BELEDIYELESTIRMENIN_KATILIMCILIGA_ETKISI
- Denizli BŞB. (2007, 11 Şubat). Özelleştirmeler. <https://www.denizli.bel.tr/Default.aspx?k=haber-detay&id=10852>
- Denizli'de toplu taşıma tartışması (2013, 15 Kasım). <https://www.sondakika.com/haber/haber-denizli-de-toplu-tasima-tartismasi-5349523/>
- EMO (Elektrik Mühendisleri Odası). (2009). Dünya su forumları ve suyun özelleştirilmesi. https://www.emo.org.tr/ekler/a51645e378e1c0e_ek.pdf
- Ersoy, M. & Şengül, T. (1998). Küreselleşme ve yarışan yerellik. *1997 Sanayi Kongresi, Bildiriler Kitabı*. TMMOB Makine Mühendisleri Odası Yayın No: 209, 135-139.
- Gökdemir, B. (2007). Küresel su krizine çözüm arayışları: şebeke suyu hizmetlerine özel sektör katılımı. <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/persembe-konferanslari-yayinlari/perskonfyyn93.pdf>
- Gradus, R. & Budding, T. (2020). Political and institutional explanations for increasing remunicipalization. *Urban Affairs Review*, 56(2), 538-564.
- Gündem Çeşme (2018, 15 Mart). İZSU, 'Çeşme'nin altyapısının değiştirilmesi zorunluluktu'. <http://www.gundemcesme.com/haber/IZSU-Cesme-nin-altyapisinin-degistirilmesi-zorunluluktu-/108978>
- Hall, D., Lobina, E. & Corral, V. (2010). Replacing failed private water contracts. *Public Services International Research Unit (PSIRU)*. https://gala.gre.ac.uk/id/eprint/2761/1/PSIRU_Report_9823_-_2010-01-W-Jakarta.pdf
- Hall, D., Lobina, E. & Terhorst, P. (2013). Re-municipalisation in the early twenty-first century: water in France and energy in Germany. *International Review of Applied Economics*, 27(2), 193-214.
- Harvey, D. (2012). *Sermayenin Mekanları Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru* (Kıcır, B., Koç, D., Tanrıyar, K. & Yüksel, S. Çev.). Sel Yayıncılık.
- Hecht, C. (2015). German municipalities take back control of water. Kishimoto, S., Lobina E. & Petitjean, O. (Ed.), *Our Public Water Future The Global Experience With*

- Remunicipalisation*. (ss. 50-57). <https://www.tni.org/en/publication/our-public-water-future>.
- İSAŞ (İzmit Su A.Ş.). (2022). İzmit Su Temin Projesi, <https://www.izmitsu.com.tr/sayfa.asp?ID=13&PID=2>.
- Jacob, C. & Sanchez, P. (2015). Remunicipalisation and workers: Building new alliances. Kishimoto, S., Lobina, E. & Petitjean, O. (Ed.), *Our Public Water Future*. (ss. 76-85). <https://www.tni.org/en/publication/our-public-water-future>
- Kaymaz, C. (2021). Yeniden Belediyeleş-tirme. Işıkcı, Y. Alacadağlı, M. & Akçagündüz, E. (Ed.), *Kamu Yönetimi Ansiklopedisi*. Genişletilmiş 2. Cilt. 2. Baskı. Astana Yayınları. ss.1094-1105.
- Kendir, H. (2009). Antalya'nın sırlı suları, *Express, Özel Sayı* (3), 28-30. <https://birartibir.org/dergi/express-ozel-sayi-5-su-hakki-yasam-hakki-2009-03/>
- Kishimoto, S. (2019, 16 Mayıs). Why the remunicipalisation movement is growing?. *IPPR Progressive Review*, 26(1), 51-59.
- Kishimoto, S., Steinfert, L. & Petitjean, O. (Ed.). (2020). Introduction, *The Future is Public: Towards Democratic Ownership of Public Services*. [tni.org/futureispublic](https://www.tni.org/futureispublic).
- Leblebici, O. (2005). *Kamu Hizmetlerinin Sunulmasında Alternatif Arayışlar: Yap-İşlet-Devret Modeli Ve İzmit Yuvaçık Barajı Örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Lobina, E. Kishimoto S. & Petitjean, O. (2015). Geri dönüş yok: Küresel bir eğilim olarak suyun yeniden belediyelerin yönetimine geçmesi. PSIRU. (A. Köse, Çev.), <https://www.suhakki.org/wp-content/uploads/2015/02/GeriDonusYok-SuyunYenidenBelediyelestirilmesi.pdf>
- Martin, B. (1995). *Özelleştirme: Kimin Çıkarına?*. Düşün Cep Kitapları.
- McDonald, D. A. (2012). Remunicipalisation works. Pigeon, M., McDonald, D. A., Hoedeman, O. & Kishimoto, S. (Ed.), *Remunicipalisation: Putting water back into public hands*. (ss. 8-22). Transnational Institute.
- McDonald, D. A. (2018). Remunicipalisation: The future of water services?. *Geoforum*, 91, 47-56.
- McDonald D. & Swyngedouw, E. (2019). The new water wars: Struggles for remunicipalisation. *Water Alternatives*, 12(2), 322-333.
- Ofreneo, R. E. (2018, 7 Şubat). Remunicipalization, deprivatization. <https://businessmirror.com.ph/2018/02/07/remunicipalization-deprivatization/>
- Ostry, J. D. Loungani, P. & Furceri, D. (2016). Neoliberalism: Oversold? *Finance and Development*, 53(2). <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2016/06/ostry.htm>

- Petitjean, O. & Kishimoto S. (2017). Cities and citizens are writing the future of public services. Petitjean, O. & Kishimoto, S. (Ed.), *Reclaiming Public Services*. (ss. 157-177). <https://www.tni.org/en/publication/reclaiming-public-services>
- Public Futures (2023). De- privatisation of public services. <https://publicfutures.org/>
- Remunicipalisation of water utilities, a desk review of selected case studies. (2019). https://www.water.org.uk/wp-content/uploads/2019/10/Re-municipalisation-case-study-review-25.07.19_FINAL.pdf
- Steinfort, L. (2017). The 835 reasons not to sign trade and investment agreements. Petitjean, O. & Kishimoto, S. (Ed.), *Reclaiming Public Services*. (pp. 49-67). <https://www.tni.org/en/publication/reclaiming-public-services>.
- Suez (Suez Lyonnaise Des Eaux). (2000). <https://www.encyclopedia.com/books/politics-and-business-magazines/suez-lyonnaise-des-eaux>
- Şengül, T. (2003). Yerel devlet sorunu ve yerel devletin dönüşümünde yeni eğilimler. *Praksis*, 9, 183-220.
- The Italian Forum of Water Movements. (2014). <https://www.acquabenecomune.org/>
- TNI (Transnational Institute). (2020). The future is public towards democratic ownership of public services, executive summary, https://www.tni.org/files/publication-downloads/executive_summary_the_future_is_public_def_online_14july.pdf
- TODAİE. (1999). *Su Hizmetleri Yönetimi Genel Yapı*. Güler, B.A. (Ed.), TODAİE.
- Toplu Taşıma Denizli Belediyesi'nde. (2013, 20 Kasım). *Denizli Haber*. <https://www.denizlihaber.com/denizli/kent-genel/toplu-tasima-denizli-belediyesinde/>
- TMMOB. (2009). TMMOB Su Raporu, 1. Baskı, https://www.tmmob.org.tr/sites/default/files/da80a3d5b344bc4_ek.pdf
- Tullock, G. (1987). Kamu Tercihi. Aktan, C. C. (Ed.), *Kamu tercihi iktisadı muhtelif tercümeleler*. (ss. 23-35). Sosyal Bilimler Araştırma Derneği.
- Warner, M. E. (2022). Pragmatic municipalism: Privatization and remunicipalization in the US. *Local Government Studies*. <https://doi.org/10.1080/03003930.2022.2162884>
- Warner, M. E. & Hebdon, R. (2001). Local government restructuring: Privatization and its alternatives. *Journal of Policy Analysis and Management*, 20(2), 315-336.
- Warner, M. E. & Aldag, A. M. (2019). Re-municipalization in the US: A pragmatic response to contracting. *Journal of Economic Policy Reform*, 24(3), 319-332.
- Worldbank. (2023). Private participation in infrastructure 2022 annual report, <https://ppi.worldbank.org/content/dam/PPI/documents/PPI-2022-AnnualReport.pdf>

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 16.05.2023 tarih ve 1 sayılı onay kararı mevcuttur.

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkı Oranı: Birinci yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: Dokuz Eylül University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee has an approval decision dated 16.05.2023 and numbered 1.

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contribution Percentage: First Author: % 100.